

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

DAĞLIK KARABAĞ SORUNU AÇISINDAN
İNSAN HAKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Gündüz RAMAZANOV
(134234001005)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Reyhan Sunay

Konya–2016

Gündüz RAMAZANOV	DAĞLIK KARABAĞ SORUNU AÇISINDAN İNSAN HAKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	Yüksek Lisans Tezi	2016
------------------	--	--------------------	------

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Gündüz RAMAZANOV	
	Numarası	134234001005	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Kamu Hukuku/Kamu Hukuku	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐
	Tezin Adı	Dağlık Karabağ Sorunu Açısından İnsan Haklarının Değerlendirilmesi	

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik davranış kuralları çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Gündüz RAMAZANOV

İmza:

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Gündüz RAMAZANOV	
	Numarası	134234001005	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Kamu Hukuku/Kamu Hukuku	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐
	Tezin Adı	Dağlık Karabağ Sorunu Açısından İnsan Haklarının Değerlendirilmesi	

Gündüz RAMAZANOV tarafından hazırlanan “Dağlık Karabağ Sorunu Açısından İnsan Haklarının Değerlendirilmesi” başlıklı bu çalışma 24.10.2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, adı, soyadı

Başkan

İmza

Ünvanı, adı, soyadı

Üye

İmza

Ünvanı, adı, soyadı

Üye

İmza

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Gündüz RAMAZANOV	
	Numarası	134234001005	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Kamu Hukuku/Kamu Hukuku	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐
	Tezin Adı	Dağlık Karabağ Sorunu Açısından İnsan Haklarının Değerlendirilmesi	

ÖZET

DAĞLIK KARABAĞ SORUNU AÇISINDAN İNSAN HAKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu araştırmamda Dağlık Karabağ sorunu sırasında Ermenistan tarafından ihlal edilen Azerbaycan'lıların insan haklarını hukuken değerlendirmeye çalıştım. Bunun için öncelikle, Dağlık Karabağ sorununun tarihi köklerini olanca açıklığıyla ortaya koymaya çalıştım. Çarlık Rusya'sının başlattığı işgallerden, 1988-1994 olaylarına kadar oluşan olaylar elde ettiğim değerli kaynaklar aracılığıyla tüm incelikleriyle tarafımızdan ele alınmıştır. Bununla birlikte en eski dönemlerden günümüze kadar Karabağ'ın kadim Türk yurdu olduğunu, yüzyıllardır bu bölgede Türk aşiretlerinin yaşadıklarını gösterdim.

Sonrakı bölümde Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı işlediği suçları ele almaya çalıştım. Şöyle ki, daha bölgede Azerbaycan'ın merkezi bir devletinin olmadığı hanlıklar devrinden, günümüze kadar olan süreçde Ermenistan'ın ve Ermeni'lerin ülkemize ve vatandaşlarımıza karşı barbarca işlediği suçları belgelere dayanarak kanıtlamaya çalıştım.

Son bölümdeyse ihlal edilen insan hakları tarafımızdan açıklığıyla incelenmiştir. Şöyle ki, toprak iddialarından, terör olguları, Hocalı Soykırımı, tarihi topraklarımızın işgali, ihlal edilmiş insan haklarına kadar her şey en ince detaylarına dek tarafımızdan araştırılmıştır. BM, AGİT, AK, İKT, AB, NATO gibi çeşitli teşkilatların mevzumuzla ilgili kararları da değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, ülke yetkililerimizin Dağlık Karabağ sorunu sırasında ihlal edilmiş insan haklarının ve ülke bütünlüğümüzün restore edilmesi için gerçekleştirdiği çabalar gösterilmiştir. Lakin bunun sağlanmasına engel olan ikili standartların varlığı dolayısıyla topraklarımızın geri verilmesinin, ülkemize ve vatandaşlarımıza ödenmesi gereken tazminatların ödenmesinin çıkmaza sokulduğu belirtilmiştir. Bunun yanısıra, Dağlık Karabağ sorunundan sadece, Azerbaycan'ın değil, Ermenistan'ın da ciddi sıkıntılar çektiği, ister bölgedeki ekonomik gelişmelerin kenarında kalmasıyla, isterse de dünyada ülke olarak imajının hızla azalmasıyla ciddi kayıplar verdiği ortaya konulmuştur.

Anahtar sözcükler: Dağlık Karabağ, İnsan Hakları, Hocalı Soykırımı, savaş suçları, sözleşme.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Gündüz RAMAZANOV	
	Numarası	134234001005	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Kamu Hukuku/Kamu Hukuku	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐
	Tezin İngilizce Adı	Evaluation of Human Rights in Perspective of Nagorno Karabagh Conflict	

SUMMARY

EVALUATION OF HUMAN RIGHTS IN PERSPECTIVE OF NAGORNO KARABAGH CONFLICT

This thesis proposes the assessment of human rights violation of Azerbaijan which was imposed by Armenia during Nagorno Karabagh conflict. Primarily, the research aims elaborately demonstrating historical roots of the Nagorno Karabagh conflict with utmost clarity by conducting in depth analysis and using valuable resources. It evaluates the violations before and during 1988-94 incidents. The research also specifically highlights historical ties of Karabagh as an ancient Azerbaijani-Turk region which was settled by Turkish tribes for centuries.

The next chapter comprise the chronology of crimes committed violently by Armenia against Azerbaijan and to its people starting from the periods of Khanates even when the central state system was absent.

The final chapter elaborately examines violation of the human rights by Armenia from the perspective of international law. The thesis reveals the facts of unjustified territory claims, terrorism acts of Armenia against Azerbaijan, occupation of lands, Khojaly genocide and etc. Careful analysis of the decisions and resolutions on human rights of various international organizations such as UN, OSCE, EC, ICO, EU and NATO have also been conducted.

As a result, the thesis demonstrates Azerbaijani government authorities' efforts towards the restoration of the human rights of the Nagorno Karabagh victims and reestablishment of the unity of the occupied Azerbaijani regions. Consequently, the study centralizes attention to imposed double standards preventing return of the lawful rights of Azerbaijan and its people.

Key words: Nagorno Karabakh, Human Rights, Khojaly Genocide, war crimes, treaty.

KISALTMALAR

- A.C. (AR)** – Azerbaycan Cumhuriyeti
ADC – Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti
AXC – Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
BDÜ – Bakü Devlet Üniversitesi
CM – Azerbaycan Ceza Kanunu
AMEA – Azerbaycan Milli İlimler Akademisi
AZTV – Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Televizyonu
MTN – Milli İstihbarat Bakanlığı
DİN – Dahiliye Bakanlığı
XİN – Dış İşleri Bakanlığı
KTB – Kültür ve Turizm Bakanlığı
ETSN – Ekoloji ve Doğal Servetler Bakanlığı
İSN – Ekonomi ve Sanayi Bakanlığı
RYTN – Rabıta ve Yüksek Teknolojiler Bakanlığı
ASSC MİK– Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkez İcra (Yürütme) Kurulu
AK(b)PMK – Azerbaycan Komünist (bolşevik) Partisi Merkez Komitesi
RK(b)PMK – Rusya Komünist (bolşevik) Partisi Merkez Komitesi
ZSFSR – Kafkasya Sosyalist Federasyon Sovyet Cumhuriyetleri
UDHR –İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB)
AİHS – Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
İCCPR – Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar üzere Uluslararası Sözleşme (ESKHUS)
SSCB – Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
NK – Nagorno Karabagh
MK – Zorunlu göçmenler
RF – Rusya Federasyonu
DK – Dağlık Karabağ

DKÖV – Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti

DKÖB – Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi

AB – Avrupa Birliği

AGİT – Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

İİT – İslam İşbirliği Teşkilatı

NATO – Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı

AK PM – Avrupa Komisyonu Parlamenterler Meclisi

MM – Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi

MSK – Merkezi Seçim Komisyonu

m. – madde

mln. – milyon

f. – fıkra

par. – paragraf

tahm. – tahmini olarak

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	i
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	ii
ÖZET	iii
SUMMARY	v
KISALTMALAR	vii
İÇİNDEKİLER	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
DAĞLIK KARABAĞ SORUNU	6
1.1. DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN TARİHİ KÖKLERİ	6
1.1.1. HANLIKLAR DEVRİNDE.....	21
1.1.2. RUS İŞGALİ DEVRİNDE	23
1.1.3. TÜRKMENÇAY ANLAŞMASI DÖNEMİNDE.....	32
1.1.4. MART SOYKIRIMI - MART 1918.....	38
1.1.5. AZERBAYCAN HALK CUMHURİYETİ DEVRİNDE.....	40
1.1.6. SSCB DÖNEMİNDEKİ ZORUNLU GÖÇ - 1948-53 DÖNEMİ.....	42
1.1.7. SORUNUN SAVAŞA DÖNÜŞMESİ - 1988-89 DÖNEMİ.....	45
1.1.8. İŞGAL SÜRECİ - 1991-94 DÖNEMİ.....	53
1.2. ERMENİLER KAFKAS’LARDA ORTAYA ÇIKMASI	54

İKİNCİ BÖLÜM.....	59
1994'E KADAR ERMENİSTAN'IN DAĞLIK KARABAĞ'DA VE İŞGAL ETTİĞİ DİĞER ARAZİLERİMİZDE İŞLEDİĞİ SUÇLAR.....	59
2.1. TOPRAKLARIN İŞGALİ	59
2.1.1. İŞGAL EDİLMİŞ TOPRAKLARDA KAYBETTİĞİMİZ DOĞAL REZERV POTANSİYELİMİZ.....	60
2.1.2. SU KAYNAKLARININ ABLUKAYA ALINMASI	62
2.1.3. İŞGAL EDİLEN TOPRAKLARIMIZDA OLUŞAN ÇEVRESEL SORUNLAR.....	63
2.1.4. SANAYİ, KONUT VE SOSYAL TESİSLERE VURULAN ZARARLARIN BOYUTLARI.....	64
2.1.5. İLETİŞİM TESİSLERİNE VURULAN ZARARIN BOYUTLARI.....	64
2.1.6. BÖLGENİN TARIMINA VURULAN ZARARIN BOYUTLARI	65
2.1.7. AZERBAYCAN'IN KÜLTÜRÜNE VE MİMARİSİNE VURULMUŞ ZARARIN BOYUTLARI	66
2.2. HOCALI SOYKIRIMI (26 ŞUBAT 1992).....	72
2.2.1. TANIK İFADELERİ	74
2.2.2. YABANCI YAYINLAR	75
2.3. İNSANLIĞA KARŞI SUÇLAR	81
2.3.1. ERMENİSTAN TERÖRÜ DESTEKLEYEN DEVLETTİR.....	82
2.3.2. ERMENİ TERÖR ÖRGÜTLERİ.....	83
2.3.3. AZERBAYCAN'DA İŞLENMİŞ TERÖR EYLEMLERİ	86
2.3.3.1. TOPLU OTOBÜSLERDE İŞLENMİŞ TERÖR EYLEMLERİ.....	86
2.3.3.2. YOLCU VE YÜK TRENLERİNDE İŞLENMİŞ TERÖR EYLEMLERİ ..	88
2.3.3.3. HAVA ULAŞIMINDA İŞLENMİŞ TERÖR EYLEMLERİ.....	89

2.3.3.4. BAKÜ METROSUNDA İŞLENMİŞ TERÖR EYLEMLERİ.....	90
2.3.3.5. YOLCU TAŞIYAN GEMİLERDE İŞLENMİŞ TERÖR EYLEMLERİ ...	90
2.3.3.6. SİVİL KİŞİLERE VE ASKERLERE KARŞI İŞLENMİŞ TERÖR EYLEMLERİ	90
2.3.4. HALK VE DEVLET TESİSLERİNE KARŞI İŞLENMİŞ TERÖR EYLEMLERİ	96
2.4. SAVAŞ SUÇLARI.....	97
2.4.1. ESİR VE KAYIP DÜŞENLER VE REHİN ALINANLAR	99
2.4.2. ESİRLİKTE KATLEDİLENLER	100
2.4.3. ESİRLİKTE VERİLEN İŞKENCELER	104
2.4.4. ZORUNLU GÖÇMENLER	111
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	112
HUKUKİ DEĞERLENDİRME.....	112
3.1. DAĞLIK KARABAĞ SORUNUYLA İLGİLİ ARGÜMANLAR.....	112
3.1.1. ERMENİSTAN'IN ARGÜMANLARI.....	112
3.1.2. AZERBAYCAN'IN ARGÜMANLARI	113
3.1.3. ERMENİSTAN'IN ARGÜMANLARINA KARŞI AZERBAYCAN'IN SAVUNMASI	114
3.2. ERMENİSTAN'IN İŞGAL ETTİĞİ ARAZİLERİMİZDE İŞLEDİĞİ SUÇLARIN HUKUKEN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	120
3.2.1. ERMENİSTAN'IN İŞGAL EYLEMİ	120
3.2.2. HOCALI SOYKIRIMI.....	126
3.2.3. TERÖR OLGULARI.....	129

3.2.4. TOPRAK İŞGALİ	131
3.2.6. İHLAL EDİLMİŞ İNSAN HAKLARI.....	136
3.2.6.1. YAŞAM HAKKI (right to life).....	140
3.2.6.2. ÖZGÜRLÜK HAKKI	141
3.2.6.3. İŞKENCE, İNSANLIK DIŞI VE AŞAĞILAYICI, KÜÇÜK DÜŞÜRÜCÜ MUAMELE VE CEZAYA TABİ TUTULMAMA HAKKI.....	141
3.2.6.4. KONUT DOKUNULMAZLIĞI HAKKI	142
3.2.6.5. ÖZEL HAYATIN DOKUNULMAZLIĞI HAKKI	143
3.2.6.6. MÜLKİYET HAKKI	143
3.2.6.7. HUKUKSAL KİŞİLİĞİN TANINMASI HAKKI.....	143
3.2.6.8. EŞİTLİK HAKKI	144
3.2.6.9. ÖZGÜRCE HAREKET ETME HAKKI.....	144
3.2.6.10. SAĞLIKLI ÇEVREDE YAŞAMA HAKKI.....	144
3.2.6.11. VATANDAŞLIK HAKKI	144
3.2.6.12. AİLENİN KORUNMASI HAKKI.....	145
3.2.6.13. AYRIMCILIK YASAĞI.....	145
3.2.6.14. KEYFİ TUTUKLAMA YASAĞI.....	145
3.2.6.15. KÖLELİK VEYA KULLUK ALTINDA BULUNDURULMA YASAĞI	145
3.3. AZERBAJYAN CUMHURİYETİNİN ZORUNLU GÖÇMENLERLE İLGİLİ YAPTIĞI İŞLER.....	145
3.4. DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN ÇÖZÜLMESİ AMACIYLA AZERBAJYAN'IN GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ÇALIŞMALAR.....	151
3.4.1. BM ARACILIĞIYLA	151

3.4.2. AGİT ARACILIĞIYLA	154
3.4.3. AK ARACILIĞIYLA YAPILAN İŞLER	156
3.4.4. İİT ARACILIĞIYLA	159
3.4.5. AB ARACILIĞIYLA	161
3.4.6. NATO ARACILIĞIYLA	162
GENEL SONUÇLAR VE TARTIŞMALAR	163
KAYNAKÇA	172
ÖZGEÇMİŞ	188

GİRİŞ

Karabağ, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı bölümünde bir bölgedir. 1988-1994 yılları Azerbaycan'la Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu sırasında Azerbaycan'ın tarihi beldesi olan Karabağ, Ermenistan silahlı kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir. Sovyetler döneminde bu bölgenin Azerbaycan'dan koparılıp Ermenistan'a birleştirilme çabalarının ilk hamlesi olarak burada arazisi 4,4 bin km² yahut Azerbaycan Cumhuriyeti'nin genel arazisinin 5'te 1'ni teşkil eden Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi kurulmuştur.

Halihazırda Ermeni'ler Azerbaycan'ın Fuzuli ilindeki Horadiz kasabasından Zengilana dek 198 km'lik Azerbaycan-İran sınırlarını tamamen kontrol altına tutmaktadır. Ermeni işgalleri sonucunda Dağlık Karabağ bölgesinde 50 bin kadar Azerbaycan'ının yaşadığı 2 şehir, 1 kasaba, 53 köy işgal edilmiş ve yağmalanmıştır. Önceden onu da belirteyim ki, Dağlık Karabağ derken buraya bu iller aittir: Hankendi, Hocalı, Şuşa, Askeran, Hocavend, Ağdere ve Hadrut. Bundan başka, Ermenistan'ın işgal ettiği araziler konumuzun adından anlaşıldığı gibi sadece Dağlık Karabağ toprakları olmayıp, bunlardan başka, aynı zamanda, DK'la hiç bir ilişkisi olmayan ve tamamen Dağlık Karabağ dışında kalan 7 ili de kapsamıştır. (!) Dağlık Karabağ dışında kalan ve Ermenistan tarafından işgal edilen illerse Laçın, Kelbecer, Ağdam, Cebrayıl, Füzuli, Gubatlı ve Zengilan illeridir ki, bunların işgal olunmasıyla 890 şehir, köy ve kasaba Ermeni'lerin eline geçmiştir. Dolayısıyla işgal edilmiş araziler derken, DK, Laçın, Kelbecer, Ağdam, Cebrayıl, Füzuli, Gubatlı ve Zengilan kastedilmektedir. Lakin sorun artık gündeme "Dağlık Karabağ sorunu" olarak yerleşmiştir.

Tüm bunlardan başka, Dağlık Karabağ ve ona komşu Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin işgal altındaki 2 köyünden 1'i, Ağdam ilinin işgal edilmiş 87 köyünden 82'si, Füzuli ilinin işgal edilmiş 76 köyünden 54'ü, Terter ilinin 13 köyü ve Gazah ilinin işgal edilmiş 12 köyünden 6'sı da DK münakaşası sırasında işgal edilmiş, ilk belirtilen köyler geriye alınmış, ikinci olarak belirtilenlerse halen işgal altındadır.

DK ve işgal edilmiş diğer illerimiz tarihen Kafkas Albanya'sının, Karabağ Hanlığı'nın, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ve bunun ardından, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir parçası olmuştur. Günümüzde işgal edilmiş diğer arazilerle birlikte toplam 11 bin km² tarihi Azerbaycan toprakları Ermenistan Cumhuriyeti'nin işgali altındadır. Bu arazi Azerbaycan'ın "müzik akademisi" olarak tanınmaktadır.

Karabağ, tarihen Azerbaycan Türklerinin yaşadığı bölgedir. Azerbaycan'ın hisse-hisse Rusya İmparatorluğu tarafından işgal edilmesinden - 1820 yılından itibaren Ermeniler toplu şekilde Azerbaycan'a aktarılmaya başlanmıştır. Ermeni'lerin aktarıldığı arazilerden en başlıcası Karabağ olmuştur. Ermeni'dilli kaynaklarda bu arazinin adı "Artsağ" olarak geçmektedir.

Geçmişte Karabağ bölgesi Azerbaycan'ın selefi Albaniya devletinin (Kafkas Albanya'sı) bünyesindeydi. M.Ö. 95 yılında bu bölge Ermeni kralı II. Tigran tarafından işgal edildi. M.S. 387 yılında Albanlar o dönemdeki ismiyle Artsağı (Karabağ'ı) Ermeni'lerin elinden geri almıştı. VIII. yüzyıldan beri Artsağ "Haçın knyazlığı" olarak mevcut olmuştur. Bundan sonraki dönemlerde gerek arapların Azerbaycan'a gelişi sırasında (bu dönemde Karabağ Azerbaycan'ın selefi Kafkas Albanya'sının bünyesindeydi), gerekse de Türk boylarının doğudan kitleler halinde akışı sırasında Karabağ Azerbaycan Türklerinin meskeni ve hatta resmi öneme sahip bölgesi olmuştur.

XVII. yüzyılın başlarında İran'ın, XVIII. yüzyılda ise Karabağ Hanlığı'nın bünyesindeki "meliklikler" özerklik elde etmişlerdi. 1813 yılından itibaren Gülistan Antlaşmasıyla Kuzey Azerbaycan ve onun tarihi ve ayrılmaz bir parçası olan Karabağ Rusya İmparatorluğu tarafından işgal edildi. 1822'de Karabağ Hanlığı iptal edildi ve Rusya İmparatorluğu bu bölgeye Türkiye'den ve İran'dan 1 milyondan fazla Ermeni aktardı. 1923 yılında Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖV) kuruldu ve bu durum ta 1989 yılına kadar devam etti.

1980'li yılların sonu 1990'lı yılların başında bu bölgede yaşanan etnik çatışmalar ve Ermenistan'ın Dağlık Karabağ Özerk Vilayetini kendine bağlamak talepleri Ermenistan'la Azerbaycan arasında savaşa dönüştü. 1989 yılında Azerbaycan Parlamentosu'nun kararıyla DKÖV iptal edildi. Uzun süren savaştan sonra 1994 yılında

Azerbaycan ve işgalci Ermenistan arasında “Bişkek”te ateşkes anlaşması imzalandı. Bununla da Ermenistan'ın işgali sona ermiş ve Dağlık Karabağ'da sözde “yerel hakimiyet”, 1991 yılındaysa “bağımsızlık” ilan etmiştir.

Dağlık Karabağ sorununun kökleri eski zamanlara, daha doğrusu, 18 yüzyıla kadar uzanmaktadır. Çünkü Ermeni'ler o zamanlardan Karabağ'a farsların faaliyetleri sonucunda İran yaylası ve Anadolu'dan kastılı olarak göçürölmüşlerdir. O zamana kadar ise bu bölge Azerbaycan Türkleri'nin yüzyıllardır süren tarihi beldesi olmuştur. Kasıtlı yerleşim politikaları sonucunda tedricen Karabağ'da çoğalan Ermeni'ler zamanla toprak iddiasında bulunmaya da başlamışlardır.

Daha Karabağ hanlığı döneminde (18-19. yüzyıllar) Ermeni'ler bölücü faaliyet göstererek hanlığa dış güçlerin seferlerinin gerçekleşmesini sağlıyorlardı. Karabağ hanlığı Rusya imparatorluğu tarafından işgal edildikten sonra Karabağ'a, ayrıca Erivan'a (şimdiki Ermenistan'ın başkenti) ve Nahçıvan'a Ermeni'lerin aktarılması giderek yoğunlaştı. Hatta Türkmençay anlaşmasına bu süreci resmileşdiren madde (15. madde) bile dahil edildi.

Yirminci yüzyılın başlarından itibaren Ermeni'ler Karabağ, Erivan ve Nahçıvan topraklarına resmi iddialarda bulundular. Bunun karşılığında İran ve Rusya'dan da güçlü destek gördüler. 1918 yılında bu niyetle Azerbaycan'ın her yerinde katliamlar yapıldı. Amaç Ermeni'lerin hülyası olan “Denizden Denize Büyük Ermenistan” kurmaktı.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra eski Türk-Azerbaycan toprağı Erivan'ın Ermeni'lere verilmesiyle görünüşte her şey bitmişti. Sovyetler dönemindeyse Zengezur ve Göyçe illerimiz de resmen Ermeni'lere verildi. Böylece, Rusya ve İran, sadece, kendi amacına ulaşarak Türkiye ve Azerbaycan'ı ayırmakla kalmadı, aynı zamanda, Nahçıvan'ı da, neredeyse, Azerbaycan'dan kopardılar.

Sovyetler döneminde defalarca Karabağ'ı da Azerbaycan'dan koparıp Ermeni'lere vermeye çalışsalar da, yapamamışlardı. Sovyetler dağılana yakın artık Ermeni'ler Karabağ'da silahlandırılmışlardı (aynı zamanda, Azerbaycan halkı da tamamen silahsızlaştırılmıştı). Artık 1988'den itibaren resmen aktif operasyonlara başladılar. Böylece, Dağlık Karabağ sorunu tetiklendi. Ermenistan'ın işgal eylemleri 1994 yılında

ateşkes anlaşmasıyla durduruldu. Kısaca olarak, Karabağ Ermeni'ler tarafından bu şekilde ve bu dönemde işgal edildi.

Ermeni tarafı şimdiye kadar sorunun uzaması ve çözülmemesi için “ulusların kendi kaderini tayin etme” prensibini ileri sürmektedir. Burdan hareketle Karabağ'da yaşayan Ermeni'lerin haklarının tanınması gerektiğini, dolayısıyla onlara devlet kurmaları için yetki verilmesi gerektiğini iddia ediyor. Uluslararası hukukta toprak bütünlüğüyle birlikte, ulusların kendi kaderini sağlamak prensipi de mevcuttur. Fakat bu da bir olgudur ki, uluslar devletlerin sınırlarının dokunulmazlığı çerçevesinde kendi kaderini tayin etmelidirler. Yani, öncelikle Azerbaycan'ın sınırları restore edilmeli, toprak bütünlüğü sağlanmalıdır ki, Karabağ'daki Ermeni'lerin kaderi halledilsin. Bunu Azerbaycan tarafı da teyit etmektedir. Öncelikle Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü sağlanmalı, sonra Ermeni'ler Azerbaycan vatandaşı gibi o topraklarda yaşamaya devam etmelidirler.

Bununla birlikte, Karabağ bölgesinin esas nüfusu olan Azerbaycan'lılar kendi evlerinden sürgün edilmişlerdir. Ermeni'lerin haklarını talep eden Ermenistan devleti Azerbaycan'lıları sürgün ederek, öncelikle, bu hakkı tanımadıklarını sergilemişlerdir. Sadece, bu bile Ermenistan'ın uluslararası hukuka saygı göstermediğinin açık kanıtıdır.

Bu araştırmamda ben Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgal edilmesini aşama aşama anlatmakla, en sonda, Ermeni'lerin Azerbaycan'lılara karşı işlediği insanlık dışı suçların hukuki değerlendirmesini ortaya koymaya çalıştım. Konu 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Karabağ sorununun tarihi köklerini araştırdım. Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğunu kanıtlamaya çalıştım. Karabağ'a Ermeni nüfusunun aktarılmasını aşama aşama göstermekle, aslında Ermenil'erin, değil yalnız Karabağa, hatta Ermenistan'ın yerleştiği şimdiki araziye bile başka diyarlardan gelme olduklarını göstermeğe çalıştım. İkinci bölümde saldırgan Ermenistan'ın Azerbaycan Cumhuriyetinin tarihi topraklarını (Dağlık Karabağ ve etrafındaki diğer 7 ili) işgal etmesiyle devletimize, halkımıza, kültürümüze vurulan zararları, ihlal edilen insan haklarını-Ermeni'ler tarafından Azerbaycan'lılara karşı özel vahşetle bebek, çocuk,

kadın, yaşlı, hasta, özürlü demeden yaptıkları insanlık dışı suçları, soykırımları, işkenceleri, terör eylemlerini teker-teker göstermeye çalıştım. Son bölümdeyse, ele geçirdiğim pek çok değerli kaynaklar ve tanık ifadeleri bağlamında Ermenistan hükümeti tarafından işgal ettiği Dağlık Karabağ ve etrafındaki diğer 7 ilde ihlal edilen insan haklarını ve diğer suçları Azerbaycan Mevzuatı ve Uluslararası Hukuk ilkelerine ve anlaşmalarına göre hukuken değerlendirmeye ve ihlal edilen bu hakların restore edilmesi için Azerbaycan Cumhuriyetinin gördüğü tedbirleri açıklamaya çalıştım.

Tüm bu işlenen cinayetler uzun zaman değil, 20-28 yıl önce yaşanmış gerçek olaylardır. Bu nedenle, Ermenistan'ın Azerbaycan'ın sivil halkına karşı işlediği bu suçların kurbanlarının büyük çoğunluğu (bir milyon civarında) halen hayattadır ve yurdundan yuvasından kovulmanın, anne-babasının, kardeşinin, çocuğunun, aile veya neslinin yeryüzünden silinmesinin ağrıları içinde yaşamaya çalışmaktalar. Onları ayakta tutan yegane kuvvet, göç ettikleri doğma ata-ana yurtlarına en kısa sürede geri dönmek umutlarıdır!

BİRİNCİ BÖLÜM

DAĞLIK KARABAĞ SORUNU

1.1. DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN TARİHİ KÖKLERİ

Karabağ Azerbaycan'ın en eski tarihi vilayetlerinden biridir. Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan Karabağ'ın adı Azerbaycan dilindeki “kara” (siyah) ve “bağ” sözlerinden oluşmaktadır. “Kara” ve “bağ” sözlerinin bileşimi Azerbaycan halkının kendisi kadar eski bir tarihe sahiptir. Azerbaycan halkının kendi toprağının bir parçasına verdiği “Karabağ” ismi ilk kaynaklarda daha 1300 yıl önce (VII. yüzyıldan) geçmektedir. (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2005a: 7; A.C. Savunma Bakanlığı, t.y.)

Karabağ önceleri bir tarihi coğrafi kavram olarak somut bir mekanı bildirmiş, sonraysa Azerbaycan'ın geniş bir coğrafi bölgesine ait edilmiştir. Bu arada, bu durum Azerbaycan için yaygındır. Şöyle ki, halk arasında çoğu zaman Nahçıvan şehri - Nahçıvan bölgesi, Şeki şehri - Şeki bölgesi, Gence şehri - Gence bölgesi, Lenkeran şehri - Lenkeran bölgesi olarak kullanılmaktadır. “Karabağ”ın Azerbaycan'ın somut bir vilayetinin, bir bölgesinin adı olarak oluşması tarihi onun etimolojisinin daha bilimsel şekilde açıklanmasını sağlamaktadır. “Çünkü Azerbaycan’ca (aynı zamanda, diğer Türk dillerinde de) “kara”nın renkten başka “yoğun”, “kalın”, “büyük”, “koyu” ve başka anlamları da vardır.” (Virtual Karabagh İKT Centre, t.y.a; Qeybullayev, 1990: 24) Bu açıdan, “Karabağ” terimi “kara bağ”, yani “büyük bağ”, “yoğun bağ”, “kalın bağ”, “sefalı bağ” ve s anlamlarını taşımaktadır. Böylece, Karabağ'ın kendisi gibi “Karabağ” sözünün de Azerbaycan halkına ait olduğu görülmektedir.

Karabağ'dan bahsederken önümüze önce şöyle bir soru çıkmaktadır: Karabağ neresidir, Azerbaycan'ın hangi topraklarını kapsamaktadır? Bu sorunun cevabı bugün daha günceldir ve Ermeni ayrılıkçıları tarafından başlatılan “Dağlık Karabağ sorunu” - nun anlaşılması için büyük önem taşımaktadır. Bu soruya cevap için ilk kaynağa

yönelelim: “Eski tarih kitaplarının yazdığına göre Karabağ vilayetinin sınırları şöyledir: güney taraftan Hudaferin köprüsünden Kırık köprüye kadar - Araz nehridir. Kırık köprü Gazah, Şemseddin ve Demirci-Hasanlı cemaati arasındadır ve Rusya devletinin memurları onu rusça “Krasni most”, yani “Altın köprü” adlandırıyorlar. Doğu taraftan Kür nehridir ki, Cavad köyünde Aras nehrine kavuşarak gidip Hazar denizine dökülmektedir. Kuzey yandan Karabağ'ın Yelizavetpol¹ ile sınırı Kür nehrine kadar - Goran nehridir ve Kür nehri çok yerden geçerek Aras nehrine ulaşmaktadır. Batı taraftan Küşbek, Salvartı ve Erikli adlanan uca Karabağ dağlarıdır”. (Permanent Mission of the Republic of Azerbaijan to the UN Office and other International Organizations at Geneva, t.y.) Rus işgali ve sömürgeciliğinin ilk döneminde Karabağ'ın arazisi ve sınırlarının böyle net tarif edilmesi onunla açıklanmaktadır ki:

1) Bu olguyu doğrudan Karabağ'ın idaresiyle uğraşan devlet adamı yazmıştır. Dolayısıyla, bu olgu resmi belgelere dayalı resmi beyandır - Rusya'nın hizmetinde olan devlet adamının resmi sözüdür;

2) Öte yandan, bu olgu sadece gerçeğe, tecrübeye dayalı kalmayıp, ilk kaynaklarla da kanıtlanmıştır. Mirze Cavanşir'in kendi konumunun doğruluğunu göstermek için eski tarih kitaplarına atıfda bulunması tesadüfü değildir. (Aziz, 2014: 17-18)

Bunun doğrudan sonucu olarak, Azerbaycan halkının yüzlerce en eski, ender folklor örnekleri, müzik incileri yüzyıllar boyunca Karabağ'da oluşmuştur veya Karabağ'la ilgilidir. Karabağ yalnız Azerbaycan'ın değil, hatta tüm dünyanın en eski diyarlarından biridir. Bu bölgede en eski dönemlere ait insan meskenleri bulunmuştur. 1968 yılında “Azih mağarası”nda Azih adamının”alt çene kemiği” bulunmuştur. Muhtemelen, Azih adamları burada 250-300 bin yıl önce yaşamışlardır. (Necefli ve Dedeyev, 2013: 3)

Tarih boyunca Karabağ Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Arap hilafetinin gelmesi ve Kafkas Albanya'sı devletinin çöküşüyle VII-IX yüzyıllarda Karabağ'ın tarihinde büyük değişiklikler yaşandı. (Necefli ve Dedeyev, 2003: 26-28) Arapların gelmesi sonucu Albanya'nın hıristiyan nüfusunun çoğunluğu (araplar

¹ Çarlık Rusyası döneminde Gence şehri Yelizavetpol olarak isimlendirilmişti.

gelenek buranın halkı IV yüzyıldan itibaren hıristiyanı) İslam'ı kabul etti. Kalanları, özellikle Karabağ'ın yüksek arazilerinde yaşayan nüfus Albanya'nın devlet dini ilan edilmiş hıristiyanlığı terk etmedi.

XIX yüzyılın başlarında Kuzey Azerbaycan'ın Çarlık Rusyası tarafından işgalinden sonra Ermeni'lerin baskısı ve ısrarlı başvuruları sonucunda Rus Çarının Albanya katolikosluğunu iptal etmesi Karabağ'ın Albanya nüfusunun gürcüleştirme ve ermenileştirme sürecinin başlangıcını koydu.

Karabağ arapların gelmesinden sonra Azerbaycan'da birbirini takip etmiş Saci, Salari, Şeddadi, Atabey, Hülakü (İlhanlı), Karakoyunlu, Akkoyunlu gibi çeşitli müslüman devletlerinin sınırları kapsamında olmuştur. XVI yüzyılda Azerbaycan'da Safeviler devletinin kurulması Azerbaycan topraklarının birleştirilmesinin temelini koydu. Safevi devleti tarafından henüz o dönemde oluşturulmuş dört eyaletten birinin adı Karabağ (payitahtı Gence'ydi) idi." (A.C. Savunma Bakanlığı, t.y.) Nadir Şah'ın iktidara gelmesi Safevi devletinin sonunu getirdi. Nadir Şah'ın ölümünden sonra (1736) Azerbaycan'da yeni bağımsız ve yarı bağımsız devlet-hanlıklar ve sultanlıklar oluştu. Karabağ Hanlığı Azerbaycan'ın ünlü devlet adamlarından biri olan Penahali bey Cavanşir tarafından bu dönemde (1751-1822) oluşturulmuş hanlıklardan biridir. (Necefli ve Dedeyev, 2013: 121-122)

1805 yılında Penahali han'ın oğlu İbrahim han Kürekçay köyünde Çarlık Rusya'sının silahlı kuvvetlerinin komutanı, general Sisianov'la sözleşme imzalamak zorunda kaldı. Bu zamana kadar Azırbaycan'ın diğer bölgeleri artık Rusya İmparatorluğu tarafından işgal edilmişti. (A.C. Savunma Bakanlığı, t.y.) Kürekçay sözleşmesi uyarınca Karabağ hanlığı Azerbaycan-Türk-müslüman toprağı olarak Rusya'ya birleştirildi. Kürekçay sözleşmesi dağılık bölge de dahil olmakla Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğunu kanıtlayan en önemli belgelerden biridir. (Uğur, 2014)

Kuzey Azerbaycan'ın işgalinden sonra çarizm bu topraklarda konumlarını güçlendirmek amacıyla ermenileştirme siyaseti yürütmeye başladı. 1828 yılında

Türkmençay anlaşmasının ve 1829 yılında Edirne Anlaşmasının gereği olarak İran'dan ve Türkiye'den göçürülmüş Ermeni'ler, Kuzey Azerbaycan'da (şimdiki Azerbaycan Cumhuriyeti), özellikle Karabağ'da ve çevre bölgelerinde (İrevan, Nahçıvan ve diğerleri) yerleştirildiler. (Necefli ve Dedeyev, 2013: 138; Şerafeddin, t.y.)

28 Mayıs 1918'de yaklaşık 100 yıl Rusya'nın esareti altında olmuş Azerbaycan halkı Kuzey Azerbaycan'da yeni bağımsız devletini kurmayı başardı. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti diğer bölgeler üzerinde olduğu gibi Karabağ üzerinde de siyasi hakimiyetini korudu. Aynı dönemde yeni kurulan Ararat Cumhuriyeti² fitratının gereği olarak yine Karabağ'a karşı asılsız toprak iddialarında bulunmaya başladı. Ermeni'ler Karabağı ele geçirmek amacıyla daha önceleri de gerçekleştirdikleri soykırım cinayetlerini yeniden işlemeye devam ettiler.³ Azerbaycan hükümeti 1919 yılının Ocak ayında Şuşa, Cavanşir, Cebrail ve Zengezur illerini birleştirerek “Baş Karabağ Eyaleti” tesis etti. (A.C. RYTN, t.y.) 28 Nisan 1920'de Bolşevik Rusyası tarafından işgal edilmiş Azerbaycan'da Sovyet hakimiyeti kurulduktan birkaç yıl sonra, 1920-1923 yılları arasında gerçekleştirilen kasıtlı ve amaçlı eylemler sonucunda eski Karabağ hanlığı parçalandı. Azerbaycan Dağlık Karabağa özerk bölge statüsü vermeye zorlandı. (İbrahimli ve Aziz, 2010: 37)

Sovyet yönetiminin ilk yıllarında Karabağ etrafındaki olayların yeni aşaması başladı. Bir yandan, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın tarihi toprakları olarak onun içinde tutulması ve diğer Azerbaycan topraklarıyla tarihi bağlılık geleneğini sürdürmesi, diğer yandan da, Dağlık Karabağ Özerk Vilayetine Azerbaycan'ın gösterdiği özel ilgi, bu diyarın sovyet hakimiyeti yıllarında sosyal-siyasi ve ekonomik gelişimi için istisnai koşullar temin etmişti. Fakat 1980'lerin sonlarında Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'dan ayırmayı karşılarına amaç olarak koyan Ermeni “ideologları” ve “himayecileri” bunu açıkça beyan etmeye başlamışlardı.

Azerbaycan'ın ayrılmaz parçası olan Dağlık Karabağ'a özerklik verildikten sonra da gerek Dağlık Karabağ, gerek Ermenistan, gerekse de bu hududlar dışında yaşayan

² Ermeniler kendi devletini Ararat adlandırmaktaydılar.

³ Bu soykırımlar hakkında ileride (III BÖLÜM) genişçe bahsedilecektir.

Ermeni'ler bölücülük faaliyetini durdurmədılar. Ermeni siyasetcilerinin susdukları dönemdeyse yazarlar, şairler ve başka zümreden olanlar ayrımcılığın taşıyıcılarına dönüştüler, daha doğrusu, “siyasetciler” onları körüklediler.

Bununla birlikte, Ermeni'ler 1960'larda SSCB'de anti-Türkiye kampanyasının güçlendiği koşullarda yeniden bu sorunu ortaya attılar. 1965 yılında Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a ilhak edilmesi hakkında 45 bin kişinin “imzaladığı” müracaat Moskova'ya sunulmuş, ancak bu iddialar temin edilmemişti. (Necefli ve Dedeyev, 2013: 194) 1984 yılında Erivan'da Zori Balayanın “Ocak” kitabının basılması, onun Karabağ'ın tarihine ve modern dönemine dair amaçlı tahrifleri, milliyetçi-bölücü çağruları Ermeni'lerin tutkularını yeniden körükledi. (Karaca, 2013: 2; Halilzade, 2013)

Bu hal Ermeni milliyetçileri tarafından çevrelenmiş M.S.Gorbaçov'un ilan ettiği “şeffaflık ve yeniden yapılanma” koşullarında Sovyet yönetiminde (M.S.Gorbaçov'un şahsında!) büyük destek kazandı ve yeni safhaya girdi. Moskova'dan kapsamlı destek alan Ermeni ayrılıkçıları ve teröristleri tarafından yönetilen Dağlık Karabağ 1920 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde olduğu gibi, yine de Azerbaycan halkına karşı ihanet yolunu tuttu.

1987 yılının Kasım ayında Gorbaçov'un heyetine dahil olan Ermeni akademik A.Aqanbekyan Paris'te Dağlık Karabağ konusunda sovyet yönetimine teklif verildiğini, “yenidenkurma ve demokrasi ortamında” bu sorunun çözümünü bulacağına ümit ettiğini bildirdi. (Necefli ve Dedeyev, 2013: 197) Önceleri gizli faaliyet gösteren Ermeni “Karabağ Komitesi” ve onun Dağlık Karabağ Özerk Vilayetindeki bölücü-terörist örgütü “Krunk” (Durna) da açık operasyonlara başladı. “Miatsum” (Birleşme) hareketi düzenlendi. Bu hareket Ermenistan, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi, Moskova yönetimi, SSCB ve dünya Ermeni'lerinin potansiyeline güveniyordu. Olaylar 1988 yılının şubatından itibaren daha agresif mecraya yöneldi.

Yirminci yüzyılın sonlarına doğru eski SSCB coğrafyasında yaşanan toplumsal-siyasi süreçler Sovyet İmparatorluğu'nun bileşenleri olan bazı cumhuriyetlerde çatışmalarla eşlik ediyordu. Bu olaylardan en çok acı çekenler şimdiki Ermenistan

Cumhuriyeti'nde ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ ve onun etrafındaki bölgelerde yaşayan sivil Azerbaycan'lılar oldu. Bu dönemde de devam eden Ermenistan'ın Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesine karşı toprak iddiaları yüzlerce yerleşim biriminin harabeye çevrilmesi, binlerce insanın vahşice öldürülmesi, 1 milyondan fazla sivil halkın kendi evlerinden sürgün edilmesiyle sonuçlandı. (A.C. XİN, 2013) Ermenistan silahlı kuvvetleri tarafından işgal edilmiş Azerbaycan topraklarından göç eden bu insanların faciasının kökleri tarihin daha derin katlarına dayanmaktadır.

Azerbaycan'ın eski yurt yerlerinden, zengin kültür abidelerinden sayılan bu araziler zaman zaman kanlı savaşlar meydanına çevrilse de, bu toprakların asıl trajedisi XVIII yüzyılın sonu XIX yüzyılın başlarında başladı. Kafkasya'yı işgal etmeyi amaçlamış Çarlık Rusyası tüm Azerbaycan'ın işgal edilmesi için İran'la savaşlara başladı. Sonuçta Kuzey Azerbaycan topraklarında bulunan tüm hanlıklar Rusya İmparatorluğu tarafından işgal edildi. (A.C. MTN, t.y.) 10 Şubat 1828'de Çarlık Rusyası ile İran arasında imzalanan Türkmençay anlaşması uyarınca Kuzey Azerbaycan Rusya İmparatorluğu'na, Güney Azerbaycan ise İran'a dahil oldu. (Şükürov, 2006: 78)

1826-1828 Rus-İran savaşı sırasında İran'dan ve Azerbaycan'ın güney bölgelerinden Güney Kafkasya'ya (Azerbaycan'a) 18 bin Ermeni ailesi aktarıldı. Daha sonraki iki yılda Gence (Yelizavetpol) ve Erivan (Yerevan) guberniyalarının⁴ topraklarına İran'dan 40 bin, Türkiye'den ise 84 bin Ermeni aktarıldı. (Шавров, 1911: 59) Rus çarının özel himayesi altında olan Ermeni'ler az zaman içerisinde yerli sivil ve silahsız Azerbaycan'lıları silah ve zor gücüne sürgün ettiler.

Böylece, XX. yüzyılın başlarında bu bölgelerdeki demografik durum hayli değişti. Yeni yurt yerlerine yerleşen Ermeni'ler az geçmişti ki, "Denizden Denize Büyük Ermenistan" hülyasına düştüler. 1890 yılında Tiflis'te "Taşnaksütyun" teşkilatının kurulmasıyla Ermeni milliyetçileri tüm Kafkasya topraklarında Azerbaycan'lı nüfusa karşı kitle imha işlemlerine başladılar. Bu kanlı olaylar özellikle 1905-1907 yıllarında kabardı. O yıllarda Zengezurda, Karabağ'da ve diğer bölgelerde binlerce Azerbaycan'lı katledildi. (Svietoxovski, 1990: 86; A.C. MM Beyanname, 2006)

⁴ "Guberniya" Çarlık Rusyası döneminin idari arazi birimidir.

27 Mayıs 1918'de Zakafkasya Seyminin⁵ bırakılmasıyla Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan kendi bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bu, o zamandı ki, 1. dünya savaşının galipleri bu bölgede yeni sınırlar çizmekle meşgul idiler. Bolşevizmin yayılmasını önlemek için bağımsız Kafkasya cumhuriyetlerinin varlığını zaruri bilen batılı devletler sadece Erivan'ın Ermeni'lere başkent olarak verileceği takdirde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni tanıyacıklarını bildirdiler. Bağımsızlığını korumak ve dünya ülkeleri tarafından tanınmak için Azerbaycan Erivan'ı taviz vermeye mecbur oldu. (AMEA'nın A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, 2007b: 56) Bu, Erivan ve ona yakın illerde yaşayan yüz binlerce Azerbaycan'lının faciasına neden oldu. 1905-07 ve 1918-20 yıllarında Kafkasya'da yaşanan iki katliam sırasında 2 milyona yakın Azerbaycan'lı Ermeni'ler tarafından katledildi, kendi evlerinden, yurtlarından zorla kovuldu. (A.C. MK işleri üzere Devlet Komitesi, t.y.)

1920'de Bolşevik Rusyası'nın askeri saldırısı sonucunda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti işgal olundu. (A.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Mirze Feteli Ahundov adına Azerbaycan Milli Kütüphanesi, 2008: 8) Türkiye ile savaşta ağır yenilgiye uğrayan Taşnak Ermenistan'ında da biraz sonra Sovyet hakimiyeti kuruldu. “*Sovyet Rusyası 1920 yılında Azerbaycan'ın tarihi arazisi olan Zengezur bölgesini arazisi küçük olan Ermenistan'a bağışladı.*” (Musayev, 1998: 284; Скибицкий, 1991: 5; Гейдаров, 1986: 3; A.C. Devlet Toprak ve Haritaçekme Komitesi, AMEA'nın Tarih Enstitüsü 2007: 48) 1923 yılında ise Ermeni'lerin çıkarlarına uygun olarak Azerbaycan SSC topraklarında Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB) oluşturuldu. (SSCB İşçi-Köylü Hükümeti'nin 1923 tarihi için kanunlar ve kararnameler Mecmuası, 1925: 384-385)

İkinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra 1945 yılının Kasım ayında Ermenistan hükümetinin talebini esas alarak SSCB hükümeti yurtdışında yaşayan Ermeni'lerin Sovyet Ermenistanı'na aktarılması hakkında karar verdi. (Arakelov, 1991: 72) 1946-48 yıllarında 100 bin Ermeni Ermenistan'a yerleştirildi. Dışarıdan aktarılan Ermeni'lerin

---

⁵ “Zakafkasya Seymi” veya “Güney Kafkasya Seymi” – XX yüzyılın 20'li yıllarında Güney Kafkasya'da yüksek yasama kurumu olarak mevcut olmuştur.

yerleştirilmesinde güçlükler olduğunu bahane eden Ermenistan hükümeti bu ülkede yaşayan Azerbaycan'lı nüfusun Azerbaycan SSC'ye aktarılması gerekçesiyle Josef Stalin'e başvurdu. 1948-1953 yıllarında 144.654 Azerbaycan'lı zorla Ermenistan'dan Azerbaycan'a aktarıldı. (Azerbaycan gazetesi, t.y. no: 656)

1985 yılında Mihail Gorbaçov'un iktidara gelişiyle onun etrafına toplanan Ermeni'ler hemen harekete geçerek çoktan beri kalplerinde gezdirdikleri “Büyük Ermenistan” fikrini gerçekleştirmek için uzun zamandır hazırladıkları planı ortaya koydular. 1986 yılında Mihail Gorbaçov 'un Fransa 'ya ziyareti sırasında onun “hayır duasını” alan Ermeni milliyetçileri için niyetlerinin hayata geçirilmesi yolunda şimdi tek engel kalıyordu-SSCB Bakanlar Kurulu Başkanının Birinci Yardımcısı, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Politbüro'nun tek Azerbaycan'lı üyesi olan Haydar Aliyev. (Uluslararası Avukatlar Kurulu Derneği İnsan Hakları Enstitüsü, 2007: 42)

“Taşnaksutyun” partisinin konut karargâhının Paris'ten Erivan'a aktarılması, bölgede durumun son noktaya kadar gerilmesine yol açtı. (A.C. MK işleri üzere Devlet Komitesi, t.y.) 1988 yılının şubat ayında Sumgayıt şehrinde SSCB Devlet Güvenlik Komitesi ve Ermeni'lerin eliyle gerçekleştirilen olaylardan sonra Ermeni milliyetçilerinin eliyle tehdit ve terör hesabına Ermenistan 'da yaşayan 250 binden fazla Azerbaycan'lı kendi yurtlarından kovuldu. Bu etnik temizleme operasyonları sonucu 216 kişi katledildi ki, bunlardan 57'si kadın, 23'ü çocuktur.⁶ (Abdullayev, 1995: 15; Bayramov, 2015: 22; Hasanov, 2008: 85)

Böylece, Ermeni milliyetçilerinin 1905 yılından başlayan etnik temizleme politikası sonucunda genel olarak, 1.5 milyon Azerbaycan'lı göç etmeye zorlandı ve Ermenistan artık sadece Ermeni olanların yaşadığı monoetnik devlete dönüştü. (A.C. A, 2010) Ermenistan'daki etnik temizleme işlemi sona erdiren Ermeni milliyetçileri tüm kuvvetlerini Dağlık Karabağ'da toplayarak, bu bölgede yaşayan Ermeni ayrılıkçılarıyla birlikte kendi terörist faaliyetleri için Azerbaycan topraklarını esas hedefe çevirdiler.

Geçen yüzyılın 60'lı yıllarının sonu, 70'li yılların başında Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Ermenistan SSC'ye birleştirilmesi meselesi hatta Kremlin'de ve Siyasi

---

⁶ İlerleyen başlıklarımızda bu konuya özel olarak değinilecektir.

Büroda tartışılan konulardan birine dönüşmüştü. (İsmayılov, 2010: 21) Ermeni'ler kendi himayedarlarının yardımıyla Azerbaycan topraklarını Ermenistan'a birleştirmek çabalarını sürdürüyorlardı. 1969 yılının Mayıs ayında Gazah ve birkaç başka Azerbaycan ilinde bulunan bazı köylerin Ermenistan'a birleştirilmesi hususunda bu ülkenin parlamentosu karar kabul etti. (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2005a: 7) Bu karar SSCB Yüksek Sovyeti tarafından da teyit edildi. Fakat Haydar Aliyev'in Azerbaycan SSC Komünist Partisi Merkezi Komitesinin Birinci Sekreteri seçilmesi bu kararın hayata geçmesini engelledi. Buna rağmen, 1986 yılında Azerbaycan yönetiminin kayıtsız tutumu yüzünden bu kararda öngörülen bazı bölgeler Ermenistan'a birleştirildi. (Mahmudov, 2002: 120-123)

1977 yılında Sovyetler Birliği'nin yeni anayasasını geliştiren komisyon Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Azerbaycan SSC'den koparılıp Ermenistan SSC'ye birleştirilmesini önerdi. Cumhuriyetimizi komisyonda temsil eden Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesinin Birinci Sekreteri Haydar Aliyev'in sert tepkisi ve bu teklifi keskin bir dille reddetmesi bunun gerçekleştirilmesini önledi. (Behramov, 2008: 3; Necefli ve Dedeyev, 2013: 199)

Ermenistan'ın tanınmış aydınları, siyasetçileri, bilim adamları halkı psikolojik açıdan “Türklerle savaşa” hazırlamaktaydılar. “Büyük Ermenistan” a giden yol Karabağ topraklarının işgalinden geçmekteydi ve bu nedenle Ermeni'ler çeşitli araçlarla bu araziye Azerbaycan'dan koparmaya çalışıyorlardı. Ermenistan KP MK'nın birinci sekreteri Karen Demirçiyen sonraları bu konuda konuşurken diyordu: *“Yirminci yüzyılda türklerin yetiştirdiği iki güçlü adam olmuştur. Atatürk ve Haydar Aliyev. Onlardan biri yaşıyor. Ne kadar ki, o hayatta, biz ne Karabağ'ı ala bileceğiz, ne de başka bölgeleri”*. (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2015b: 65) Böylece, Ermeni'ler tüm mücadele araçlarını Haydar Aliyev'i aradan kaldırmaya yönelttiler.

1982 yılında Haydar Aliyev'in SSCB yönetimine getirilmesi Ermeni'leri daha da organize faaliyete tahrik etti. Siyasette Haydar Aliyev faktörünün varlığı Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesi fikrinin iflası demektir ve işte bu yüzden de Ermeni'ler çok

geniş bir “antialiyevcilik” propagandasına baş vurdular. 1985 yılında SSSR İKP MK Genel Sekreteri görevine seçilen Mihail Gorbaçov bu menfur niyetin gerçekleştirilmesi için elinden geleni yaptı. M. Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle Ermeni'ler ülkenin ilk 14 kişinin şahsında siyasi himayedar edindiler ve bu fırsattan azami şekilde yararlanmaya çalıştılar. 1987 yılında Haydar Aliyev'in Siyasi Bürodan ve Bakanlar Kurulu Başkanının Birinci Yardımcısı vazifesinden uzaklaştırılması bu girişimlerin mantıki sonucu olarak değerlendirilebilir. Ermeni'lerin Karabağla ilgili iştahının önünde duran temel engel ortadan kaldırılmıştı. Planın kalan kısmının uygulanması teknik nitelik taşıyordu.

1988 yılında Ermeni'ler artık Azerbaycan'a karşı düşmanlık politikasını açık şekilde hayata geçirmeye başladılar. Karabağ'da iki Azerbaycan'ının katledilmesi, Tophane ormanının imha edilmesi ile daha da alevlenen ve sonradan askeri operasyonlar düzleminde sürdürülen çatışma sorunun ne kadar ciddi olduğunu bir kez daha ortaya koydu. (Necefli ve Dedeyev, 2013: 197) Gelişmeler o kadar hızla cereyan ediyordu ki, Azerbaycan'lılar ne Ermeni'lerin “pırlanta hediyesi karşılığında” Gorbaçov'un olaylara kayıtsızlığının ne de Azerbaycan'daki yönetimin ilgisiz ve beceriksiz politikalarının mantığını anlamaya imkan bulamadılar. Çatışmanın coğrafyası ise günden güne genişliyordu.

1989 yılında Ermenistan SSC Yüksek Sovyeti Dağlık Karabağ'ın bu ülkeye birleştirilmesi hakkında hiçbir yasal dayanağı olmayan karar kabul etti. (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2015b: 82) Bu aslında Azerbaycan topraklarının ilhakı anlamına geliyordu. Ermeni'ler artık mücadele taktiğini askeri saldırı düzlemine geçirmişlerdi ve bu açıdan Azerbaycan'daki toplu protesto gösterileri süreçlerin gelişme yönünü değiştirmek kudretinde değildi. Şüphesiz ki, Ermeni'lerin saldırgan politikalarının hayata geçmesinde kenar güçlerin desteği daha büyük rol oynamıştı. Bu anlamda o zamanki SSCB yönetiminin çabaları özellikle kabarık şekilde fark edilmekteydi.

1990 yılında Sovyet ordusunun Bakü'de yaptığı operasyonlar bunu bir kez daha doğruladı. Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a ilhakını protesto eden gösteriler Sovyet

askerlerinin kurşunlarıyla yatırıldı. (A.C. MM aparatının analitik malumat tetkikat sektörü, AMEA A.A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, t.y.: 9) Bu askeri operasyonlar sırasında yüzlerce Azerbaycan'lı katledildi, bine yakın kişi kayboldu. Bakü'de birkaç ay süren olağanüstü durum ilan edildi. Tüm bunlar Azerbaycan halkının azmini kırmak, onun özgürlük ilkelerine inancını sarsmak ve Karabağ'ın Ermenistan'a ilhakı sürecine yardımcı olmak amacı taşıyordu. Bu kanlı olaylar sırasında halk yeniden cumhuriyet yöneticilerinin kayıtsızlığına tanık oldu.

1990 yılının 20 Ocak faciasından⁷ bir gün sonra Azerbaycan'ın Moskova'daki temsilciliğinin binasında öfkeli ve kararlı bildirisinin doğurduğu yankını tüm dünya dinledi. Haydar Aliyev tüm baskılara ve tehditlere rağmen, mensup olduğu halkın faciası için sorumluluk taşıyanları Kremlin'in bir addımlığında, hem de tüm dünyanın gözü önünde itham etti. (Mahmudov, 2002: 127) 20 Ocak faciasından sonra Ermeni askeri birliklerinin cephe hattında etkinliği biraz daha arttı. Birbiri ardına işgal olunan köyler, bölgeler Karabağ'ın karış karış itirildiğine delalet ediyordu.

1991 yazından başlayarak DK topraklarında savaşlar açık nitelik almaya başladı. SSCB'nin dağılması artık örgütlenmiş ordu biçiminde faaliyet gösteren Ermeni askeri

---

⁷ 20 Ocak faciasıyla ilgili ilk araştırmalar SSCB Başsavcılığı tarafından yürütülmüş ve yaşanmış olaylarla ilgili "askerlerin hareketlerinde suç içeriği olmaması sonucuna gelinerek", 20 Aralık 1990 tarihli kararla ceza davasına son verildi. "A.C. Başsavcılığı tarafından 14 Şubat 1992'de suç eyleminin sonlandırılması kararı iptal edilerek o dönemde yürürlükte olan Ceza Kanununun 94. maddesinin 4. ve 6. fıkraları (ağırlaştırıcı durumlarda kasten adam öldürme, 149. madde (emlakı kasten imha etme veya zedeleme), 168. madde (hakimiyet veya vazife yetkilerini aşma) ve 255. madde (vazife yetkisinin kötüye kullanılması, hakimiyet haddini aşma) maddeleri ile cinayet soruşturması başlandı, istintak yürürlükte. İstintakla tespit edildi ki, işlenen suç sonucunda (20 Ocak 1990) 132 kişi öldürülmüş, 612 kişi yaralanmış, 841 kişi yasadışı tutuklanmış, yüzlerce bina dağıtılarak devlete ve vatandaşlara büyük miktarda zararlar vurulmuştu. Ceza davası SSCB'nin Genel Savcılığında başladığından 68 ciltlik cinayet işinin malzemeleri Moskova'ya götürüldü. Aynı malzemelerin Azerbaycan Cumhuriyeti Baş Savcılığı'na iade edilmesi için anketler ve suçlanan kişilerin yakalanıp soruşturmaya verilmesi için kanunla belirlenen zorunlu belgeler Rusya Federasyonu'nun hukuk birimlerine sunulmuştur. Fakat bu sorguya şimdiye kadar olumlu cevap verilmemiştir".

birliklerinin Dağlık Karabağ topraklarında geniş çaplı askeri operasyonlara başlamasına ivme verdi. 1991 yılının Şubat ayında Azerbaycan Yüksek Sovyeti'nin⁸ toplantısında Haydar Aliyev herkesi bu sade gerçeği itiraf etmeye çağırıyordu: “Sanırım, “Dağlık Karabağ'da durumun normalleştirilmesi” meselenin dar çerçevede konulması demektir. “Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün restore edilmesi”-mesele böyle kaldırılmalıdır. Biz bunun için çare, çıkış yolu bulmalıyız. (Mahmudov, 2002: 134) Haydar Aliyev toplumu mevcut gerçeklikler hakkında uyarmaya çalışıyordu. Gerçekse bundan ibaretti ki, Azerbaycan yönetiminin siyasi ihmali yüzünden Karabağ kaybedilmişti ve bu gerçeği anlamak, tüm perspektif etkinlikleri onun değiştirilmesine hesaplamak gerekmektedir.

3 Eylül 1991'de Nahçıvan Ali (Yüksek) Meclisi Haydar Alırıza oğlu Aliyev'in Ali Meclis'in başkanı seçilmesi hakkında karar kabul etti. (Rzayev, Memmedov vd., 2010: 419) Özerk cumhuriyetin yeni başkanı ekonomik sorunların çözümüne odaklanmakla birlikte, hem de Ermenistan sınırında giden kanlı savaşları yavaşlatmak misyonunu yerine getiriyordu. Haydar Aliyev'in gelişi Ermeni'lerin Nahçıvan doğrultusunda askeri operasyonlara başlamak planını ertelemeye sevketti. (Necefli ve Dedeyev, 2013: 206)

Artık 1992 yılında Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a ait yerleşim birimlerinin işgaline başlandı. 15 Ocak 1992'de Kerkicahan, 10 Şubatta Malibeyli, Kuşçular köyleri işgal edildi, sivil ve silahsız halka divan tutuldu, Hocalı ve Şuşa'nın abluka kısıkcı daraldı. Alelacele düzenlenmiş Azerbaycan gönüllülerinin “Daşaltı operasyonu”⁹

⁸ Sovyetler döneminde (1938) Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Milli Meclis'i (parlamento) böyle isimlendirilmişti.

⁹ Daşaltı Operasyonu 25 Ocak 1992'de saat 20:00'da başlanıp, 26 Ocak'ta gece başarısızlıkla sona erdi. Şuşa yakınlarında bulunan, Askeran bölgesinin Daşaltı köyünün Ermeni'lerden tahliye edilmesi amacıyla yapılan operasyona eski Savunma Bakanı, tuğgeneral Taceddin Mehtiyev doğrudan rehberlik etmişti. Operasyonda yeni oluşmuş Azerbaycan Ordusunun gönüllülerinden oluşan 3 bölüğü ve Şuşa şehrinin savunma taborunun savaşçıları katıldılar. Taktik hatalar, gruplar arasında iletişim bağlantısının olmaması, operasyon sırrının yayılması ve kılavuzun ihaneti sonucu Nebiler köyü istikametinden Daşaltı'ya dahil olan Azerbaycan askerleri düşmanın pususuna düşerek tamamen yok edilmiştir.

başarısız oldu. Ermeni ve Sovyet birlikleri Şubatın ortalarında Qaradağlı köyünü de ele geçirdiler. (Aziz, 2014: 216-217) 1992'de Şubatın 25'den 26'a geçen gece Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesindeki Ermenistan silahlı birlikleri "Dağlık Karabağ ayrılıkçı güçlerinin genelkurmay başkanı Arkadi Tomasyan'ın, Savunma Bakanı Serj Sarkisyan'ın (şimdiki Ermenistan Cumhurbaşkanı), Ermenistan eski başkanı Robert Göçeryan'ın ve diğer Ermeni liderlerinin yönetimi ve eski SSCB'nin Hankendi'nde bulunan 366. motorlu alayının yardımıyla Hocalı şehrinde Azerbaycan'lılara ve Ahıska türklerine karşı soykırım gerçekleştirdiler. (A.C. Başka-nının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2015b: 31) Bu, İkinci Dünya Savaşı'nda faşizmin işlediği korkunç katliamlardan sonra günümüzde Ermeni terörisleriyle birlikte Ermenistan askeri güçlerinin insanlığa karşı işlediği en büyük ve en korkunç soykırımıdır.

Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne ve onun halkına karşı yapılmış bu savaşta Azerbaycan yönetiminin kendi halkının değil, Moskova'nın pozisyonunu savunması onu halkın gözünden düşürdü. Halk hareketinin daha da güçlendiği bir ortamda 1992 yılının Mart ayında cumhuriyete rehberlik eden A. Mütellibov istifa etti. Oluşan iktidar boşluğu Azerbaycan Cumhuriyeti'nin savunma gücünü daha da zayıflattı.

1992 yılının Mayıs ayında Ermeni birlikleri Şuşanı da ele geçirdiler. Bununla da aslında Ermeniler Dağlık Karabağ topraklarını işgal ettiler. (Necefli ve Dedeyev, 2013: 204) Bir sonraki adım Dağlık Karabağ'ı Ermenistanla birleştiren Laçın'ın işgali oldu. Bakü'de iktidar çekişmesinin keskinleşmesinden yararlanan Ermeni'ler Laçını da aldılar. 1992 yazında Azerbaycan cephe bölgesinde, özellikle de Gülistan ve Ağdere yönlerinde başarılı askeri operasyonlar geçirmeye muvaffak olsa da, bu süreç sona kadar devam etmedi. Ülke genelinde iktidar çekişmeleri ve iktidarın beceriksizliği yeni yenilgiler için teşvik niteliği taşıdı. Bu dönemde Azerbaycan Halk Cephesi'nin iktidarı (1992 Mayıs - 1993 Haziran) sırasında devam eden yeni iktidar çekişmeleri cumhuriyetin savunmasına ağır darbe vurdu. 1993 yılının Nisan ayında Kelbecer işgal olundu. Haziran ayında Azerbaycan'da derin siyasi kriz yaşandı. Halkın talebi ile Haydar Aliyev iktidara geldi. Ermenistan Azerbaycan'a karşı savaşı sürdürerek 1993 yılının Temmuz-Ekim

ayları arasında Ağdam, Fuzuli, Cebail, Kelbecer ve Zengilan illerini de işgal etti. (Zeynalov ve Abbasova, 2010: 486)

Ermeni'ler işgal ettikleri toprakları "virane etmek" taktiğini kullanmışlardı. Savaşta 20 bin Azerbaycan'lı şehit olmuş, 100 bin kişi yaralanmış, 50 bin kişi sakat olmuştu. Mülteci ve göçmenlerin sayısı bir milyonu geçmişti. Resmi bilgiye göre, Ermeni işgalcileri tarafından 4852 Azerbaycan'lı - 323 kadın, 54 çocuk ve 410 ihtiyar esir alınmıştı. (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2005a: 171) Ermeni'ler esir ve rehinelerin gerçek sayısını uluslararası insani kuruluşlardan gizliyor, onlarla insanlık dışı ve acımasızca davranıyor, köle gibi çalıştırıyor, hakaret ediyor, alçaltıyorlardı. (Esir ve kayıp düşmüş, rehin alınmış vatandaşlarla ilgili Devlet Komisyonu, t.y.a)

1993 yılının Nisan ayında Dağlık Karabağ'ın arazisi dışında bulunan Kelbecer de işgal edildi. Kelbecerin işgalinden sonra Birleşmiş Milletlerin Güvenlik Konseyi Dağlık Karabağ sorunu hakkında ilk kararını¹⁰ kabul etti. Fakat bu kararda öngörülen tedbirler bugüne kadar yerine getirilmemiş olarak kalmaktadır. 1993'ün yazında Azerbaycan iç savaş tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı. Bütün bunlara son vermek ve ülkede sosyalsiyasi istikrar yaratmak, toplumun genel güvenliğini sağlamak amacıyla Haydar Aliyev Bakü'ye davet edildi. Kısa sürede ülkeyi bekleyen gerçek vatandaş içsavaşı tehlikesini ortadan kaldırılmayı başaran Haydar Aliyev sosyo-politik istikrar düzenini da sağladı. Bu nedenle de 1993 yılının 15 Haziranı bağımsız Azerbaycan devletinin tarihine Milli Kurtuluş Günü olarak dahil oldu.

1993 yılının Ekim ayında Ermeniler Azerbaycan'ın Zengilan bölgesini de işgal ettiler ve bu, Ermenistan ordusunun cephe bölgesinde son işgal operasyonu oldu. Haydar Aliyev'in Zengilan'ın işgalinden sonra ülke vatandaşlarına başvurusu Azerbaycan'ın ordu kuruculuğu tarihinin başlangıcı oldu. (Mahmudov, 2002: 141) Bu dönemde Dağlık Karabağ sorununun alevlenmesi de tüm bölgede güvenliğin ve istikrarın sağlanmasına

---

¹⁰ Burada 30 Nisan 1993 (822 sayılı), 29 Temmuz 1993 (853 sayılı), 14 Ekim 1993 (874 sayılı), 12 Kasım 1993 (884 sayılı) BM kararlarından bahsedilmektedir. Bu konuya ileride (III FASIL) ayrıca değinilecektir.

ciddi engeller oluşturmaktaydı. SSCB'nin çöküşü ile daha gergin nitelik alan bu sorunun uluslararası tartışma konusu haline gelmesi onun çözülmesi imkanlarını biraz daha zorlaştırdı. Fakat durumu ilk dönemlerde olumlu mecraya yöneltmekle çözmek mümkündü. Bağımsızlığın ilk yıllarında ülkeye rehberlik eden hakimiyet zümresini “güç nasıl elde tutulmalı” sorusu düşündürüyordu. (Rzayev vd, 2010: 480) Bir çok durumda DK anlaşmazlığı siyasi çıkarlar için kullanılıyordu. İşte bu yüzden de Ermenistan DK sorununun gerçek mahiyeti hakkında dünya kamuoyunda yanlış görüş oluşturma ve bilgi savaşını kazanmaya muvaffak olmuştu. Azerbaycan'da bu uğursuzluğu önlemeye yönelik politikaların uygulanmasına ise 1993 yılında başlandı.

Kasımın ortalarında Ermenistan silahlı kuvvetlerinin Beylegan ili yönünde saldırısı durduruldu. Azerbaycan ordusunun başarılı operasyonları sonucunda 5 Ocak 1994'de Füzuli ilçesinde stratejik önem taşıyan Horadiz kasabasını ve 22 köyü düşmandan temizlendi. Horadiz operasyonu¹¹ Azerbaycan ordusunun Karabağ Savaşı döneminde kazandığı en büyük zaferdir ve bu, artık Ermenistan'da ciddi panik doğurmuştu. Bunun ardından Cebrayil ilinin topraklarının bir bölümü, Kelbecer ilçesinde Bozlu, Tekekaya, Babaşlar, Kanlıkent, Çepli, Susuzluk, Kasimbinesi, Yanşakbine, Yanşak, Bağırsak, Kamışlı, Bağırılı yerleşim birimleri de düşmandan tahliye edildi. (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2005a: 61) Çiçekli Dağı ve b. stratejik yükseklikler ele geçirildi, Kelbecer-Laçın yolunun tünele kadarki bölümü kontrol altına alındı.

Savaşlarda düşman 4 bin asker ve subay, 50 zırhlı araç, 15 topçu düzeneği ve s. kaybetti. Azerbaycan'ın savaşta dönüş yapmak, işgal altındaki vatan topraklarını

---

¹¹ Horadiz operasyonu Aralık 1993'te başlamış ve aynı yılın 6 Ocak tarihine kadar devam etmiştir. Azerbaycan Milli Ordusu Horadiz kasabasını ve Füzuli ilinin 20 Arazboyunca yerleşen köyünü ,aynı zamanda, Cebrayil ilinin Çocuk Mercanlı köyünü işgalden kurtardı. 21 bin dönüm arazi düşmandan kurtarıldı. Bu operasyonda Ermeni tarafın kayıpları Azerbaycan tarafından 1,5-2 kez çok oldu. Horadiz operasyonu Azerbaycan Milli Ordusunun 1994'ün kış kampanyasında geçirdiği en başarılı operasyon olmuştur. Horadiz operasyonunda yer alan 702'ci alay 5 Ocak tarihinde bir gün içinde ganimet olarak 3 tank, 1 adet "Sturm-S", 6 adet top, 6 adet top koşkusu, 10'a yakın araç, çok sayıda silah ve mühimmat ele geçirmiştir. Düşmanımız ağır kayıplar vererek cesetlerini savaş bölgesinde koyarak geri çekilmiştir.

kurtarmak uğrunda elde ettiği başarılar, Ermenistan'ı ve onu savunan güçleri de ciddi endişeye düşürmüştü. (AMEA'nın A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, t.y.b) Ermenistan'ın himayecilerinin onu askeri açıdan daha da güçlendirmesi, modern silahlarla temin etmesi, onun bölgede irticaçı güce dönüşmesini daha da güçlendiriyordu. Azerbaycan Cumhuriyeti böyle bir ortamda 1994'de Mayısın 8'de Bişkek protokolünü imzaladı. Fakat ateşkesin yapılması henüz savaşın sona ermesi demek değildi. Ateşkesin sağlanması Azerbaycan'a, sadece, kendi kuvvetlerini toplayıp şekillendirmek imkanı kazandırdı ve çok kısa süre içinde ülkede sosyo-politik istikrar yaratmak, ekonomik titreşimleri ortadan kaldırmak mümkün oldu.

1994 yılında bölgenin ekonomik perspektifini belirleyen “Yüzyılın Anlaşması” (Əsrin Müqaviləsi) imzalandı ve 2002 yılında birçoklarının efsane adlandırdığı “Bakü-Tiflis-Ceyhan”ın temel taşı konuldu. Ermenistan dünyanın en güçlü devletlerinin yer aldığı bu projenin dışında kaldı ve denebilir ki, daha bir savaşı kaybetti. Azerbaycan Türkiye ve Gürcistanla üçtarafli karşılıklı güvenlik paktı imzaladı ve Ermenistan'ı aslında üç stratejik müttefikin aralığında yaşamak gerçekliğiyle yüz yüze bıraktı. Ermenistan bu cephede de yalnız kaldı.

1.1.1. HANLIKLAR DEVRİNDE

Karabağ Hanlığı, Azerbaycan'da daha mekezi devlet sistemi yokken 1748-1805 yıllarında çağdaş Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının Kür ve Araz nehirleri arasındaki alanda mevcut olmuş, Rusya'nın Kafkasya'yı işgali sırasında işgal edilmiştir. “Gülüstan” ve “Türkmençay” anlaşmaları sonucunda Rusya İmparatorluğu'nun, daha sonraysa Sovyet Azerbaycan'ının (ASSC) bünyesinde olmuştur. Karabağ Hanlığı Safevi imparatorluğu'nun çöküşünden sonra iktidara gelen Nadir Şah'ın ölümünden sonra oluşmuş Azerbaycan hanlıklarından biriydi. Hanlığı Penaheli bey 1748 yılında kurarak kendisini han ilan etmişti. Karabağ Hanlığı İrevan Hanlığı, Şeki Hanlığı, Gence Hanlığı, Nahçıvan Hanlığı, Karadağ Hanlığı, Cavad hanlığı ve Şamahı Hanlığı ile komşuydu. (A.C. Devlet Toprak ve Haritaçekme Komitesi, AMEA'nın Tarih Enstitüsü 2007: 52) Penahali han 1748 yılında Kebirli ilçesinde Bayat kalesini, 1751 yılında ise Ternekütde

Şahbulak kalesini yaptırdı. Şuşa kalesi daha meşhurdur çünkü o, erişilmez dağlarda yerleşmekteydi ve tedricen hanlığın ekonomik ve siyasi başkentine dönüşmüştü. (AMEA'nın A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, 2007a: 372)

Rusya'ya ilhak edilmesinin öncesinde Kuzey Azerbaycan'da nüfusunun sayısına göre Karabağ hanlığı Şirvan hanlığın'dan (135.000) sonra ikinci sırada olmuştur. Aynı dönemde Karabağ'da 1 şehir, 638 köy olmuş, nüfus 90 bin kişiye ulaşmıştı. Salnamecilere göre, hanlığın varlığı döneminde nüfusun yoğunluğu yaklaşık iki kat artmıştı. Rusya-İran savaşının II bölümünün bitmesini bildiren Türkmençay barış anlaşmasının (1828) XV maddesi uyarınca Ermeni'lerin İran'dan Güney Kafkasya'ya serbes hareket etmelerine izin verildi. Sonuçta İran Ermeni'leri süratle Güney Kafkasya'ya "aktarıldı". İlk zamanlar Ermeni aileleri esasen Karabağ'a, Nahçıvan'a, Erivan'a, Göyçeye, Şekiye ve Şamahıya aktarılmaktaydı. Ermeni'lerin Erivan'a, Karabağ ve Nahçıvan'a aktarılması olgusu çağdaş ilim adamları tarafından detaylı olarak belgelenmiştir ve inkar edilemez. (Грибоедов, 1971: 78; Глинка, 1831: 131) *"1914-1916 yılları arasında ise eski Erivan hanlığına daha 350.000 Ermeni getirilmiştir."* (Нерсисян, 1980: 268) Sadece 1828 yılının sonunda Berde ilinde 1000'den fazla Ermeni ailesi meskunlaştırılmıştı. Q.D.Lazarev, İ.F.Paskeviç vb. rus generalleri Ermeni'leri daha çok Erivan bölgesine aktarmaya çalışıyorlardı. (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2005a: 179) Bu da tesadüf değildi ki, Osmanlı devleti, Gürcü hanlıkları, İran'la ise Nahçıvan aracılığı ile komşu olan İrevan Hanlığı'nın arazisi her üç devlete baskı yapmak için stratejik nitelik taşıyan arazi idi. Bu nedenle Ermeni'lerin sonradan buraya aktarılmasına başlandı.

XIX yüzyılın başlarında Azerbaycan hanlıklarının Rusya tarafından işgaline başlandı. 1804 yılının Ocak ayında Gence hanlığı işgal edildi, hanlık sistemi iptal edildi. 14 Mayıs 1805'te Karabağ hanı İbrahimhalil han Rusya ile Karabağ Hanlığı arasında bağlanan "Kürekçay" sözleşmesi uyarınca dış politikadan yoksun bırakıldı, yurtiçinde ise hanlığın yönetimi korundu. Dahası, han topraklarında rus birliklerini bulundurmaya taahhüt aldı. Mayısın 21'de Şeki hanlığı da Rusya'nın hakimiyetini kabul etti. (Berzhe, 1870: 702-705)

“Kürekçay” anlaşması Karabağ ve Şeki hanlıklarının Rusya'ya ilhakıyla ilgilidir. Karabağ hanı İbrahim han'la Rusya imparatorluğu'nun 14 Mayıs 1805'te imzaladıkları anlaşma (Kürekçay anlaşması) gösteriyor ki, imparatorluk “(Karabağ da dahil olmakla) Azerbaycan topraklarını” işgal etmiş olup, Ermeni’lerse buraya sonradan Türkiye ve İran'dan göçürülerek getirilmişlerdir. (Şükürov, 2006: 14) Bu belgelerin hiçbirinde Karabağ'da Ermeni mülklerinin olması ve onların Rusya'nın hakimiyeti altına geçmesi hakkında bir işaret bile yoktur.

1.1.2. RUS İŞGALİ DEVRİNDE

Yaklaşık 300 yıl önce Rus Çarı bir kısım Ermeni nüfusun Azerbaycan'ın Derbent ve Guba illerine aktarılması konusunda ferman imzalamıştı. Bu fermanda Ermeni'lere yeterince geniş haklar verilmiş ve onların yaşam koşullarının iyileştirilmesi için verimli topraklara göçürülmelerinin gerekliliğinden söz edilmişti. 12 Eylül 1723 yılındaysa Rus Çarı I. Petro Bakü, Derbent ve Guba topraklarına Ermeni'lerin aktarılması için özel yerler ayrılması konusunda kararname imzalamıştı. 1726 yılında II Katerina Ermeni'lere özel ilgi göstermiş ve onları himaye etmenin gerekliliğini ifade eden ferman vermişti. 1729 yılında Rusya çarının fermanı ile bir grup Ermeni meliki Rusya'ya tabi olmayı kabul etmişti. (A.C. MM aparatının analitik malumat tetkikat sektörü, AMEA A.A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, t.y.: 4) 1799 yılında çar I Pavel Ermeni'lerin Azerbaycan'ın Gazah bölgesinde yerleştirilmesine yardım için Kartli-Kahetya çarlığına özel talimat vermiştir. (Arzumanlı ve Mustafa, 1998: 8; Мамедов, 1993: 41)

Azerbaycan'da rus işgali döneminde hanlıklar iptal edildikten sonra Kuzey Azerbaycan'ın diğer yerlerinde olduğu gibi, Karabağ'da da komendant¹² kontrol yöntemi kurulmuş, ve Karabağ Askeri-Müslüman Dairesine (merkez Şuşa) dahil edilmişti. Bu dönemde Rusya birliklerinin işgal operasyonlarında yer alan ve aslen Ermeni olan

¹² Komendant idare sistemi çarizm tarafından tesis edilmiş sömürgecilik rejiminin (askeri yönetim sistemi) somut tezahürü, komendantlar ise sömürgecilik politikasının doğrudan uygulayıcıları idiler. Geçmiş hanlıklar ve sultanlıklar eyaletler ve dairelere dönüştürülmüştü.

Korgeneral V.Q.Medetov (1782-1829) Karabağ'da tam anlamıyla Ermeni-Rus sömürge rejimi kurmuştu. (A.C. XİN, t.y.)

Çar hükümeti 1830 tarihli isyanların etkisi sonucunda Güney Kafkasya'da 10 Nisan 1840 tarihinde idari-askeri reform gerçekleştirdi. Bu reforma göre Karabağ eyaleti Şuşa iline çevrilmiş ve Kaspi vilayetine (merkez Şamahıydı) tabi edilmişti. Bununla da Karabağ kavramı siyasi anlamını yitirmiş oldu ve sadece coğrafi kavram olarak kaldı. (AMEA'nın A.Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, t.y.)

XIX yüzyılın başlarında Çarlık Rusyası (İran ve Rusya arasında Azerbaycan topraklarının paylaşılmasına dair 1813 tarihli Gülistan ve 1828 tarihli Türkmençay anlaşmalarını imzalandıktan sonra) eski Azerbaycan topraklarında tampon bölge oluşturmak amacıyla "Ermeni devleti" kurma planını hayata geçirmeye başlamıştır. Daha 300 yıl önceden gelecek imparatorluğun konturları hakkında düşünen Rus imparatoru I. Petro Güney'e gönderdiği kasidlere talimatlarını vermişti.¹³ Bu amaçla İran ve Türkiye topraklarında yaşayan 300 bine kadar Ermeni daha XIX yüzyılın birinci yarısında Azerbaycan'a göçürülmüş ve İrevan¹⁴, Dağlık Karabağ, Nahçıvan, Zengezur, Dereleyez, Ordubad, Vedibasar ve diğer bölgelerde yerleştirilmiştir. (Abdullayev, 1995: 168)

Ermeni'lerin Azerbaycan topraklarına göçürülmelerine rağmen, Azerbaycan'lılar halen bu bölgelerde sayıca Ermeni'lerden üstünlük teşkil ediyordu. Örneğin, 1886 yılında Gence guberniyasının Zengezur ilindeki 326 köyden sadece 81'i Ermeni köyü olmuştur. İrevan ilinde nüfusun %66'sı Azerbaycan'lı, %34'ü ise Ermeni'lerden oluşuyordu. (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2005a: 26)

1828-1829 yılları arasında meydana gelen Türkiye-Rusya savaşından sonra Türkiye'deki Ermeni'lerin Azerbaycan topraklarına aktarılması konusunda mutabakat elde edilmişti. (Şerafeddin, t.y.: 21) Bunun gerçekleştirilmesini hızlandırmak amacıyla

¹³ "Onları (Ermeni'leri) tavlayıp bizim topraklarımıza getirmeye çalışmak gerekir ki, Rusya'nın bölgedeki isnadgahı olsunlar." mektupların konusu bu tip mazmunlardan oluşmaktadır.

¹⁴ 1918'den beri Azerbaycan'ın tarihi beldesi olan İrevan ismi Yerevan olarak değiştirilerek Ermenistan'ın başkenti yapılmıştır.

Rusya'da özel komite oluşturulmuş ve 12 maddeyi kapsayan genel kurallar belirlenmiştir. Petro'nun vasiyetlerine atıfda bulunulan bu politikanın temel amacı Azerbaycan topraklarını etnik bakımdan parçalamak ve burada hıristiyan halklarının yerleştirilmesini gerçekleştirmekle İrandan ve Türkiyeden gelebilecek tehlikelere karşı siper yaratmaktan ibaret olmuştur. Böylelikle de, XIX yüzyılın başlarında sadece Erivan şehrinde 2400 Azerbaycan'lı ailesi - 12 bin Azerbaycan'lı yaşıyordu. Şehir Ruslar tarafından işgal edildikten sonra nüfusun bir kısmının İran'a göçmesine rağmen, yine de Azerbaycan'lılar şehir nüfusunun büyük çoğunluğunu teşkil etmekteydi. Nitekim, 1829 yılı itibarıyla, sadece Erivan kentinde nüfusun beşte dördünü veya %80'ni Azerbaycan'lılar oluşturmaktaydı. (Bournoutian ve Hewson, t.y.)

1829 yılında Edirne Anlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan da Ermeni'lerin yenice işgal edilmiş Kuzey Azerbaycan topraklarına aktarılması uygulanmaya koyuldu. (A.C. Devlet Toprak ve Haritaçekme Komitesi, 2014; Юзефович, 1869: 58-70) Ermeni'lerin aktarılmasına esas yönlerinden başlıcası Karabağ toprakları idi. Karabağ'da yapılan Ermeni'leştirme politikasına rağmen, istatistikleri kıyaslarsak, burada nüfusun çoğunluğunu yine de Azerbaycan'lılar oluşturuyordu. “...*Karabağ eyaletinde bulunan 20.095 aileden 15.729'u Azerbaycan'lı (1.111'i şehirde, 14.618'i köyde), 4366'sı Ermeni ve aynı zamanda albandı (421'i şehirde, 3.945'i köyde).*”¹⁵ (Ермолов, 1826: 57)

Ermeni'lerin toplu şekilde Karabağ'a aktarılması sonucunda burada yeni Ermeni köyleri (Marağalı, Canyon vb.) meydana gelmeye başladı. Ermeni'ler sonradan bu topraklara aktarılmalarının “şerefine” Karabağ'da anıtlar yüceltmiş, ancak XX yüzyılın 80'li yıllarında Azerbaycan'a karşı toprak iddiaları kaldırdıkları zaman onları dağıtmışlardı.¹⁶ (AZTV, 2014; A.C. MM aparatının analitik malumat tetkikat sektörü, AMEA A.A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, t.y.: 191)

¹⁵ Karabağ hanlığı'nın iptal edilmesi sırasında onun nüfusunun etnik içeriği Kafkasya'daki rus birliklerinin başkumandanı A.P.Yermolov'un (1816-1827) talimatı ile düzenlenen "Tasvir" de kaydedilmiştir.

¹⁶ 1978 yılında Ermenilerin Karabağ'a aktarılmasının 150. yıldönümü kutlandığında Ağdere ilçesinin Marağa köyünde anıt yapılmıştı.

Resmi verilere göre, 1828-1830 yılları arasında, toplam 2 yıl boyunca, Kuzey Azerbaycan'a aynı zamanda Karabağ'a İran'dan 40 bin, Osmanlı İmparatorluğu'ndan 90 bin Ermeni aktarıldı. Gayri resmi Ermeni göçmenleri ile birlikte bunların sayısı 200 bini geçmişti. (A.C. MK işleri üzere Devlet Komitesi, t.y.) Göçürülmeden sonra Karabağ'ın etnik bünyesinde Ermeni'lerin sayısı hızla artmaya başladı. Bunu da belirtmek gerekir ki, Karabağ'ın dağlık kısmının hristiyan nüfusu Rus Çarı I. Petro'ya mektubunda kendilerini alban adlandırmışlardı. (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2005a: 24) Bu kanıtıyor ki, onlar daha XVIII yüzyılın başlarında kendilerini Ermeni olarak kabul etmiyorlardı. Dağlık Karabağ Ermeni'leri tarih boyunca genel Ermeni nüfusu içerisinde alban kökünden oluşan özelliğini korumuşlardı.

XIX yüzyılın 30'lu yıllarından sonra da Ermeni'lerin toplu şekilde Kuzey Azerbaycan topraklarına, aynı zamanda, Karabağ'a aktarılması devam etdirilirdi. *“Kafkazyadaki 1,3 mln. Ermeni'nin bir milyondan fazlası gelmedir.”* (Шавров, 1911: 59-61) Bunlara rağmen, 1916 yılından Karabağ'da (hanlık sınırları dahilinde) nüfusun yine de yaklaşık %51'i Azerbaycan'lı, %46'sı ise Ermeni (yerel alban kökenli Ermeni'lerle birlikte) idi. (Mahmudov ve Şükürov, 2005b: 21)

Rusya İmparatorluğunda ilk kez yapılan nüfus sayısına göre, 1897 yılında Batı Azerbaycan'da - Erivan guberniyasında 313.178 Azerbaycan'lı yaşamıştır. Fakat birkaç yıl sonra bu rakamlar tamamen değişmişti. Çünkü Ermeni'ler artık tarihi Azerbaycan topraklarında yerleş-tirildikten sonra kendi devletlerini kurmak hakkında düşünmeye başlamışlardı. Bunun neticesi olarak, 1905-1906 yıllarında Azerbaycan'da Ermeniler tarafından toplu soykırım eylemleri gerçekleştirildi. Bu yıllar zarfında onlar Bakü'de, Tiflis'te, Erivan'da, Nahçıvan'da, Gence'de, Karabağ'da, Zengezurda toplu şekilde Azerbaycan'lıları katletmiş, sivil insanlarımızı karşı acımasızca korkunç cinayetler işlemişlerdir. (Svietoxovskiy, 1990: 86) Tarihi kaynaklarca doğrulanmıştır ki, Ermeni'ler bu olaylar sırasında Zengezur, Şuşa, Cavanşir ve Cebrayil bölgelerinde 75 Azerbaycan köyünü tamamen yerle bir etmiş, Erivan ve Gence guberniyalarındaysa 200'den fazla yerleşim yerini dağıtmışlardır. Ermeni şovinistleri nüfusunun çoğu Azerbaycan'lılardan oluşan Loru-Pembek ve Şöreyel illerinde, Zengezurda, Göyçede ve

diğer yerlerde toplu katliamlar yaptılar. (A.C. MM aparatının analitik malumat tetkikat sektörü, AMEA A.A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, t.y.: 4)

Rusya İmparatorluğu'nun ayrımcılık siyaseti, çarizmin desteği ve maksatlı politikaları sonucunda Ermeni'lerin Kuzey Azerbaycan'da başarılı oldukları ekonomik potansiyel 1872'de Bakü'de petrollü topraklar üzerinde iltizam sisteminin iptali sırasında daha net göze çarpmaya başladı. Sonuçta petrollü arazi ihalesi sürecinde Azerbaycan'lılar toplam %5, Ermeniler ise %50'den çok arazileri almışlardı. Bakü'de faaliyet gösteren 167 petrol şirketinden 55 büyük ve orta şirket Ermeni'lere aitti. Ermeni'lerin kültürel-eğitim seviyesinin yükseltilmesi için de kapsamlı bir ortam yaratılmıştı. Tüm bunlara rağmen Karabağ, onun merkezi olan Şuşa şehri Azerbaycan halkının sosyo-politik ve kültürel merkezlerinden biri olarak kalmaktaydı. Çar hükümetinin ve onun elaltıları olan Ermeni'lerin tüm engel ve direnişine rağmen Karabağ Azerbaycan-müslüman-türk diyarı olarak gelişmekteydi. (Nevvap, 1993: 37)

Bu arada, öncelikle, çar hükümetinin devrilmesi, sonra ise Rusya'da Bolşeviklerin iktidarı ele alması ile "Kafkasya'da oluşan anarşi ortamında-uzun tarihi dönem boyunca Rusya ordusunda hizmet eden Ermeni çeteleri Taşnak-Bolşevik güruhu ile birleşerek Azerbaycan'lılara karşı soykırımın yeni, daha korkunç dönemini başlattılar." (Qafarov, 2014: 4) 1918 yılının Mart ayında Bakü'de başlatılan ve tüm Azerbaycan'ı kapsayan yeni toplu katliamlar Azerbaycan halkına çok ağır darbe vurdu. (Azerbaycan, 2009: 3) Ermeni devletinin ajanları olan daşnaklar Karabağ'ı Ermenistan'a birleştirmeye can atıyorlar, fakat bu, Karabağ halkını kendi yaşam kaynağından - Baküden mahrum etmek ve hiçbir şeyle ilgisi olmayan Erivan'a zorla bağlamak demektir. (Memmedov, 1989: 2)

Olgular gösteriyor ki, Ermenistan Cumhuriyeti'nde katı milliyetçilerin hükümranlık yaptığı 1918-1920 yıllarında onlar "türksüz Ermenistan"¹⁷ sloganını hayata geçirmeyi büyük ölçüde başarmışlardır. Aynı dönemde Azerbaycan'lılara karşı işlenen vahşet sonucunda, şimdiki Ermenistan topraklarında yaşayan 575 bin Azerbaycan'lının 565

---

¹⁷ Burada Azerbaycan türklere kastedilmektedir. Çünkü Ermenistan'lıların şu anki yaşadıkları arazi Azerbaycan'ın tarihi beldesi Zengezur'dan başkası değildir. Aynı şekilde Ermenistan'ın başkent olarak belirledikleri arazi (Erivan) de Azerbaycan'ın tarihi beldesi olan İrevan'dan başkası değildir.

bini öldürülmüş veya zorla yurtlarından kovulup çıkarılmıştı. Ermenistan'da Sovyet hakimiyeti kurulduktan sonra onlardan sadece 60 bini kendi yurt-yuvalarına geri dönebilmişti. (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2005a: 190)

1918 yılının Mart-Nisan aylarında Bakü'de, Şamahıda, Muğanda, Qubada, Lenkeranda Ermeni'ler tarafından binlerce Azerbaycan'lı katledilmiş, on binlerce insan kendi vatanından göçmen düşürülmüştür. Bu dönemde Bakü'de ve Şamahıda Ermeni'lerin gerçekleştirdiği toplu soykırım eylemleri daha vahim olmuştur. Bakü'de 30 bine yakın insan gaddarlıkla ve acımasızca yok edilmiştir. Şamahının 58 köyü harabeye dönüştürülmüş, 7 bin insan öldürülmüş (onlardan 1653'ü kadın, 965'i çocuk olmuştur), Guba ilinde müslümanların (Azerbaycan'lılar kasd edilmektedir) yaşadığı 122 köy yakılmış ve yıkılmıştır. (A.C. MTN, 2005) Karabağ'ın dağlık arazilerinde bulunan 150'den fazla köy yerle bir edilmiştir. Zengezur ilinde da aynı yöntemlerle 115 köyü vahşice darmadağın eden Ermeni'ler Erivan guberniyasında 211, Kars'ta 92 köyü talan ederek yakmışlardır. (A.C. MM aparatının analitik malumat tetkikat sektörü, AMEA A.A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, t.y.: 5)

Tüm bunlar bir daha doğruluyor ki, Azerbaycan'da Ermeni'lerin yerleştirilmesi halkımızın tarihi topraklarının parçalanmasına, Azerbaycan'lıları bir millet olarak yoketmeğe ve bağımsız devletimizin varlığının önlenmesine hizmet etmiştir. Ermenil'er bu menfur süreçte en acımasız rolü ifa eden araç olmuşlardır.

1920 yılında Azerbaycan'ın Zengezur bölgesine sahip olan Ermeniler 1921 yılında Dağlık Karabağ'ı da Ermenistan'a bağlamak istediler. Büyük kişilik sahibi olan ve görkemli sosyal-siyasi figür olan Neriman Nerimanovun kati tutum sergilemesi onların planını bozdu. Fakat 1922 yılının sonunda N. Nerimanov Moskova'ya gittikten sonra onlar 1923 Temmuzunda Dağlık Karabağ'a özerklik verilmesini başardılar. (A.C. Devlet Toprak ve Haritaçekme Komitesi, AMEA'nın Tarih Enstitüsü 2007: 49) Bununla birlikte, onlar Dağlık Karabağ'ı elde edebilmek davasından vazgeçmiyor, defalarca bu konuda meseleler kaldırıyorlardı.

Bununla birlikte, 1930'larda (esasen 1937 yılı) “vatan haini” damgası ile halkımızın en önde gelen aydınlarının, bilim adamlarının, devlet ve siyaset adamlarının uğradığı haksızlıklar (sürgün, kurşunlanma ve s.) bu politikanın ne kadar iğrenç amaçlara hizmet ettiğini bir kez daha ortaya koyuyor. Bu dönem tarihimizin en trajik sayfalarından biri olarak halkımızın hafızasında derin iz bırakmıştır. Halklara hürriyet ve özgürlük vadeden SSCB ilan ettiği ilkelere ters çıkarak Azerbaycan'lılara karşı ayrımcılık politikası yürütmüş ve zaman zaman bu halkın imha edilmesine çalışmıştır.

Geçen yüzyılın 70'li yıllarına kadar Azerbaycan'lıların SSCB'nin prestijli yüksek eğitim kurumlarında eğitim alması çok nadiren görülmekte, halkımızın askeri alanda profesyonel kadrolarının yetiştirilmesine engeller çıkarılmakta, hatta orduya hizmete gitmiş askerlere karşı da bu açıkça kendini göstermekteydi. Sovyet imparatorluğunun “parçala, hüküm et” politikası öncelikle halkımız için daha trajik ve daha ağır sonuçlara yol açmıştır.

II Dünya Savaşı bittikten sonra, 1945 yılının Kasım ayında Ermenistan KP MSK'nın birinci sekreteri Q.Arutyunov İ. Stalin'e mektupla başvurarak Dağlık Karabağ'ın Ermenistan SSC'le komşu olduğunu, ekonomisi ile güya yoğun bağlılığını dikkate alarak onun Ermenistan SSC'ye birleştirilmesinin gerekliliği meselesini kaldırdı. Aynı mektubu İ. Stalin K. Malenkov'a gönderdi. O ise, cevap için belgeyi Azerbaycan SSR yönetimine gönderdi. (A.C. MM aparatının analitik malumat tetkikat sektörü, AMEA A.A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, t.y.: 6) Dağlık Karabağ'ın tarihi ve ezeli Azerbaycan toprağı olduğu hakkında geniş bilgi veren M.C. Bağirov mektubunun sonunda kaydetmiş ki, Şuşa bölgesi hariç Azerbaycan bu teklife itiraz etmemektedir, bu şartla ki, Ermenistan SSC, Gürcistan SSC ve Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde esasen Azerbaycan'lılar yaşayan, Azerbaycan'la sınırı olan ve tarihsel olarak Azerbaycan'ın ayrılmaz parçası olmuş araziler Azerbaycan'a geri verilsin. Böyle olunca Ermeniler Ermenistan'da yaşayan ve özellikle Azerbaycan'la sınır illerindeki Azerbaycan'lıları aktarmak için başka hiyleye başvurmak mecburiyetinde kaldılar. Aynı şekilde, Azerbaycan'ın Mil-Muğan ovalarında pamuk ekilen bölgeleride işgücü sağlamak bahanesiyle Ermenistan topraklarında olan Azerbaycan'lıları oraya aktarmak ve onların

yerine de dışarıdan gelen Ermeni'leri yerleştirmek önerisini ileri sürdüler ve buna muvaffak da olurlar. Siyasi Partiler arşivinde bu konuyla ilgili 1947 yılının Aralığında M.C. Bağirovun ve Q. Arutyunovun birlikte imzaladığı ve Stalin'e gönderdiği mektubun kopyası saklıdır. Mektupta yukarıda belirttiğim meselelerle ilgili somut öneriler ortaya atılmıştır. (Gurban, 2006: 51; Azerbaycan Yeni Nesil Komünist Partisi, 2012)

Sonuçta, Ermeni'lerin ısrarlı talepleri üzerine sovyet hükümeti kararını verdi. Bizzat İ. Stalin'in imzaladığı ve hiçbir girişi olmadan doğrudan karar bölümünden başlanan belge, içeriğinden de anlaşılacağı gibi, çok acele hazırlanmıştır. Tesadüf değildir ki, 1948 yılı Martın 10'da SSCB Bakanlar Kurulu bu karara ek olarak ikinci bir karar da kabul etti. Bununla birlikte, 23 Aralık 1947'da karara ek olan ve İ. Stalin'in imzaladığı bu ikinci belgede Azerbaycan'lıların aktarılması ile ilgili tedbirler planı geniş tasvir edilmişti.¹⁸ (Azerbaycan gazetesi, t.y. no: 656) Bununla da Ermenistan Cumhuriyeti ve onların şahsında eski SSCB yönetimi 1948 yılı 10 Aralık'ta kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin, 1966 yılı 16 Aralık'ta kabul edilen "Sivil siyasi haklar üzere Uluslararası Sözleşme"nin, 1984 yılı 10 Aralık'ta kabul edilmiş "İnsan onurunu hedefleyen ve diğer zalimane, qayri beşeri veya aşağılayıcı hitap ve ceza aleyhine" Sözleşmenin ve diğer önemli uluslararası hukuki belgelerin temel ilkelerini ihlal etmiştir.

SSCB Bakanlar Kurulunun 1947 yılı 23 Aralık tarihli 4083 sayılı ve 1948 yılı 10 Mart tarihli 754 sayılı kararları Azerbaycan halkına karşı bir sonraki tarihi suç eylemi olmuştur. Bu kararlar uyarınca 1948-1953 yıllarında 150 binden fazla Azerbaycan'lı Ermenistan SSC bölgesindeki ata yurtlarından sürgün edilmiştir. (A.C. MM aparatının analitik malumat tetkikat sektörü, AMEA A.A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, t.y.: 6) Modern hukuk kurallarına aykırı olan bu kararların uygulanması sırasında otoriter-totaliter rejimin mevcut baskıcı kuralları geniş uygulanmış, binlerce insan-yaşlılar,

---

¹⁸ 23 Aralık 1947 yılı tarihli 4083 sayılı kararın birinci fıkrasında resmen kaydedilmiştir: "1948-1950 yıllarında "gönüllülük ilkesi temelinde" Ermenistan SSC'de yaşayan 100.000 kolhozcu ve diğer Azerbaycan'lı nüfus Azerbaycan SSC'nin Kür-Araz ovasına göçürülsün."

hastalar, kadınlar, bebekler ağır aktarım koşullarına, keskin iklim değişikliğine, fiziksel sarsıntılara ve keskin manevi çöküşe dözmeyerek helak olmuşlardır.

Son iki yüzyılda Kafkasya'da Azerbaycan'lılara karşı kasıtlı şekilde hayata geçirilmiş etnik temizleme politikası sonucunda halkımız ağır mahrumiyetlere maruz kalmıştır. Aşama aşama gerçekleştirilen böyle insanlık dışı siyaset sonucunda Azerbaycan'lılar şimdi Ermenistan adlandırılan araziden yüzyıllar boyu yaşadıkları kendi doğma tarihi-etnik topraklarından zorla sürgün edilmiş, toplu katliamlara maruz bırakılmış, halkımıza ait binlerce tarihi ve kültürel anıt ve yerleşim yeri yıkılmış, viran edilmiştir. (Paşayev, t.y.) Tarihi gerçekler bu tartışmasız gerçeği tamamen onaylamaktadır. Öyle ki, şimdiki Ermenistan denilen arazi XIX yüzyıla kadar halis Türk yurdu – Azerbaycan'lıların yaşadıkları toprak olmuştur. (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2005a: 190) Çarlık Rusyası sömürgecilerinin ayağı bu yerlere değdiği günden topraklarımıza Ermeni tohumunun serpilmesine başlanılmış ve bir az sonra ilk zehirli fidanlar görünmüştür. Fakat çar Rusyasının hakim dairelerinin çabasıyla İran ve Türkiye'den Ermenilerin bu bölgeye kitlevi aktarılmasına rağmen, onlar burada asla nüfusun çoğunluğunu teşkil edememişlerdir. (Necefli ve Dedeyev, 2013: 3)

Bilindiği gibi, 27 Mayıs 1918'de “Ermenistan Cumhuriyeti” ilan edildiği zaman bu sözde devletin başkenti bile yoktu ve Azerbaycan Milli Şurası 29 Mayıs 1918 tarihli toplantısında oy birliğiyle tarihi şartların baskısı altında Erivan şehrini Ermenistan Cumhuriyeti'nin başkenti olarak tanımak zorunda kalmıştı.¹⁹ (Azerbaycan Milli Konseyi, 1918; Batum Sözleşmesi, 1918; Qafarov, 2009: 9)

Daha İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, garip de olsa, Ermenistan SSCB'de kolxoz hareketine direnenlerin de, represyona maruz kalanların da çoğunluğu Azerbaycan'lılardan oluşmaktaydı. İşte bunun neticesiydi ki, 1930'lu yıllarda Vedibasarin, Zengibasarin, Kamerlinin, Dereleyezin, Ağbabanın ve diğer bölgelerin 50 binden fazla

---

¹⁹ 29 Mayıs 1918'de Azerbaycan Milli Konseyi'nin kararı ile tarihi Azerbaycan şehri olan Erivan (Azerbaycan'ca, “İrəvan”) çevresindeki 9 bin km. kare alanı kapsayan topraklarla birlikte Ermeni'lere verildi.

Azerbaycan'lı nüfusu ailece Kazakistan steplerine sürgün edilmiş, sert iklim koşullarına uyum sağlayamayan nüfusun büyük bir kısmı mahv olmuştu. (A.C. MM aparatının analitik malumat tetkikat sektörü, AMEA A.A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, t.y.: 7) Sürgün süresi bittikten sonra bile evlerine dönmek isteyen ailelerin çoğunu Ermenistan'a bırakmadılar. Ermenistan'ın Türkiye ile komşu olduğunu ve bunun da onlar için sıkıntı çıkarabileceğini belirtiyorlardı. Fakat büyük mahrumiyetler pahasına geri dönenlerin de yeniden sürgüne maruz kalma durumları çok olmuştur.

1.1.3. TÜRKMENÇAY ANLAŞMASI DÖNEMİNDE

Rusya'nın himayesi altında Ermeni devletinin kurulması, aynı zamanda Ermeni'lerin İran ve Türkiye'den Rusya'nın işgal ettiği topraklara aktarılmaları rastgele olaylar olmayıp, Ermeni-Rus ilişkilerinin mantığı sonucuydu. Bu ilişkilerin temelini Rus ve Ermeni tarihi literatüründe tebliğ edildiği gibi, sadece ticari ilişkiler değil, başlıca olarak müslüman devletlere, özellikle Türkiye'ye, XVIII yüzyıldan itibaren ise hem de Azerbaycan'a karşı düşmanca tutumu oluşturuyordu.

Tarihi bir şiirde Rus Çarı III İvanla (1462-1505) eşi Bizanslı prenses olan Sofya Poleolog'un düğünü tasvir edilmiştir. O, III İvan'ın önerdiği hediyelerden vazgeçerek İstanbul'un alınmasını talep eder, III İvan ise Kudüs'ü tahliye edeceğini ve Eçmiedzin'edek gideceğini bildirir.²⁰ Bundan başka, I Petro'nun Ermeni halkının yararına çıkardığı devlet fermanı büyük rol oynadı. Bu fermana göre Rusya'nın işgal ettiği topraklara Ermeni'lerin göçürülmesi ve mesken salmaları için yerler ayrılmasına izin veriliyordu. (Bayramov, 2015: 22) I Petro'nun bu siyasi hattı onun varisleri tarafından sonraki bir asr boyunca sürdürüldü. 1804-1813 yıllarında Rus-İran savaşında Rusya'nın zaferi ve Azerbaycan'ı parçalayan "Gülüstan anlaşması" Ermeni'lerin Azerbaycan'ın tarihi topraklarına göçürülmesi ve Azerbaycan topraklarının Ermenistana birleştirilmesini bir daha kesin şekilde ileri sürdü. Nahçıvan ve Erivan hanlıkları iptal edildi ve onların yerine "Ermeni vilayeti" adlı yeni idari birim oluşturuluyor. (Hacıyeva,

²⁰ XV yüzyılın sonuna ait "Ben Çarıçayı gördüm" adlı, yazarı belli olmayan Ermeni şiirinden.

2013: 365) Bu vilayete rus yetkililer başkanlık ediyorlardı. 1849 yılında ise bu idari birimin adı değiştirilerek Erivan guberniyası olarak adlandırıldı. Kendi amaçlarına ulaşmak için Ermeni'ler Çarlık Rusyasını inandırarak Azerbaycan'a tabi olan alban hristiyan patriarhlığının iptaline, onun mülkünün ise Ermeni kilisesine verilmesine nail oldular. 1826-1828 yılları Rus-İran savaşı sırasında Erivan tutulduktan sonra bu plan uygulanmaya başlandı. Ermeni katolikosu Nerses Aştaraketsi Ermeni'lerin aktarılması hakkında proje hazırladı ve A.S.Qriboyedov da bu planın hazırlanması ve uygulanmasında büyük rol oynadı: *“Şimdi bizim Ermeni milletinin sadakatli savunucusu sayın A.S.Qriboyedovdan esir hristiyanlar hakkında benim ricamı unutmamasını ve onları olduğu her yerde rus ağalığının kudretli bayrağının altına almayı rica ettim... Ben de İran'da bulunan tüm Ermeni'ler hakkında zat-alisinden (Paskeviçten) rica ettim ve şimdi cenab A.S.Qriboyedova yazıyorum ve cenabınızdan da rica ediyorum: İvan Fyodoroviç Paskeviçi lütfen sevk ediniz ki, uzlaşma sırasında İran'ın hakimiyeti altında bulunan şehir ve köylerde yaşayan Ermeni'lerin Büyük Rusya İmparatorluğunun himayesinde bağımsız olarak kendi vatanları Ermenistan'a dönmesi hakkında maddeyi sözleşmeye dahil etmeyi unutmasın”*. (Lazaryan, 1827)

Azerbaycan'ın tüm nüfusunu ve memurlarını tamamen affediyor... Ayrıca o, memur ve sakinlere bu günden itibaren kendi ailesi ile birlikte İran vilayetinden Rusya'ya serbest hareket etmek, hükümet ve yerel reisliğin hiçbir engeli olmadan onların taşınabilen malına, malvarlığına ve eşyalarına herhangi gümrük ve vergi konulmadan mülkiyetlerini kendileri ile götürmek ve satmak için bir yıl süre verilmektedir. Taşınmaz mülklere gelince onun satılması veya onun hakkında gönüllü olarak karar verilmesi için beş yıllık süre belirlenmiştir. (Ерошкин, 2007). Bununla 10 Şubat 1828'de imzalanmış “Türkmençay Anlaşması”nda Ermeni'lerin aktarılması öngörülmekteydi. Ermeni'lerin aktarılmasını düzenlemek için Erivan ve Nahçıvan'da aktarma komiteleri oluşturuldu. Göçmenlere önemli imtiyazlar verildi: onlar 6 yıl boyunca vergi ve yükümlülüklerden muaf edildiler, onlara İran'dan alınan tazminat hesabına paralar da verildi ve s. (AMEA'nın A.Bakıxanov adına Tarih Enstitüsü, t.y.)

Belirli hazırlık tedbirleri gerçekleştirildikten sonra göçürme süreci başladı. İran'dan aktarılan Ermeni'lerin sayısı 40-50 bin kişiyi oluşturmaktaydı. 1828-1829 yılı Rus-Türk savaşı sırasında ve savaştan sonra Türkiye'den de 90 bin Ermeni aktarıldı. İran, Türkiye ve diğer doğu ülkelerinde Ermeni'lerin Rusya'ya aktarılması tüm sonraki dönem boyunca sürdürüldü. Göçürülmenin esas yönü Kafkasyaydı. Sonraları bu etkinliklerin hepsini kendileri bile kaydedeceklerdi: “*Şu anda Kafkasya'da yaşayan 1 milyon 300 bin Ermeni'nin 1 milyondan fazlası yerli nüfusuna ait değil ve bizim tarafımızdan aktarılmıştır*”. (Шавров, 1911: 68) Ermeni'ler Kafkasyaya aktarılırken onların nereye yerleştiril-mesine özel olarak önem veriliyordu. Göçürme komitelerinin komutanlığı tarafından Rus ordusunun tuttuğu bölgelerden-Tebriz, Hoy, Salmas, Marağa'dan tüm Ermeni'leri Nahçıvan, Erivan ve Karabağ vilayetlerine aktarmak gerekmektedir. (Грибоедов, 1828: 339-344) gibi tavsiyeler durmadan gelmekteydi. Qriboyedov'un bu tavsiyesi hakkıyla yerine getirildi. Hatta Ermeni'ler Ermeni nüfusunun cüzi miktarda olduğu Yelizavetpol (Gence) ve Erivan guberniyalarının en iyi hazine topraklarında yerleştirildi... Yelizavetpol guberniyasının dağlık bölgesi (Dağlık Karabağ) ve Göyçe gölünün kıyılarında bu Ermeniler yerleştirilmiştir. (Шавров, 1911, 59-61) Böylece, Ermeni'lerin göç ettirilmesiyle adı geçen bölgelerin etnik içeriği giderek değiştirildi. 1823 yılının bilgisine göre Karabağ vilayetinin (eski Karabağ hanlığı'nın arazisi) 20 bine yakın ailesinden toplam 1,5 binini Ermeni ailesi oluşturmaktaydı. Ermeni'lerin buraya aktarımı sonucunda nüfusun etnik bileşimi önemli ölçüde değişti. 1832 yılında Azerbaycan'lılar Karabağ nüfusunun %64,8'ni, Ermeni'ler ise %34,8'ni oluşturmaktaydı. (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2010: 135)

XIX yüzyılın 80'li yıllarında Şuşa ilinde nüfusun milli bünyesinde Azerbaycan'lılar %41,5, Ermeni'lerse %58,2 oldu. Rusya'da nüfusun 1897 yılı listeye alınmasına göre bu rakamlar %45 ve %53, 1917 yılında ise %40,2 ve 52,3% olmuştu. 1923 yılında Dağlık Karabağ Özerk Cumhuriyeti'ni teşkil ederken Karabağ'ın dağlık ve ova bölümü birbirinden ayrıldı. Ermeni nüfusunun güçlendirilmesi için uygun ortam oluşturuldu. Azerbaycan'lıların demografik konumuna ciddi darbe vuruldu. 1926, 1959,

1970, 1979 yıllarında yapılan listeye almalara göre DKÖV`nin Azerbaycan`lı ve Ermeni nüfusu sırasıyla %10,1 ve %89,1; %13,8 ve %84,4; %18,1 ve %80,5; %23,0 ve %75,9 olmuştur. (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2005a: 58)

Dağlık Karabağ Ermeni`leri 1978 yılında 1828 yılında yapılan Türkmençay sözleşmesi uyarınca Ermeni`ler İran`ın Marağa şehrinden Azerbaycan`a göçürülmelerinin 150. yıldönümünü kutlamış, bu vesileyle Mardakert adlandırdıkları Azerbaycan`ın Ağdere ilinin Leninavan olarak bilinen Marağaşen köyünde özel anıt (anıtın ismi “Marağa-150” idi) dikmişlerdi. (Kasımova, 2015) Ermeni`lerin aktarılması, belirtildiği gibi, hem Rusya, hem de Ermenistan`ın siyasi menfaatleriyle ilgili olmuştur. Binlerce Ermeni her iki devletin bu fitnekar politikasının düşünölmüş kurbanı olmuştur. Ekonomik çıkarla ilgili konularda çok sinsi olan Ermeni`ler bu siyasi oyunların acınacak sonuçlarından ders almamış, Rusya ve Ermenistan liderlerinin onlar için belirlediği fitne ve ihanet rolünü hep canla-başla yerine getirmişlerdir. Her defasında da bu amellerinin sonucu olarak milli yenilgi ve trajediye duçar olmuşlardır.

1829 yılında Edirne Anlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu`ndan da Ermeni`lerin yeni işgal edilmiş Azerbaycan arazilerine aktarılması uygulamaya koyuldu. Edirne sözleşmesinin şartlarına göre İran ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan Ermeni`ler Azerbaycan topraklarına, öncelikle Nahçıvan, Erivan ve Karabağ hanlıklarının arazisine aktarıldı. Ermeni`ler esasen Muhammedi`lerin (müslömanların) toprak alanlarında meskunlaştırılmışlardır... Bu yeni sakinler (Ermeniler) Muhammedi`leri sıkıştırıp bu topraklardan çıkarıyorlar... Biz müslömanlara da kaygı ile yanaşmalıyız ve durumun gerginleşmesini önlemeliyiz. (Грибоедов, 1828: 339)

1828-1930 yılları arasında Azerbaycan`ın demografik bileşimini değiştirmek ve Ermeni`lerin sayısını artırmak amacıyla yaklaşık 2 milyon insan sürgün edildi veya öldüröldü. 1828 ve 1854 yıllarında, Çarlık Rusyası Doğu Anadolu`ya girdi ve 100 bin Ermeni`yi Kafkasya`ya göçürdü. Onlarsa buradan aktarılan veya öldürölen türklerin (Azerbaycan`lıların) topraklarını ele geçirdiler. 1877-1878 yıllarında Türkiye`yle Rusya arasındaki savaş sonucunda Rusya Kars ve Ardahanı ele geçirerek buradan

müslümanları göçürdü ve 70 bin Ermeni'yi onların yurtlarına yerleştirdi. 1895-1896 yılları arasındaysa 60 bine yakın Ermeni Rusya'nın denetimi altında olan Kafkasya'da meskunlaştırıldı. Nihayet, I Dünya Savaşı sırasında yaşanan mühaciretlerin sonucu olarak Kafkasya'da yaşayan 400 bin müslüman Doğu Anadolu'dan aktarılan 400 bin Ermeni ile ikame edildi. (McCarthy, t.y.) Rusların Güney Kafkasya'yı işgal etmesinden sonra Arazdan kuzeydeki Azerbaycan topraklarında Ermeni nüfusu belirgin şekilde arttı. Karabağ'a gelince, resmi verilere göre 1810 yılında, yani Karabağ'ın Rusya'ya birleştirilmesinden bir süre önce Karabağ'daki 12000 evden 9500'ü Azerbaycan'lılara, 2500'ü ise Ermeni'lere aitti. 1823 yılının verilerine göre, Karabağ'da Şuşa şehri ve 600'e yakın köy vardı. Onlardan 450'si Azerbaycan, 150'si ise Ermeni köyüydü. Bu köylerin toplam nüfusu 90 bin kişiye ulaşmıştı. Şuşada Azerbaycan'lılara ait çiftliklerin sayısı 1048, Ermeni'lerinki ise 474'e ulaşmıştı. Köylerinde ise bu rakam sırasıyla 12902 ve 4331 kadardı. (A.C. XİN, t.y.)

2 Eylül 1829'da Rusya Kafkasya'daki ikinci rakibine - Osmanlı devletine karşı savaş ilan etti. Savaş bir yıl sonra Rusya'nın göreceli üstünlüğü ile sona erdi. Savaşın sonuçlarına dair Edirne anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre, Osmanlı Ahalsih krallığının²¹ bir bölümünü Rusya'ya vermiş ve bu bölgeye Güneydoğu Anadolu'dan Ermeni nüfusunun aktarılmasına izin vermişti. (Burcanadze, 2007) Aktarılan Ermeniler sonradan Ahalsih bölgesiyle birlikte, Tiflis, Erivan ve Nahçıvan bölgelerine yerleştirildi. Ermenilerin toplu şekilde Karabağ'a aktarılması sonucunda burada yeni Ermeni köyleri (Marağalı, Canyon vb.) oluşmaya başladı. Resmi verilere göre, 1828-1830 yılları arasında, yani toplam 2 yıl içinde, Kuzey Azerbaycan'a, esasen de Karabağ'a İran'dan 40 bin, Osmanlı İmparatorluğu'ndan 90 bin Ermeni aktarıldı. Gayri resmi Ermeni göçmenleri ile birlikte bunların sayısı 200 bini geçmişti. Göçürülmeden sonra Karabağ'ın etnik bünyesinde Ermeni'lerin sayısı artmaya başladı. (Mahmudov ve Şükürov, 2005a: 57) 1805-1822 tarihlerinde Karabağ'da uygulanan ermeni'leştirme

²¹ Ahıska türklerinin yaşadığı arazi, şimdiki Gürcistan'ın Samtshe-Javakheti bölgesi olmuştur. Onlar SSCB'nin kararıyla 1944'den 1956'dek belirtilen araziden Merkezi Asya ülkelerine sürgün olunmuşlardır.

politikasına rağmen, burada nüfusun çoğunluğunu Azerbaycan'lılar oluşturmaktaydı. Yermolov'un "Tasvir"ine göre Karabağ eyaletinde bulunan 20.095 aileden 15.729'u Azerbaycan'lı (1.111 şehirde, 14.618 köyde), 4366'sı Ermeni (421 şehirde, 3.945 köyde) idi. (Halilov, 1992: 17) Ermenilerin toplu şekilde Karabağ'a aktarılması sonucunda burada yeni Ermeni köyleri (Marağalı, Canyataq ve b.) oluşmaya başlamıştı. (Qeybullayev, 1990: 159) Hatta, Kafkasyadaki 1,3 mln. Ermeni'nin 1 mln.dan fazlasının buralara göçürülmüş olduğu kayıtlarla sabittir. (Шавров, 1911: 64; Стельмашук, 1916: 174)

Artık 1916 yılından Karabağ'da (hanlık sınırları dahilinde) nüfusun yaklaşık %51'i Azerbaycan'lı, %46'sıysa Ermeni'ydi. Ermeni'lerin Karabağ'ın dağlık bölümünde yerleşimi daha geniş bir hal almıştı. Ermeni'lerin idari yönetim sisteminde güçlendirilmesi, aktarılma sürecinde sayısının mekaniki olarak artırılması onların ekonomik potansiyelinin muhkemlendirilmesile eşzamanlı götürülüyordu. Ermeni'ler çarizmin kapsamlı desteği ve oluşturulan uygun koşullar sonucu Karabağ'ın ekonomik hayatında da güçlenebildiler. (Императорского Величества, 1916: 190-197) Bununla birlikte, Ermeni'lerin Kuzey Azerbaycan'da başarılı oldukları ekonomik potansiyel 1872'de Bakü'de petrolü topraklar üzerinde iltizam sisteminin iptali sırasında ortaya çıktı. Bakü'de faaliyet gösteren 167 petrol şirketinden 55 büyük ve orta şirket Ermeni'lere aitti. Ermeni'lerin kültürel-egitim seviyesinin yükseltilmesi için de kapsamlı ortam oluşturulmuştu. (Свиетаховский, 1990: 99)

Böylece, genel olarak Kuzey Azerbaycan'da, özellikle Karabağ'da idari-siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel hayatta geniş imkanlar elde eden Ermeni'ler "Büyük Ermenistan" hülyasının gerçekleştirilmesi uğrunda açık mücadeleye başladılar. Aynı hülyanın temel unsurlarından biri de Karabağ, Erivan, Nahçıvan ve diğer Azerbaycan topraklarının yerel nüfusunu yok etmek ve ele geçirmekten ibaretti. Ermeni'lerin 1890'lı yıllarda Osmanlı devletinde ayaklanmaları uğursuzluğa uğradıktan sonra bu mücadelenin merkezi Kuzey Azerbaycan'a geçti. (Şükürov, 2000: 166-275)

Bunun yanısıra, 1905 yılında Ermeniler tarihe “Ermeni-Müslüman davası” adıyla giren kanlı katliam yaptılar. Ermeni’lerin Azerbaycan’lılara karşı fiilen soykırım siyaseti Karabağ'da daha trajik şekil aldı. Fakat 1905-1906 yıllarında yaptıkları katliamlar da Ermeni’leri doyurmadi. Onlar Birinci Dünya savaşıyla oluşan tarihi koşulları yeniden kullanarak yeni katliamlar yapmaya kalkıştılar. (Ordubadi, 1991: 173) Öncelikle çar hükümetinin devrilmesi (Şubat 1917) sonra ise Rusya'da bolşeviklerin iktidarı ele alması ile (Ekim 1917) Kafkasya'da oluşan anarşi ortamında uzun tarihi dönem boyunca (Mart 1918) Rusya ordusunda hizmet eden Ermeni çeteleri daşnak-bolşevik güruhu ile birleşerek Azerbaycan’lılara karşı soykırımın yeni dönemini başlattılar. (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2015a: 31-33). Yalnız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Azerbaycan tarihinde yeni dönem başladı.

1.1.4.MART SOYKIRIMI - MART 1918

1918 yılının Mart ayında Rusya bolşeviklerinin başı Vladimir Lenin milliyetce Ermeni olan bolşevik Stepan Şaumyan’ı “Kafkasın Olağanüstü Komiseri” tayin ederek Bakü'ye gönderdi. Bolşevikler Bakü'de hakimiyeti ele geçirmek adına Ermeni daşnaklarının silahlı kuvvetlerinin gizli niyetleri için ortam oluşturmuşlardı. 31 Mart'ta Bakü'de Ermeni-Rus bolşevikleri Azerbaycan’lıların toplu katliamını yaptılar. (Etkili Teşebbüsler Merkezi'nin Analitik Grubu, t.y.). Stepan Şaumyanın itirafına göre, sivil Azerbaycan’lıların katliamında Bakü Sovyetinin 6000 silahlı askeri, aynı zamanda “Taşnaksutyun” partisinin 3-4 binlik silahlı kuvvetleri iştirak etmiştir. (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2010: 29) Üç gün süren katliam sırasında Ermeni orduları bolşeviklerin yardımıyla Azerbaycan’lıların yaşadıkları mahallelere ansızın baskınlar yapmış, halkı çocuktan büyüğe, kadından yaşlı ve hastalaradek vahşice ve özel işkenceler uygulayarak katletmişlerdi. Bu dehşetli günlerin şahidi olmuş “Kulner” soyadlı bir alman, 1925'te Bakü olayları hakkında yazdıklarına göre, Ermeniler müslüman (Azerbaycan'lı) mahallelerine sokularak herkesi öldürüyor, kılıçla parçalıyor, süngü ile delmedeşik ediyorlardı. Katliamdan birkaç gün sonra bir çukurdan çıkarılan 87 Azerbaycan'lı cesedinin kulakları, burunları kesilmiş, karınları yırtılmış, cinsiyet

organları doğranmıştı. Ermeni'ler çocuklara acımadıkları gibi, yaşlılara da merhamet etmemişlerdi. (A.C. Esir ve kayıp düşmüş, rehin alınmış vatandaşlarla ilgili Devlet Komisyonu, t.y.c) Bakü şehrinin sadece bir yerinde kulakları, burunları kesilmiş, karınları yırtılmış 57 Azerbaycan'lı kadınının cesedi bulunmuştur. Genç kadınların diri diri duvara çivilenmesi, Ermeni'lerin saldırısından sığınmaya çalışan iki bin kişinin bulunduğu şehir hastanesinin yakıldığı da bu korkunç gerçeklerden birkaçıdır. Kaçıp canını kurtarmaya çalışan halkı kurşuna dizmek için Ermeni'ler şehrin uygun yerlerine önceden makineli tüfekler yerleştirmişlerdi. Ermeni'ler, ingilizlerin ve rusların yardımıyla kendi amaçlarına ulaşmışlardı ve sadece Bakü'de Mart katliamı sırasında 25.000 Azerbaycan'lı öldürülmüşlerdi. Genellikle, yirminci yüzyılın ilk yarısında Kafkasya'da yaşanan iki katliam sırasında (1905-1907, 1918-1920 yılları) 2 milyona yakın Azerbaycan'lı, Ermeniler tarafından katledilmiş ve kendi evlerinden zorla kovulmuştu. (Hasanov, 1993: 41)

Taşnakların Azerbaycan'lılara karşı soykırımı sadece Baküyle sınırlı kalmamıştır. Kısa sürede Şamahı, Guba, Erivan, Zengezur, Karabağ, Nahçıvan ve Kars'ta da Azerbaycan'lıların katliamı vuku bulmuştur. 1918 yılının Mart-Nisan aylarında Şamahıda 8 bine kadar sivil ahali öldürüldü. Şamahı Cuma Camii de dahil olmakla birçok kültürel anıtlar yakılmış ve yıkılmıştır. Cavanşir ilinin 28 köyü, Cebrayil ilinin 17 köyü tamamen yakılmış ve halkı imha edilmiştir. 29 Nisan 1918'de Gümrü yakınlığında esasen kadınlardan, çocuklardan ve yaşlılardan oluşan 3 bin Azerbaycan'lı göçmen pusuya düşürülerek son kişiyedek imha edilmiştir. (Mahmudov ve Şükürov, 2005a: 22; Hartvill, 1928: 50; Azerbaycan hükümeti yanında FİK'nin arşivi, 1919)

Ermeni silahlı birlikleri Nahçıvan ilinin birkaç köyünü yakmış, Zengezur ilinde 115 Azerbaycan köyünü imha etmiş, 3257 erkek, 2276 kadın ve 2196 çocuk öldürmüşlerdi. Genel olarak, bu ilde 10.068 Azerbaycan'lı öldürülmüş veya sakat edilmiş, 50.000 Azerbaycan'lı ise mülteci düşmüştür. (Esir ve kayıp düşmüş, rehin alınmış vatandaşlarla ilgili Devlet Komisyonu, t.y.c.)

Erivan guberniyasının 199 köyünde yaşayan 135 bin Azerbaycan'lı imha edilmiş, köyler yerle bir edilmiştir. Ermeni silahlı birlikleri daha sonra Karabağ'a yürüş etmiş,

1918-1920 yılları arasında Karabağ'ın dağlık bölümünde 150 köyü yıkmış, nüfusunu imha edilmiştir. (Azerbaycan gazetesi. 1919) 1920 yılının Mayıs ayında, Ermeni'lerin ve XI Kızıl Ordu'nun katılımıyla Gence'de 12 binden fazla Azerbaycan'lı katledildi. (Esir ve kayıp düşmüş, rehin alınmış vatandaşlarla ilgili Devlet Komisyonu, t.y.c.)

Çok kısa olarak kaydedeyim ki, Şamahı ilinin zengin Navaqi, Nabur, Merzeli ve ismini zikretmediğim pek çok diğer köyler ermeni birliklerinin saldırıları neticesinde yağmalanmış, yapılan yangın ve dağıntılardan dolayı hiçbir ev veya malikane salim çıkmamıştır. (AHC arşivi, 1918-1920; ADC'nin organı olan Azerbaycan gazetesinden belgeler (1918-1919), 1919)

1.1.5. AZERBAJYCAN HALK CUMHURİYETİ DEVRİNDE

28 Mayıs 1918'de yaklaşık 120 yılıdek süren Çarlık Rusya'sı esaretinden sonra Azerbaycan halkı Kuzey Azerbaycan'da yeni bağımsız devletini kurdu. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Bağımsızlık Beyannamesinde (Bildiri) zamanında Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) anlaşmaları uyarınca Rusya tarafından işgal edilmiş Kuzey Azerbaycan topraklarının yasal varisi olduğunu ilan etti: *“Bu günden itibaren Azerbaycan halkı egemen haklara sahiptir, Doğu ve Güney Kafkasya'dan oluşan Azerbaycan tam bağımsız bir devlettir”*. (AHC arşivi, 1918-1920a; İstiklal Beyannamesi, 1918; Qafarov, 2014)

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kendi topraklarının hukuki-siyasi etkin haritasını yayınlamıştı. Bu harita tabii olarak dağıyla, ovasıyla Karabağı da kapsamaktaydı. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan Karabağ'ın tüm tarihi topraklarında kendi siyasi iktidarının kurulmasına çalışıyordu. Bu zaman yeni ilan edilmiş Ermenistan (Ararat) Cumhuriyeti de Karabağ'a hiçbir esası olmayan iddialar ileri sürdü. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hükümeti bu iddiaları reddetti: Ermeni'lerin ortaya attıkları Karabağ meselesi 5 veya 10 köy meselesi değil, tartışma komple 4 sancak - Şuşa, Cavanşir, Cebrail ve Zengezur üstündedir. Bu öyle bir hanlığın arazisidir ki, burada Ermeni ve müslümanların sayısı eşit olmasa da, her halde Ermeni'lerin mutlak çoğunluğu konusunda konuşmaya esas yoktur, aynı zamanda onlar buranın yerli halkı

değildirler. Rusya ile savaştan sonra Türkiye'den buraya gelenlerdir... Nihayet, Karabağ'da Ermeniler kompakt halde yaşamıyorlar, müslümanlarla karışık olarak yerleşmişlerdir. Bununla birlikte, biz sorunun barış yolu ile çözümünden yanayız. (Hasanlı, 2013)

Ermeniler Karabağ'ı ele geçirmek için önce başlattdıkları soykırımları Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde de sürdürdüler. Azerbaycan hükümeti oluşmuş durumu dikkate alarak 1919 yılının Ocak ayında Şuşa, Cavanşir, Cebrayıl ve Zengezur illerini kapsayan Karabağ general (genel) valiliğini (gubernatorluk) kurdu. Hosrov bey Sultanov Karabağ general-valisi tayin edildi. Ermenistan (Ararat) Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı S.Tiqranyan Karabağ general-valiliğinin kurulmasına itirazını bildirmiş, fakat Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hükümetinin cevabında bu itiraz asılsız hesap edilmiş ve bu toprakların Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olduğu gösterilmişti. Karabağ general-valisi Ermeni'lerin toprak iddialarıyla birlikte, öncelikle ingilizler, sonraysa amerikanlarla gergin ilişkiler ortamında faaliyet göstermeli olmuştu. (Mahmudov, 2005: 472)

Fakat Ermeniler Karabağ general-valiliğinin topraklarında barışın ve huzurun oluşmasına imkan vermediler. 1919 yılının sonları-1920 yılının yazında Zengezurda Ermeni-taşnak silahlı haydut çeteleri sivil silahsız Azerbaycan halkına karşı baskınlar ve toplu katliamlar yaptılar. Ermeniler Cavanşir ilinde de durmadılar. (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2005b: 27) Ermeni'lerin Cavanşir'in dağ köylerine de saldırıları sıradan bir hal almıştı. Ermeni haydut çeteleri 1918 yılının yaz aylarında ilin ova kısmının müslüman nüfusuna karşı çok sayıda şiddetli eylemleri yaptılar. Terter nehrinin önünü keserek başka yöne yöneltmiş ve ilin aran köylerinin ekinlerini susuz bırakarak, onlara büyük zarar vurmuşlardı. Hatta iş o yere varmıştı ki, aran köylerinde içme suyu bile bulunamaz olmuştu. Karabağ'ın diğer ili-Cebrayıl'da da Ermeni birlikleri sivil halka hücum ediyorlardı. 1918 yılının Aralık ayında Cebrayıl ilinin köylerine Ermeni'lerin saldırıları genişlemiş, 1919 yılının başlarında daha yıkıcı karakter almıştı.

Şuşa ili ve Karabağ'ın siyasi merkezi olan Şuşa kentinde Ermeni'lerin vahşetleri daha amansız şekil almıştı. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde Şuşa'da

Ermeni'lerin en hain silahlı ayaklanmalarından biri 22 Mart 1920'de Azerbaycan halkının Nevruz Bayramı günü yaşandı. Bu ayrılıkçı ayaklanma Azerbaycan'ı işgal etmeye hazırlanan bolşeviklerin siparişiyle kaldırılmıştı. Bu zaman Ermeni-bölücü kıyıamlarının çoğu yerlerde defedilmesine rağmen, onlar Askeran kalesini ele geçirebildiler. Düzenlenen askeri-siyasi tedbirler sonucunda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Karabağ'da egemen haklarını restore etti. (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2015a: 28, 194) Fakat ülkesinde yaşadıkları devlete ihanet eden Ermeni'lerin Karabağ'da bölücü ayaklanmaları ve yaptıkları katliamlar Nisan 1920 tarihli işgal sırasında ülkenin kuzey sınırlarının korunması işine ağır darbe vurdu ve bağımsız Azerbaycan devletinin-Azerbaycan Halk Cumhuriyeti 'nin çöküşünü hızlandırdı.

1.1.6. SSCB DÖNEMİNDEKİ ZORUNLU GÖÇ - 1948-53 DÖNEMİ

1943 tarihli Tahran toplantısı sırasında Sovyet-İran ilişkileri tartışılırken, Ermeni diasporası SSCB Dışişleri Bakanı V.Molotovdan İran'da yaşayan Ermeni'lerin SSCB'ye aktarılmasını istedi. V.Molotov Tahran'da meseleyi SSCB KP MK'nın başkanı İ.Staline iletti ve bununla da Ermeni'lerin aktarılmasına izin verildi. (Esir ve kayıp düşmüş, rehlin alınmış vatandaşlarla ilgili Devlet Komisyonu, t.y.ç) Ermenistan KPMK'nin sekreteri Q.Arutyunov bunu suistimal ederek Azerbaycan'luların Ermenistan'dan zorla çıkarılması konusunda karar verilmesini sağladı.

Stalin tarafından 1948-1953 yıllarında verilen karar üzere gerçekleştirilen Azerbaycan'luların sonraki deportasyonu sırasında Ermeni'lerin odak meselesi Azerbaycan'ın ekonomik, sosyal ve manevi yönden güçlü, stratejik öneme sahip yerleşim birimlerinin boşaltılmasıydı. (Necefov, 2006: 3) Dolayısıyla ilk aşamada İrevan şehri (şimdiki Erivan şehri) yakınlığındaki yerleşim yerleri Azerbaycan'lılardan temizlenmiş, sonra ise bölge merkezleri, çevredeki köy ve kasabaların nüfusu aktarılmıştır. Deportasyona maruz kalan nüfusun bir bölümü Ermenistan'ın dağ bölgelerinde yaşadığı için Kür-Araz ovalığındaki iklime zor alışmışlardır. Bu nedenle Kür-Araz ovasına aktarılmış on binlerce Azerbaycan'lı arasında kitlesel ölüm halleri kaydedilmiştir. Öte yandan, Ermenistan'dan aktarılan bir Azerbaycan'lı bile Dağlık Karabağ bölgesine

birakılmamıştır. Aksine “Büyük Ermenistan” düşüncesinin hayata geçirilmesi doğrultusunda bu arazinin Azerbaycan’lılardan boşaltılması işi planlı bir şekilde devam ettirilmiş ve iç aktarma adı ile 1949 yılında Dağlık Karabağ’dan 132 aile (549 kişi) Azerbaycan’ın Hanlar iline aktarılmıştır. Aynı zamanda, Azerbaycan yerleşim birimlerinin adlarının değiştirilmesi, eğitim ve kültür ocaklarının kapatılması, bölgelerin birleştirilmesi işlemi gerçekleştirilmiştir. 1947-1953 yıllarında Azerbaycan’lılar yaşayan 60 mıntıkanın adı değiştirmiştir. Genelde ise, 1921-1988 yıllarında Ermenistan’da yüzlerce türk kökenli Azerbaycan mahallinin adı değiştirilmiştir. (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2005a: 31) Aynı zamanda, 1948-1950 yıllarında Ermenistan SSC’den Azerbaycan SSC’nin Kür-Araz ovasına “*gönüllü olarak*” (!) 100 bin kolhozcu ve diğer Azerbaycan’lı nüfus göç etti. Bunlardan 10 bin kişinin 1948 yılında, 40 bin kişinin 1949 yılında ve 50 bin kişinin 1950 yılında göçürülmesi kararlaştırılmıştı. (Osmanoğlu, t.y.)

İkinci dünya savaşından sonra Ermeni’lerin aktif katılımıyla Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye karşı toprak iddiaları sonuçta Azerbaycan’lıların kaderinde trajik olaylara neden oldu. 1945 yılının Kasım ayında ÜİK (b) P MK siyasi bürosu yurtdışında yaşayan Ermeni’lerin Sovyet Ermenistanı’na dönmelerine (repatriyasına) izin verdi ve 2 Aralık’ta SSCB Halk Komiserleri Kurulu uygun kararı basında yayımlandı. Bu adım, Sovyet yönetiminin Türkiye’ye karşı toprak iddialarını esaslandırmaya çalışmasıyla ilgiliydi. İ.Stalin Ermenistan’a yaklaşık 300-400 bin Ermeni aktararak, sonra tüm dünyaya beyan etmek istiyordu ki, Ermeniler kendi vatanlarına geri dönmüşler, fakat onların yaşaması için yer yok (!). SSCB’nin Türkiye’nin doğu vilayetlerine ait iddiaları V.Molotov tarafından Türkiye Büyükelçisi S.Sarper’le 7 ve 18 Haziran 1945 tarihli görüşmelerinde seslenmişti. Acilen SSCB’nin Türkiye’den koparmaya hazırlandığı arazilerin alanları ölçülmeye başlandı, ilgili haritalar tertip edildi, bu toprakların Ermenistan ve Gürcistan arasında bölünmesi üzere işlemler görüldü. SSCB Dışişleri Komiserliğinde 1945 yılının Ağustos ayında hazırlanmış belgeye uygun olarak Türkiye’den toplam alanı 26 bin kilometre kare olan arazi kopartmalıydılar. 20,5 min km. kr. Ermenistan’ın, 5,5 bin km. kr. Gürcistan’ın payına düşecekti. Savaşın galip

çıkmiş Sovyetler Birliği Türkiye'den Kars ve Ardahan arazilerini alacağına o kadar emindi ki, Siyasi Büro A.Koçinyan'ı Ermenistan Komünist Partisi Kars il komitesinin sekreteri görevine tayin etmişti. (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 1973: 264–274) Fakat Türkiye'nin kendi topraklarını savunmasdaki kararlılığı Sovyetlerin planlarını bozdu. Ayrıca, Sovyetler Birliği Ermenistan'a gerekli sayıda yabancı ülkede yaşıyan Ermeni'ni de aktaramadı. 1947 yılında çeşitli ülkelerden Sovyet Ermenistanı'na aktarılmış (repatriasiya edilmiş) Ermeni'lerin sayısı sadece 60 bin kişiydi. Onlar da, buradaki durumu görüp tüm vasıtalarla geriye dönmeye çalıştılar. İş o yere geldi ki, yüzlerce Ermeni devlet sınırlarını ihlal ederek Türkiye'ye kaçtılar. Bu durumda, Ermenistana göçürülenlerin (repatriantların) konut geçim koşullarını iyileştirmek, onlara toprak vermek amacıyla 23 Aralık 1947'de Azerbaycanlı Ermenistan'dan sınırdışı etmek konusunda karar verildi. Bu zaman göçürülen Azerbaycan'luların evlerini, bahçelerini, çiftliklerini ellerinden zorla aldılar. Sibiryaya ve Kazakistan'a sürgün edilenler gibi, onlara da beraberinde sadece zorunlu eşyalarını alma izni veriyorlardı. (Çakmaklı, 2011)

Karardan haberdar olan sivil halk arasında dedi-kodu yayılmaya başlamıştı. Zengiler köyünün sakini Namazov Sultanali Rahim oğlu köyün kolhozcuları ile sohbette demişti: *“Ben Karakışlak köyünde oldum, orada MK temsilcisi toplantıda dedi ki, bizi (Azerbaycan'luları) Ermenistan'dan ona göre çıkarıyorlar ki, bizim yerimize Ermenistana yeni göçürülmüş Ermeni'leri yerleştirsinler”*. Bununla ilgili adı geçen köyün birçok kolhozcuları işe çıkmadılar ve kolhoz başkanı - bunu sebebini sorduğunda böyle cevap verdiler: *“Eğer Ermeniler bizi Ermenistan'dan göçürürlerse, biz niçin ve kim için çalışmalıyız?!”*. Bahgiler köyünün sakini Yusubova Güllü Abbas kızı demiştir: *“Bizi aktarmak, emlakımızı ve hayvanlarımızı getirilen Ermeni'lere vermek istiyorlar. Sakinlerin bazıları artık hayvanları satmaya ve kesmeye başlamışlar. Ben de ineyimi sattım”* (A.C. Esir ve kayıp düşmüş, rehin alınmış vatandaşlarla ilgili Devlet Komisyonu, t.y.ç).

Kirovakan köyünde yaşıyan, Fransa'dan gelmiş, geçmişte taşnak olmuş, Smbat adlı şahıs bir grup Ermeni'nin katıldığı yerde demiştir: *“Daşnaklar bir zaman Nahçıvan*

Özerk Cumhuriyetinin Ermenistan'a birleştirilmesi meselesini kaldırmış, fakat bu baş tutmamıştır. Şimdi ise bu sorunu kaldırmak zamanıdır, çünkü Ermenistan'da toprak azdır". Erivan, Leninakan ve diğer şehirlerde de halk tarafından buna benzer fikirlerin söylenmesi tespit edilmiştir. (Çakmaklı, 2011)

1.1.7. SORUNUN SAVAŞA DÖNÜŞMESİ - 1988-89 DÖNEMİ

1988-1989 yıllarında Azerbaycan'lıların Ermenistan'dan deportasyonu (sınırdışı edilmesi) 1988 yılının Ocak ayından itibaren "türksüz Ermenistan" siyaseti planlı şekilde hayata geçirilmeye başlanmıştır. Ermenistan hükümeti, "Karabağ" ve "Krunk" komiteleri, Eçmiedzin kilisesinin temsilcileri SSCB yönetiminin himayesi ile Azerbaycan'lıların tarihi yurtlarından kovulması sürecinde binlerce kanlı eylemler yaptılar. Etnik temizleme sonucunda Ermenistan'ın 185 yerleşim birimi boşaltılmış, 250 binden fazla Azerbaycan'lı ve 18 bin Kürt kendi evlerinden zorla kovulmuş, 217 Azerbaycan'da yaşayan Ermeniler tarafından katledilmiştir. Bunlardan 49 kişi Ermeni'lerin elinden kaçarken dağlarda donmuş, 41 kişi acımasızca dövülerek öldürülmüş, 35 kişi işkencelerle katledilmiş, 115 kişi yakılmış, 16'sı kurşuna dizilmiş, 10 kişi azap ve işkencelere dözmeyerek kalp krizinden ölmüş, 2 kişi hastanede doktorlar tarafından öldürülmüş, diğerleri ise suda boğularak, asılarak, elektrik verilerek, başları kesilerek katledilmiştir. (Esir ve kayıp düşmüş, rehin alınmış vatandaşlarla ilgili Devlet Komisyonu, t.y.b)

Ermeni'lerin Azerbaycanın tarihi topraklarına, özellikle Dağlık Karabağ'a karşı iddiaları onların "Büyük Ermenistan" yaratmaya yönelik stratejik planlarının ayrılmaz bölümü olmuştur. Bu nedenle Ermeniler, "geleneklerine" sadık kalarak, hep müsait ortam olduğu anda bu planın gerçekleştirilmesi için mücadeleye başlamışlardır. SSCB'de 1985 yılında ermeniyönümlü M.S. Gorbaçovun iktidara gelmesiyle Ermeni ayrılıkçıları yeniden aktifleştirdi. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesiyle ilgili gizli plan gerçekleştirmek için M.S.Gorbaçov, ilk adım olarak, karşısındaki en güçlü engel olan Haydar Aliyev'i Siyasi Bürodan uzaklaştırdı. Bundan az sonra, 1987 yılının Kasım ayında Gorbaçov'un takımındaki Ermeni akademik A.Aqanbekyan Paris'te Dağlık

Karabağ konusunda Sovyet yönetimine teklif verdiğini, “yenidenkurma ve demokrasi ortamında” bu sorunun çözümünü bulacağına ümit ettiğini bildirdi. Önceleri gizli faaliyet gösteren Ermeni “Karabağ Komitesi”, onun Dağlık Karabağ Özerk vilayetindeki bölücü-terörist örgütü “Krunk” (Durna) açıkca işe başladı, “Miatsum” (Birleşme) hareketi oluşturuldu. (A.C. MM aparatının analitik malumat tetkikat sektörü, AMEA A.A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, t.y: 11) Bu hareket Ermenistan, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi, Moskova yönetimi, SSCB ve dünya Ermeni’lerinin potansiyeline güvenmekteydi.

Olaylar 1988 yılının Şubat ayından daha agresif mecraya yöneldi. Şubat günlerinde Erivan'da ve Gencede bölücüler ve Ermeni milliyetçilerinin gösteri dalgası başladı. 20 Şubatta Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Sovyetinin oturumu vilayetin statüsüne bakılması hakkında Azerbaycan SSC Yüksek Sovyetine başvurdu. (Olaylar, 2010: 15) Bu olgu 1945 yılının Kasım ayı ile karşılaştırıldığında Ermeni’lerin taktiği değiştirdiklerini gösteriyordu. Onlar II Dünya Savaşından itibaren yaptıkları yoğun propaganda sayesinde ve dış ülkelerdeki güçlü Ermeni diasporasının yardımıyla dünya kamuoyunda Dağlık Karabağ konusunda yanlış görüş oluşturma bilmişlerdi. Onun için de bu kez iddialarını kapalı kapılar arkasından meydanlara çıkarmak yolunu tuttular. Azerbaycan'ın o zamanki yönetimi ve geniş kamuoyu ise Ermeni bölücülerin ve onların savunucularının yeni taktiği karşısında hazırlıksız yakalanmıştı.

Bölücü-terörist Ermeni vahşiliklerinin baş alıp gittiği bu dönemde Sovyetler Birliği KP MK ve Sovyet hükümetinin durumun değerlendirilmesinde ilgili olmaması da açıkça ortaya çıkmıştı. Bu dönem alınan kararlar da bilerek eylemlerin bölücülük operasyonu olmasını örtbas etmeye yönelikti. (Azerbaycan SSR, 1988) Böyle bir destek Ermeni bölücülerini daha da ilhamlandırdı ve onların saldırganlığını daha da artırdı.

Moskova karşısında mutilik sergileyen dönemin Azerbaycan SSR’sinin başkanı Abdurrahman Vezirov başta olmak üzere Azerbaycan yönetimi kendi halkına ihanet, saldırganca ise ödün pozisyonu tutmaktaydı. Nihayet, Moskova Dağlık Karabağ Özerk vilayetini Azerbaycan SSC'nin terkiibinden çıkarmak yönünde adımını attı. (Bayramlı, 2011: 12) Şimdi sadece, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nde kurulan Özel İdare Komitesi

DKÖV'ün Azerbaycan'dan koparılıp Ermenistan'a verilmesini sağlamalıydı. Fakat bunu anlayan Azerbaycan halkının demokratik mücadelesi sonucu 28 Kasım'da Özel İdare Komitesi iptal edildi. Ancak bunun yerine yeni bir kurum - Teşkilat Komitesi kuruldu. Ermenistan SSC bu durumdan yararlanarak 1 Aralık 1988'de Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesi hakkında antikonstitusyon karar kabul etti. (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2005a: 272) Bu Ermenistan tarafından Azerbaycan SSR'nin toprak bütünlüğüne karşı açık yasal müdahale eylemiydi. Moskova, beklendiği gibi, bu kabaca müdahale olgusuna da göz yumdu. Bununla durum daha da keskinleşti. Bu kez Gorbaçov başta olmak üzere SSCB yönetimi Azerbaycan'a karşı daha korkunç bir cinayete el attı. Ana hedef olarak Bakü seçildi. Sovyet yönetimi kendi vatandaşları karşısındaki anayasa yükümlülüğünü ihlal ederek Bakü'ye en modern teknoloji ve silahlarla donanmış büyük bir ordu kontenjani yürütmekle 1990'da Ocak 19'dan 20'ne geçen gece Baküde kanlı katliam yaptı. Bakü'deki 20 Ocak katliamında canlı güç olarak Ermeni asker ve subayları da geniş şekilde kullanılmıştı. Fakat 20 Ocak Katliamı Azerbaycan halkının iradesini kıramadı, aksine ülkenin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü uğrunda mücadelesini daha da güçlendirdi. 20 Ocak katliamının sabahı Moskova'daki Azerbaycan temsilciliğine gelip Sovyet yönetiminin işlediği suçları keskince ifşa eden Haydar Aliyev Azerbaycan halkının bu adil mücadelesinin - Kurtuluş savaşının başına geçti. 30 Ağustos 1991'de Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti bağımsızlığın restorasyonu hakkında Beyanname kabul etti, 18 Ekim'deyse devlet bağımsızlığı hakkında anayasa kanunu kabul edildi. (Rzayev vd., 2010: 471)

Dağlık Karabağ'ın Ermeni ayrılıkçıları oluşmuş durumu kullanarak siyasi örgütlenmeyi sürdürüyorlardı. Onlar 1991'in Eylül'ünde "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti" denilen oyuncak kurumun oluşturulduğunu ilan etmişlerdi. Azerbaycan Cumhuriyeti bu kurumu tanımadı ve 26 Kasım'da Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin statüsünü iptal etti. (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2005a: 60, 182)

1991 yılının sonlarında SSCB'nin dağılmasıyla eski Sovyet mekanında yeni jeopolitik ortam oluştu. Ermenistan, aslında, Azerbaycan'a karşı açık ve haksız savaşa başladı. Ermenistan askeri birlikleri Azerbaycan'ın sınırlarını ihlal ederek Karabağ'a

girdiler ve Dağlık Karabağ'ın Ermeni ayrılıkçıları-teröristleri ile birleşerek Azerbaycan topraklarının işgaline başladılar. (AMEA'nın A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü t.y.b) 24 Şubat 1988'de Askeran ilinde Ermeni terörcüleri tarafından 2 Azerbaycan'lı gencin katledilmesi, 19 kişinin yaralanması DK sorununun yeni döneminin başlamasıyla sonuçlandı. Şubatın sonlarında artık Azerbaycan'ın büyük sanayi şehri olan Sumgayıtta Ermeni istihbarat servisleri ve SSCB Devlet Güvenlik Kurumunun katılımı ile önceden hazırlanmış katliamlar yapıldı. (Ірoкyпaрyпa Coюз CCCP, 1989: 27) Çok geçmeden Sumgayıt olaylarının niçin işlendiği anlaşıldı. Önceden planlandığı gibi, bu olaylar hemen Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan'lılara karşı ve Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Azerbaycan SSR'nin bünyesinden koparılıp çıkarılması için suistimal edilmişti. Martın 10'da Erivan'dan güneyde Azerbaycan'lılara ait Mehmandar köyünün 4 sakini katledildi. Martın 25'de Ararat ilinin Azerbaycan köylerinde 100'den fazla ev talan edilip yakıldı, nüfusu kovuldu. Mayın ortalarında Erivan yakınlarındaki Azerbaycan köylerine yeniden baskınlar yapıldı. Azerbaycan'lılara karşı defalarca tekrar edilmiş Ermeni vahşetleri ve soykırımları yeniden tuğyan etmeye başladı. (A.C. Etkili Tüşübbüsler Merkezi'nin Analitik Grubu, t.y.a)

1988 yılının Şubat olaylarından sonra Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin bölücü-terörist grupları ve Ermenistan silahlı kuvvetleri Dağlık Karabağ'ın ele geçirilmesi uğrunda askeri operasyonlara başladı. SSCB Silahlı Kuvvetlerinin Ermenistan'da ve Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinde bulunan hisseleri de onlara katıldı. Sovyet ordusu sıralarında görev yapan Ermeni subayları ve eski sovyet askeri birlikleri Azerbaycan'lılara karşı birleştiler ve tek cepheden askeri operasyona başladılar. (Mahmudov ve Şükürov. 2005b: 42)

Öncelikle, Dağlık Karabağ'da Azerbaycan'lıların yaşadığı meskenlerin işgaline başlandı. Bunlar aşağıda kronolojik olarak kaydedilmiştir:

25 Ocak 1988 - Ermenistan SSC'de yaşayan Azerbaycan'lı nüfusun toplu deportasyonu başladı. Azerbaycan'lı mültecilerin ilk grubu ülkemize geldi. 1988-1989

yıllarında genel olarak, 230 bine yakın Azerbaycan'lı şimdiki Ermenistan'ın arazisindeki tarihi ata yurtlarından zorla kovuldular.

12 Şubat 1988 - Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nde (DKÖB) Ermenilerin ilk bölücülük çıkışları başladı. DKÖV'nin merkezi Stepanakert (Hankendi) kentinde vilayet parti komitesinin binası önünde “Miatsum” (Ermenistan'a “birleşme”) sloganı altında gösteri yapıldı. Bu olaylara aslında hazır olmayan Azerbaycan'ın o zamanki yönetimi Bakü'de yaşayan Ermeni'leri televizyona çıkararak bölücülerle hemrey olmadıkları konusunda beyanlarını halka seslendiriyorlardı.

17 Şubat 1988 - Ermenistan arazisindeki tarihi ata yurdundan kovulan Azerbaycan'lı nüfusun sonraki grupu - Gafan ilçesinden sınır dışı edilen 4 bine yakın soydaşımız Azerbaycana geldi. Ermenistan SSC yönetiminin Azerbaycan'lılara karşı etnik temizleme siyaseti tam kapasitesiyle çalışmaya başlamıştı.

19 Şubat 1988 - Azerbaycan'lı nüfusun Ermenistan'dan deportasyonuna, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı toprak iddialarına, Dağlık Karabağ'da başlanan bölücülük hareketlerine karşı Bakü'de ilk gösteri - toplu yürüyüş oldu.

20 Şubat 1988 - Azerbaycan SSR'nin Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin (DKÖB) Halk Milletvekilleri Sovyetinin (Millet Meclisi) Ermeni milletvekilleri qayri-meşru olağanüstü oturum yaparak “Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın bünyesinden çıkarılıp Ermenistan'a verilmesi hakkında” karar kabul etti. Bu konuda SSCB Yüksek Sovyeti'ne başvuru onaylanmıştı. (Leledağ, 2002: 119-121; Memmedov, 1998: 74) DKÖB'nin Halk Milletvekilleri Kurulu'nun yetkisi 1988 yılının Ocak ayında bitmişti ve Ermeni'lerin aldığı karar qayri-meşru idi. **Bu olay Karabağ sorununun resmi tarihinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.**

22 Şubat 1988 - Dağlık Karabağ'da ilk kanlı savaş oldu. Ermeni milliyetçileri Askeran kasabası yakınında Ağdam ilçesinden olan iki Azerbaycan'lı genci katlettiler. Resmi makamlar Azerbaycan'lı nüfusun Ermeni bölücülerine uygun cevap vermesine imkan vermediler. Aynı gün Bakü'de Ermeni'lerin Karabağ iddialarına karşı itiraz gösterisi yapıldı. Bu arada Ermenistanın Gafan ilçesinden Azerbaycan'lıların toplu deportasyonu başlandı.

25 Şubat 1988 - Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı toprak iddiaları ile başlanan Dağlık Karabağ sorununda yeni çatışma - Ermeni milliyetçileri Askeranda daha iki Azerbaycan'ını katl ettiler.

27-28 Şubat 1988 - Sumgayıtta Ermeni ekstremislerin organizasyonu ve bir grup cinayetkarın katılımıyla kitlesel tahribat - Ermeni nüfusun (Ermeni'lerin işgal planlarını maddi yönden destemeyen Sumgayıtta yaşayan pek çok Ermeni nüfus) evlerine baskınlar yapıldı. Eduard Qriqoryanın başkanlık ettiği baskınlarda, resmi verilere göre, 32 kişi öldürülmüştü. Onların birkaçını Qriqoryan kendisi katletmişti. Lakin mahkeme ona sadece, 12 yıl hapis cezası verdi ve o, SSCB dağıldıktan sonra özgürlüğe çıktı. Grubun Azerbaycan'lı üyelerinden bir kişiye (Ahmed Ahmedov) ölüm cezası kesildi. Moskova'dan gelen soruşturma ekibi olayın mahiyetini örtbas ettiler. (A.C. Etkili Tüşübbüsler Merkezi'nin Analitik Grubu, t.y.a)

“Sumgayıt olayları” SSCB istihbarat organlarındaki Ermeniler tarafından tasarlanmıştı ve dünyaya Azerbaycan'lıların vandalizmi gibi tanıtıldı. Bu bozgunun sonra Ermeniler Azerbaycan'lılarla bir arada yaşamanın imkansız olduğunu beyan etmeye ve Karabağ'daki bölücülüğü haklı göstermeye başladılar:

24 Mart 1988 - SSCB İKP MK ve SSCB Bakanlar Kurulu “1988-1995 yıllarında Azerbaycan SSR Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin sosyo-ekonomik gelişmesini hızlandırmak tedbirleri hakkında” karar verdi. Karara göre, Dağlık Karabağ'ın sosyo-ekonomik meseleleri Azerbaycan'ın yönetiminden alınarak ittifak hükümetine verildi. O zamanki cumhuriyet yönetimi ise buna sadece itiraz etmemekle kalmamış, kararı takdirle karşılamıştı.

18 Mayıs 1988 - Ermenistan'dan Azerbaycan'lı nüfusun zorla deportasyon edilmesine ve Ermenilerin Karabağ iddialarına itiraz olarak Bakü'de ilk kalabalık gösteri yapıldı.

21 Mayıs 1988 - SSCB yönetimi Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorunu düzene salmak için her iki müttefik ülkenin yöneticilerini değiştirdi. Ermenistan KP MK'nın oturumunda 1. Sekreter Karen Demirciyan²², Azerbaycan KP MK'nın

---

²² 1974-1988 yıllarında Ermenistan SSC'ye önderlik etmiştir

oturumunda ise 1. Sekreter Kamran Bağirov²³ görevlerinden alındılar. Azerbaycan KP MK'nın 1. Sekreterliğine Abdurrahman Vezirov (1988-1990), Ermenistan KP MK'nın 1. Sekreteri görevine ise Suren Arutyunyan (1988-1990) tayin edildi.

15 Haziran 1988 - Ermenistan Yüksek Sovyeti "Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Ermenistan SSC'nin bünyesine geçmesi hakkında" karar verdi.

17 Haziran 1988 - Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu buna itiraz olarak bildiri kabul etti ve SSCB Sovyetinden (Millet Meclisinden) Ermenistan'ın hareketine tutumunu belirtmesini rica etti.

18 Temmuz 1988 - SSCB Riyaset Heyetinin Dağlık Karabağ sorununa adanmış geniş oturumu yapıldı. M.Gorbaçovun başkanlık ettiği oturumda Azerbaycan ve Ermenistan'ın siyasi yönetimi, her iki ülkenin SSCB Yüksek Sovyetindeki milletvekilleri katıldı. Gergin tartışmalarla geçen toplantıda "Dağlık Karabağ konusunda meseleye dair" SSCB Yönetim Kurulunun kararı onaylandı. Belgede Ermenistan SSC Yüksek Sovyetinin Dağlık Karabağ'ı ilhak etmek konusunda kararının iptal edilmesinin zorunluluğu vurgulansa da, Erivan bu çağrıyı kabullenmedi.

17 Eylül 1988 - Dağlık Karabağ'ın idari merkezi olan Stepanakertde (Hankendi) Ermeni birliklerinin Azerbaycan'lı nüfusun evlerine toplu baskınları başladı. Şehrin Azerbaycan'lı mahallesinde onlarca ev yakıldı. Moskova'nın ve Azerbaycan'ın o zamanki yönetiminin ihmali fonunda Azerbaycan nüfusuna karşı açıkca etnik temizleme gerçekleşiyordu.

21 Eylül 1988 - SSCB yönetimi Hankendi'de fevkalade durum ilan etti, ancak bu süre içinde yüzlerce Azerbaycan'lı aile kendi evlerinden mülteci düşmüştü.

13 Kasım 1988 - Ermenistan'da Azerbaycan'lılara karşı toplu katliamların daha biri gerçekleştirildi. Spitak ilinin yönetiminin (il sekreteri, polis komutanı, savcı vb.) doğrudan katılımı ile Ermeni çeteleri Azerbaycan'lı nüfusun evlerine baskınlar ettiler. Baskın sonucunda 40'dan fazla Azerbaycan'lı özel vahşilikle öldürüldü, yüzlerce aile evlerinden atılarak ili terk etmeye mecbur bırakıldı. Buna rağmen bir ay sonra (7 Aralık)

---

²³ 1983 yılından itibaren Azerbaycan SSC'ye önderlik etmiştir

Spitakda korkunç deprem yaşandığında Azerbaycan Ermenistan'a ilk sırada yardım elini uzattı. (Alieşrefkızı, 2012)

17 Kasım - 4 Aralık 1988 - Bakü'deki Lenin (şimdiki Özgürlük) Meydanı'nda Ermenilerin Karabağ iddialarına ve Azerbaycan'lı nüfusun Ermenistan'dan deportasyonuna itiraz olarak sürekli gösteriler yapıldı. Gösterilere 1 milyondan fazla insan toplanmıştı. 18 gün süren gösteri Ermenistan'dan Azerbaycan'lıların toplu deportasyonuna, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı toprak iddialarına, SSCB ve o zamanki cumhuriyet yönetiminin gösterdiği ihmalkar tutuma kitlesel halk itirazıydı.

Aralığın 4'ünde Bakü'de olağanüstü durum rejimi uygulandı. Aralığın 5'ine geçen gece meydana SSCB DİN Dahili Kuvvetleri ve mühimmatları getirildi. Eylem büyük şiddetle dağıtıldı. Yüzlerce insan tutuklandı ve yaralandı. Bu, SSCB'de en büyük toplu gösteriydi ve Azerbaycan tarihine **Milli Uyanış** eylemi gibi yazıldı. İlk kez bu gösterilerde Azerbaycan'ın üç renkli bayrağı kaldırılmıştı. 1992 yılında 17 Kasım "Milli uyanış günü" ilan edildi.

24 Kasım 1988 - Azerbaycan'lıların Ermenistan'dan deportasyonu ve Ermeni'lerin Karabağ iddialarına itiraz olarak Bakü'den sonra bölgelerde de gösteriler başladı. Azerbaycan Yüksek Sovyeti Yönetim Kurulu gösterileri önlemek için Bakü, Gence ve Nahçıvan'da özel durum ve karantin (yasak) saati uyguladı. Buna rağmen Bakü'de gösteriler Aralık ayının başlarına kadar devam etti.

27-29 Kasım 1988 - Ermenistan SSC Guçark, Spitak ve Stepanavan şehirlerinde Azerbaycan'lıların deportasyonu terörle eşlik ediyordu. Üç gün içinde Ermeni silahlı birlikleri tarafından 33 Azerbaycan'lı öldürüldü. Bu olaydan sonra Ermenistan'daki Azerbaycan'lı nüfusun toplu göçü son safhaya ulaştı. Aralık'ta Ermenistan'dan Azerbaycan'a 100 binden fazla (genelde 230 bin civarında) soydaşımız mülteci olarak geldi. (Etkili Teşebbüsler Merkezi, t.y.b)

11 Aralık 1988 - Ermenistan'daki depremden (7 Aralık Spitak depremi) sonra bu ülkeye ilk yardım edenlerden biri Azerbaycan oldu. Fakat Ermeni tarafı kendi karakterine sadık kalarak Azerbaycan'ın uçağı Leninakan (Gümrü) hava alanında yanlış yönlendirildi ve "İl-76" uçağı dağa çarparak patladı, 78 gönüllü itfaiyeci öldü. Bir kişi

kurtuldu ama o da, ömürlük sakat kaldı. Tüm bunlara rağmen Azerbaycan'dan Ermenistan'a trenle insani yardım ve 150 kişi inşaatçı olarak gönderildi. Yıkıcı depremle (25 bin kadar kişi ölmüştü) dünyanın ilgisini çeken Ermenistan Azerbaycan'lıların deportasyonunu sonlandırdı, dünyaysa bunu “görmedi”. (World Nuclear Assosiation, 2014; Etkili Teşebbüsler Merkezi, t.y.b; BBC Azeri, 2013)

1.1.8. İŞGAL SÜRECİ - 1991-94 DÖNEMİ

2 Eylül 1991'de - Ermeniler Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti”nin kurulduğunu ilan ettiler. “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin kendini savunma güçleri” adı altında yaklaşık 15.000 kişiden oluşan yasadışı silahlı gruplar oluşturuldu.

20 Kasım 1991'de – Ermeni'lerin yaptığı uçak faciasında Azerbaycan'ın sayma-seçme oğulları-Dışişleri Bakanı Tefvik İsmailov, baş savcı İsmet Gayıbov, İçişleri Bakanı Muhammed Esedov, Başbakan Yardımcısı Zülfi Hacıyev, millet vekilleri Vagif Caferov, Veli Memmedov, Başkan İdaresi Şube Müdürü Osman Mirzayev, televizyon muhabiri Alı Mustafayev, AzTV'nin ışıkçısı Arif Hüseyinzade, video-operatörü Fahretdin Şahbazov ve diğer kişiler korkunç şekilde helak oldular. Oysa, onlar Ermeni'lerle barışçıl görüşmeler için gidiyorlardı.

15 Ocak 1992'de - Kerkicahan, 10 Şubat'ta Malıbeyli, Kuşcular köyleri işgal edildi, sivil ve silahsız yerli ahaliye karşı katliam yapıldı, Hocalı ve Şuşa'nın abluka kısıncısı daraltıldı. Alelacele oluşturulmuş gönüllülerden oluşan Azerbaycan birliklerinin Daşaltı operasyonu başarısız oldu. Ermeni ve Sovyet birlikleri Şubatın ortalarında Garadağlı köyünü de ele geçirdiler.

26 Şubat 1992'de - sadece Azerbaycan'ın değil, aynı zamanda tüm dünyanın çağdaş tarihinde en trajik olay yaşandı. Ermeni birlikleri Hocalı'da Azerbaycan'lılara karşı korkunç soykırım yaptı. Bu, İkinci Dünya Savaşı'nda faşizmin işlediği korkunç katliamlardan sonra günümüzde insanlığa karşı işlenen en büyük ve en korkunç soykırımdır. O dönemin gerçeklerini görmüş binlerce şahit hala yaşamaktadır.

Halk hareketinin daha da güçlendiği bir ortamda, Mart 1992'de cumhuriyete rehberlik eden Ayaz Mütellibov istifa etti. Oluşan iktidar boşluğu Azerbaycan Cumhuriyeti'nin savunma gücünü daha da zayıflattı. 8 Nisan 1992'de - Ermeniler Kelbecerin Ağdaban köyüne saldırarak 67 kişiyi katl ettiler, 17 insan diri diri yakıldı. Ayrıca, 25-26 Ocak 1992'de yapılan Daşaltı operasyonunda Ermeniler 90 kişiden fazla askerimizi kuşatmada toplu şekilde öldürdü, onlarca asker halen kayıplara karışmıştır. Genelde, Ermeni'lerin işgal politikasından kaynaklanan savaş sırasında Azerbaycan 20 binden fazla kayıp verdi.

Mayıs 1992'de - Ermeni birlikleri Şuşanı ele geçirdiler. Bununla da Ermeniler Dağlık Karabağ'ın, neredeyse, tüm topraklarını işgal ettiler. Bir sonraki adım Dağlık Karabağ'ı Ermenistanla birleştiren Laçın ilinin işgali oldu. Bakü'de iktidar çekişmesinin keskinleşmesinden yararlanan Ermeniler Laçın'ı da aldılar. Daha sonra, 1993 yılının Nisan ayında Kelbecer, aynı yılın temmuz-ekim aylarında Ağdam, Fuzuli, Cebrail, Kelbecer ve Zengilan bölgeleri de ardarda işgal olundu. (Mahmudov ve Şükürov. 2005b: 51)

Tüm bunlarla birlikte, devrimize bakan yönüyle, bunu da belirteyim ki, Azerbaycan Savunma Bakanlığı'nın onayladığı bilgilere dayanarak yatığım araştırmaya göre, Ermenistan Silahlı Kuvvetleri tarafından sadece 2014 yılının Ocak ayında 1543, Şubat'ta 258, Mart'ta 229, Nisan'da 212, Mayıs'ta 260, Haziran'da 344, Temmuz'da 414, Ağustos'ta 332, Eylül'de 103, Ekim'de 253, Kasım'da 452, Aralık'ta ise 533 kez ateşkes ihlali kayda alınmıştır. Geçtiğimiz yıl Karabağ cephesinde en gergin arazi cephenin Fuzuli ve Ağdam illeri olmuştur. Fuzuli ili yönünde ateşkesin ihlali 1211, Ağdam ili yönünde ise 1193 kez olmuştur. Ateşkes ihlallerinin genelde %84'e kadarı Karabağ cephesinde, kalan bölümüyse devlet sınırında meydana gelmiştir ve halen hergün meydana gemektedir. (Haydar Aliyev Heritage International Online Library, t.y.)

1.2. ERMENİLER KAFKAS'LARDA ORTAYA ÇIKMASI

Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğu, Ermeni'lerinse buraya gelme oldukları çok sayıda tarihi olgularla ispat edilmiştir. Başkasının toprağına göz dikmek, onu

kendininki bilmek Ermeni'lerin fitratından doğan bir "hastalıktır".²⁴ (Altıntop, 2010: 143) Ezeli Azerbaycan toprakları üzerinde devlet kuran Ermeni'ler bugün utanmadan işgal ettikleri topraklarımızı da kendilerine mal etmekten geri durmamaktadırlar.

Belirttiğim gibi, Dağlık Karabağ'a Ermeni'lerin gelme olduğunu ispat eden çok sayıda olgular vardır. Şöyle ki, Ermeniler 1978 yılında onların bu topraklara gelmelerinin 150. yıldönümüne adanmış Ermenistan'daki anıtı DK'da olaylar başlanan sırada patlattılar. (Pavlenkov, Qorki. 1933: 154; Kasımova, 2015) Bu anıt 1988 yılında Ermeni milliyetçileri tarafından tarihin izini silmek için yapılmış saldırının kurbanı olmuştur. Bunu yapmakla onlar düşünüyorlardı ki, tarihi değiştirmek mümkündür.

Ermenilerin ilk kez Güney Kafkasya'da ortaya çıkmaları yaklaşık M.Ö. II yüzyıldan sonra başlamaktadır. Onların bölgeye gelmeleriyle yerel devletlere ve halklara karşı saldırgan faaliyetleri de başlamıştır. Roma İmparatorluğu M.Ö. 66 yılında Ermeni kralı II Tigran'ı savaşta mahvetmesiyle uydurma "Büyük Ermenistan" efsanesi de boşa çıkar. Onlar da Roma'nın raiyetine dönüşmüş ve bu durum IV yüzyıladek devam etmiştir. (İsmayılov, 2012: 24)

Böyle olduğu halde, Ermeni'lerin o dönemde işgal ettikleri Albaniya'nın bazı tarihi topraklarını (Artsağ)²⁵ Ermenistan'ın bir parçası olarak kaleme vermeleri hiçbir bilimsel esasa sahip değildir. Bundan önceki bölümde de belirtildiği gibi Azerbaycan'ın selefi Albaniya Ermeniler tarafından işgal edilmiş kendi tarihi topraklarını sonradan geriye almışlardır. (Necefli ve Dedeyev, 2013: 27) Oysa, Ermeni'lerden farklı olarak Azerbaycan'ın selefi olan Albaniya devleti bağımsız siyaset yürütmüştür. Ermeniler hiçbir zaman bu bölgede bir devlet olarak var olmamışlardır. Buralara geldikleri andan itibaren bölgedeki devletlerin azınlığı olarak hayat sürmüşlerdir. Ruslar yüzyıllar öncesinden bölgede bir Ermeni devletinin kurulmasını planlamıştır. Fırsat bulur bulmaz Karabağ'ı Ermenilerin kontrolüne vermek ve böylece Asya'da bir hristiyan devleti

²⁴ Ermeni'lerin fitratından doğan bu tür asılsız toprak iddiaları olgularına Türkiye Cumhuriyetinin tarihinde de sıklıkla ve halen rastlanmaktadır.

²⁵ Bahsedilen dönemde Karabağ böyle anılmaktaydı.

kurmak gerekmektedir - diye düşünüyordu Çarlık Rusya'sının siyasi daireleri. (Aliyev, 2012: 190)

XVIII yüzyılın sonları XIX yüzyılın başlangıcında Rusya'nın Güney Kafkasya da dahil olmakla, Azerbaycan'da işgal etkinlikleri arttı. Karabağ hanı İbrahim han Rusya birliklerinin komutanı R.D.Sisianov'la Kürekçay'da anlaşma yaptı ve Karabağ Rusya'ya ilhak edildi. (Hacıyev, t.y.) Bu sözleşme bağlandığı andan itibaren artık Ermenilerin Azerbaycan'ın Karabağ ve çevre bölgelerine göçürülmesi işlemleri intensif olarak hayata geçirilmeye başlandı. 1813'de Gülistan Antlaşması ve 1828'de Türkmençay anlaşmasıyla resmen Ermeni'lerin belirtilen bölgelere aktarılmasını resmen destekliyordu. Öyleki, Çarizm Kuzey Azerbaycan'ın tüm topraklarını işgal ettikten sonra bu topraklarda güçlenmek için nüfusun ermenileştirilmesi siyasetine öncelik vermişti.

Hesaplamalara göre “1727 yılında Karabağ (Gence) eyaletinin nüfusu 122 bin kişiydi. Onun 80,3 binini (%66) Azerbaycan'lılar, 37,8 binini (%31) Ermeni'ler (daha doğrusu qriqoryanlaşmış ve Ermeni'leşmiş albanlar), 3,7 binini (%3,1) Kürtler teşkil etmiştir.” (AMEA'nın A.Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, t.y.b) Anılan dönemde Rusya'nın aktif yardım gösterdiği qriqoryanlaşmış albanlar siyasi yönden aktifleşmişlerdi. Nadir Şah'ın ölümüyle (1736) onun kurduğu merkezi Azerbaycan devleti de parçalandı ve yerel devletler - hanlıklar oluştu. Geçmiş Gence-Karabağ eyaletinin yerinde iki Azerbaycan hanlığı - Gence Hanlığı ve Karabağ Hanlığı (1748-1805) kuruldu.

1828 yılında imzalanan Türkmençay anlaşmasından sonra bu durum daha düzenli bir nitelik aldı. Ermenilerin İran'dan Kuzey Azerbaycan'a aktarılması söz konusu anlaşmanın XV maddesi ile teyit edildi. 1829 yılında Edirne Anlaşmasıyla Osmanlı devletinden de Ermenilerin yeni işgal edilmiş Kuzey Azerbaycan topraklarına aktarılması işlemi uygulanmaya başlandı. Ermenilerin aktarılmasının esas yönlerinden biri Karabağ topraklarıydı. Bu anlaşmayla 84.000 Ermeni Karabağ ve çevre bölgelere yerleştirildi. Resmi verilere göre, Kuzey Azerbaycan'a, özellikle, Karabağ'a İran'dan 1825-1826 tarihleri arasında 18.000, 1828'den sonra 50.000, Osmanlı devletinden ise 84.000 Ermeni aktarılmıştır. Gayri resmi Ermeni göçmenleriyle birlikte bunların sayısı

200 bini geçmişti. Göçürülmeden sonra Karabağ'ın etnik bünyesinde Ermenilerin sayısı artmaya başladı. Bu gler sonucunda ar I Nikolay İrevan hanlığı ve Nahçıvan hanlığı topraklarında bir Ermeni bölgesi kurdu. XIX yüzyılın 30'lu yıllarından sonra da Ermeni'lerin toplu şekilde Kuzey Azerbaycan topraklarına, somut olarak, Karabağ'a aktarılması devam etdirilmekteydi. Kafkasya'dakı 1,3 milyon Ermeni'nin 1 mln.dan fazlası gelmedir. Bunlara rağmen, 1832 yılında Karabağ'ın %64.4 Azerbaycan türkü, %34.8 Ermeniydi. Getirilen Ermeni'lerin Karabağ'ın dağlık bölümünde (Dağlık Karabağ) - onlarla aynı dinden olan yerli nüfusun (islami kabul etmemiş, hıristiyan olarak kalmış albanlar) yaşadığı bölgede yerleştirilmesi daha geniş bir hal almıştı. (Шавров, 1911: 204) Uygulamadakı politika sonucunda, yirminci yüzyılın ortalarından başlayarak Ermeniler sayıca Dağlık Karabağ'da üstünlüğü elde etmeye başladılar. Hatta 1990 yılında buranın nüfusu 192,000'e ulaşmıştı. Nüfus %76 Ermeni'lerden, %23 Azerbaycan'lılardan, Kürt'lerden, Ruslar'dan ve Yunan'lılardan oluşmaktaydı. (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2005a: 134)

İKİNCİ BÖLÜM

1994'E KADAR ERMENİSTAN'IN DAĞLIK KARABAĞ'DA VE İŞGAL ETTİĞİ DİĞER ARAZİLERİMİZDE İŞLEDİĞİ SUÇLAR

2.1. TOPRAKLARIN İŞGALİ

Önceden onu belirtelim ki, Dağlık Karabağ derken buraya ait iller bunlardır: Hankendi, Hocalı, Şuşa, Askeran, Hocavend, Ağdere ve Hadrut. Bundan başka, Ermenistan'ın işgal ettiği araziler bu bölümümüzün adından da anlaşıldığı gibi sadece Dağlık Karabağ toprakları olmayıp, aynı zamanda, Dağlık Karabağ'la hiç bir ilişkisi olmayan ve tamamen Dağlık Karabağ'ın dışında kalan 7 ili de kapsamıştır. (!) Dağlık Karabağ dışında kalan ve Ermenistan tarafından işgal edilen illerse Laçın, Kelbecer, Ağdam, Cebrayıl, Füzuli, Gubatlı ve Zengilan illeridir. Bunların da tamamının işgal olunmasıyla birlikte 890 şehir, köy ve kasaba Ermenilerin eline geçmiştir. Dolayısıyla işgal edilmiş araziler derken, Dağlık Karabağ'ın yanısıra Laçın, Kelbecer, Ağdam, Cebrayıl, Füzuli, Gubatlı ve Zengilan kastedilmektedir. Lakin sorun artık gündeme "Dağlık Karabağ Sorunu" olarak yerleşmiştir.

Bundan başka, Dağlık Karabağ'la ve işgal edilmiş diğer 7 ille hiç bir ilişkisi olmayan komşu illerin pek çok köyleri bile işgal olunmuştur. Örneğin, DK'a komşu Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin işgal altındaki 2 köyünden 1'i, Ağdam ilinin işgal edilmiş 87 köyünden 82'si, Füzuli ilinin işgal edilmiş 76 köyünden 54'ü, Terter ilinin 13 köyü ve Gazah ilinin 12 köyünden 6'sı da Dağlık Karabağ münakaşası sırasında işgal edilmiş olup, ilk belirtilen köyler geriye alınmış, ikinci olarak belirtilenlerse halen işgal altındadır.²⁶ (A.C. MK işleri üzere Devlet Komitesi, t.y.; H. Aliyev Fonu, t.y.)

---

²⁶ Tüm bunlara ek olarak, Orta Asya'dan göçmen düşmüş 50.000 kişiyedek ahıska türkü de Azerbaycan'da sığınak bulmuştur.

2.1.1. İŞGAL EDİLMİŞ TOPRAKLARDA KAYBETTİĞİMİZ DOĞAL REZERV POTANSİYELİMİZ

İşgal altındaki bölgede çeşitli doğa anıtları, ender bitki ve hayvan türleri yayılmıştı. İşgal olunan Küçük Kafkasya'nın dağlık bölgesi Azerbaycan'ın büyük orman bölgesiydi. Bölgenin genel orman alanı 246,7 bin dönümdü. Doğal manzara, ender bitki ve hayvanlar alemini muhafaza etmek amacıyla Azerbaycan'ın işgal altında bulunan topraklarında bir takım koruk ve barınaklar oluşturulmuştur. Bunlardan Basitçay koruğunu, Laçın yasaklığını ve b. gösterilebilir. (A.C. ETSN, 2012) İşgal altında olan araziler yeraltı ve yerüstü doğal kaynaklar açısından da pek zengindir. En çok yayılan mineraller metal cevherleri, altın, civa, xromit, perlit, kireç, mermer, akik, mineral sular ve başqalarıdır. (Aziz, 2014: 223) Arazinin tatil rekreasyon potansiyeli de oldukça geniştir. Bu bölgede önemli bakır-çinko cevherlerinin rezervleri Küçük Kafkasya'nın doğusunda yer alan Mehmana yataklarında yerleşmektedir. Burada kullanıma hazır olan yeni metal cevher rezervleri öğrenilmişti. Sanayi önemi olan civa kaynakları Kelbecer ilçesindeki Şorbulak ve Ağyatakda yer almaktadır. Buralar Azerbaycan'ın sanayi ve inşaat malzemeleri ile çok zengindir. Böyle malzemelerin büyük rezervleri Ağdam ili arazisinde yerleşen Çobandağ (kireç rezervleri 140 milyon ton ve kil rezervleri 20 milyon ton), Şahbulak (25 milyon ton kil), Boyahmetli (45 milyon ton kil) ve b. yataklardadır. İri inşaat taş yatakları Hankendi'nde, mermerse Harov'dadır.

İstila edilmiş bölgelerde büyük tedavi önemi olan 120 kadar çeşitli içerikli maden suyu yatakları bulunmaktadır. Bunların içerisinde Kelbecer ilçesinde Yukarı ve Aşağı İstisu, Bağırsak, Keşdek; Laçın ilçesinde Ilıksu, Minkent; Şuşa ilçesinde Turşçu, Sırlan ve başka mineral sular kayda değerdir. Belirtmek gerekir ki, Azerbaycan'ın mineral sularının toplam jeolojik rezervlerinin %39,6'i işgal altında olan bölgelerde yerleşmektedir. (A.C. ETSN, 2001b)

Basitçay Devlet Rezervi

Basitçay Devlet Rezervi Azerbaycan hükümetinin 4 Temmuz 1974 tarihli kararı ile Zengilan ilçesinde kurulmuştur. Onun alanı 107 dönümdür. Arazinin %79,4'ni orman

ile kaplı alan, %14'nü ise seyrek ormanlık oluşturmaktadır. Basitçay Devlet Rezervinin alanının 100 dönümünü çınar ormanları kaplamaktadır. Karma çınarlıklar da vardır. Burada Yunan cevizi, dağdağan ağacı, dut, söğüt, kavak ağaçları, alıç, kuşburnu, murdarça, qaradeken vb. yetişmektedir. (A.C. ETSN, 2001b)

Karagöl Devlet Rezervi

Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar sovyetinin 17 Kasım 1987 tarihli kararıyla Karagöl (Sevinç) cümhuriyetler arası devlet rezervi oluşturuldu. Rezervin toplam alanı 240 dönümdür. Karagölün su akvatoryasına gölün kıyısı boyunca 100 metre eninde 64 dönüm alan aittir. Gölün uzunluğu 1950 metre, maksimum genişliği 1250 m, sahil hattının uzunluğu 5500 m, derinliği maksimum 7,8 m, havzasının alanı 13 km karedir. Hesaplamalara göre, gölde suyun hacmi 10 milyon metre küptür. Gölün suyunun şeffaflığı 4,6 metredir. Rezervde 102 bitki türü ve yarım türü vardır ki, bunlar 68 tür ve 27 aileden oluşmaktadır. Göle hiçbir yerden su akımının olmamasına ve suyun çok temiz ve şifalı olduğu bilinmektedir. (A.C. ETSN, 2001b)

Laçın Devlet Rezervi

Laçın devlet rezervi 1961 yılının Kasım ayında Laçın bölgesi arazisinde kurulmuştur. Amaç buradaki hayvan ve kuşları korumak ve arttırmaktı. Rezerv karaca, kaya keçisi, yaban domuzu, ayı vb., kuşlardan turaç, keklik vb. meskunlaşmaktaydı. Laçın devlet rezervinin alanı 21,4 dönümdür, bu da cumhuriyet topraklarının %0.25, cumhuriyet rezervlerinin ise %8,8'ni oluşturmaktaydı. Burada 1989 yılında yapılan araştırmada: dağ-keçisi (Bezoar keçisi) 96 adet, yaban domuzu 360 adet, karaca 320 adet, ayı 110 adet, canavar, porsuk, sincap vb. hayvanlar; kuşlardan sülün 200 adet, kekik 1500 adet idi. Rezervin topraklarında Hacısamlı ormanında dünyada en değerli olan kırmızı meşe (altın meşe) ağaçları vardı. (A.C. ETSN, 2001b)

Gubadlı Devlet Rezervi

Gubadlı Devlet Rezervi Basitçay Devlet rezervine bünyesine ait olmakla 1969 yılının haziranında Gubadlı ve Laçın bölgelerinin topraklarında oluşturulmuştu. Koruk Gubadlı ilinin kuzey ve Laçın ilçesinin güney bölümünü kapsar, dağ-bozkır alanlardan oluşmaktadır. Arazi işgal olunmamışdan önce yaptığımız sayma sonucu belli olmuştur ki, rezerv 101 adet yaban domuzu, 21 adet boz ayı, 35 adet karaca, 420 adet tavşan, 25 adet canavar, 310 adet çakal, 75 adet porsuk vardı. Kuşlardan en çok keklik (560 adet) yayılmıştı. Sülün, turaç, bıldırcın, güvercin bu yerlerin sürekli sakinlerindendi. (A.C. ETSN, 2001b)

Arazboyu Devlet Rezervi

Basitçay devlet rezervine ait olmakla Zengilan ilçesinin İran sınırı olan Aras nehri kıyısında 1993 yılının Haziran ayında kurulmuştu. Uzunluğu 50 km, genişliği 50-100 metre bazı yerlerde ise 200-250 metre mesafeyi kapsayan bu rezerv 5 bin dönümdür. Burada 300 adet yaban domuzu, 7 adet konur ayı, 350 adet tilki, 300 adet çakal, 15 adet canavar, 70 adet porsuk, 12 adet karaca vardı. Kuşlardan: turaç, sülün, keklik, bıldırcın, yeşilbaş ördek daimi yerleşmişlerdi. (A.C. ETSN, 2001b)

Daşaltı Rezervi

Şuşa ve Askeran topraklarında ender doğa komplekslerini korumak için 1988 yılında düzenlenen bu rezerv 450 dönüm alanı kaplamaktaydı. 1992 yılından işgal altında olan rezerv şimdi tamamen yok edilmiştir. (A.C. ETSN, 2001b)

2.1.2. SU KAYNAKLARININ ABLUKAYA ALINMASI

Suarmada ve elektrik enerjisi alınmasında kullanılan tesislerden biri Terter hidrokompleksidir. Azerbaycan için büyük hayati önemi olan bu ve diğer sulama tesisleri ve su kaynaklarının Ermenistan tarafından ablukaya alınması ülkemiz için çok büyük tehlike kaynağına dönüşmüştür.

Gösterilen Terter hidrokompleksinin yarattığı Serseng su deposu ve elektrik santrali şimdi Ermenistan askeri güçlerinin kontrolü altındadır. Serseng su deposunda suyun hacmi 560 bin metre küptür. Bu depodan kendi başlangıcını götüren ana kanallar ova bölümde bulunan Terter, Ağdam, Berde, Goranboy bölgelerinin topraklarında 80,1 bin dönüm toprak alanını suarmaktaydı. Şimdiyse Serseng su deposundan kanallara verilen suyun önu işgalci Ermeniler tarafından kesilmiştir. (A.C. ETSN, 2001a)

2.1.3. İŞGAL EDİLEN TOPRAKLARIMIZDA OLUŞAN ÇEVRESEL SORUNLAR

Artık işgal altında olan Dağlık Karabağ'ın çevresindeki Kelbecer, Laçın, Gubadlı, Zengilan, Cebrail, Fuzuli ve Ağdam ilçelerinin arazileri insan kontrolünün dışındadır, ekilip becerilmemektedir. Ermenistan topraklarından başlayan nehirlerin hemen hemen tamamı Azerbaycan'ın Kür-Araz çaylarına ve oradan da Hazar'a dökülmektedir. Yıllar boyunca bu ülkenin topraklarından akan Okçu, Zengi, Araz, Ağstafa, ve b. nehirler kendi suları ile Azerbaycan'ın nehirlerini kirletmektedir. Kafan bakır-molibden yataklarından Okçuçaya akıtılan zararlı nehir suları, Ermenistan AES ²⁷ vb. Azerbaycan'ın ekolojisi için sürekli tehlike kaynağını oluşturmaktadır. (World Nuclear Assosiation, 2014) Ermenistan AES'de kullanılan sular sonraları nehirler yoluyla Azerbaycan'a akıtılmaktadır. Bu santralin işlenmiş radyoaktif atıklarının Azerbaycan'ın işgal altındaki bölgelerinin topraklarına gömülmesi hakkında bilgiler de mevcuttur.

İşgal altındaki dağlık bölgelerde hareket eden ağır askeri teçhizat, çok miktarda atılan mermiler, gömülü mayınlar bu arazilerin toprak örtüsüne ve bitki alemine güçlü şekilde zarar vurmuştur. Bakımsız kalan bu alanlarda doğanın korunması hakkında hiç kimse düşünmemektedir. Dağ ormanları her taraftan kırılarak komşu ülkelere taşınmakta, ender bitki ve hayvanların kökü kesilmektedir. İşgal altındaki topraklardan

---

²⁷ Ermenistan'ın "Metsamor" Atom elektrik İstasyonu 1976'da inşa edilmiştir. 4 reaktöründen yalnızca biri çalışmaktadır.

başlayan sulama kanallarının önünün kesilmesi Azerbaycan'ın dağ bölgelerinin tarımına ağır darbe vurmaktadır.

Bu bölgelerde geçici olduğunu anlayan Ermeniler oradaki doğal kaynaklardan, faydalı kazma yataklarından vahşice yararlanmaktalar. Kolay kullanılabilen mineral sular, çeşitli teknik malzemeler, kaynaklar, daha çok benimsenmektedir. (AMEA'nın A.Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, t.y.)

2.1.4. SANAYİ, KONUT VE SOSYAL TESİSLERE VURULAN ZARARLARIN BOYUTLARI

İstila edilmiş bölgelerde faaliyet gösteren sanayi alanları cumhuriyet ekonomisinde önemli yer tutmaktaydı. Burada gıda, hafif sanayi, inşaat malzemeleri sanayii alanlarında işletmeler daha çok gelişmişti. İşgal edilmiş bölgelerin sanayi alanlarından en güçlü gelişenleri yerli nüfusun erzakla sağlanmasında önem arz eden yağ-peynir, şarap ve kısmen de hafif sanayi alanlarıydı. İstisu ve Turşsu mineral su tesisleri, Dağlık Karabağ ve Ağdamdaki mermer, testere taşı fabrikaları, çok kaliteli ve hatta eski SSCB-bile ünlü olan "Ağdam" tipi şaraplar ve diğerlerini üreten şarap fabrikaları, yağ-peynir tesisleri, tekstil ve ayakkabı fabrikaları, Karabağ İpek Tesisi vb. faaliyet gösteriyordu. Bakü'deki tesislerin burada inşa olunmuş 50'den fazla yeni şubeleri işgal altındaki topraklarda kalmıştır. Genellikle, işgal bölgelerinde 183'dan fazla sanayi ve 127 inşaat işletmeleri kalmıştır. (A.C. MM aparatının analitik malumat tetkikat sektörü, AMEA A.A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, t.y: 136)

2.1.5. İLETİŞİM TESİSLERİNE VURULAN ZARARIN BOYUTLARI

Bölgede güçlü iletişim hatları ve tesisleri oluşturulmuştu. Toplam uzunluğu 25 bin km kara yolları, toplam uzunluğu 3984 metre olan 160 adet köprü, 14,5 bin km uzunluğunda elektrik hatları, 2500 adet transformatör, 2,3 bin km su hatları, 2 bin km boru hattı, toplam uzunluğu 240 km olan kanalizasyon hatları, 160 adet su rezervleri, 34

adetten fazla gaz dağıtıcı tesisleri, 35 bin adet telefon santralleri vb. dağıtılmıştır. (A.C. RYTN, t.y.)

Aynı zamanda 4 hava limanı, Bakü-Ağdam ve Horadiz-Ordubad demiryolu hatları, Bakü-Hankendi (Stepanakert)-Nahçıvan doğal gaz boru hattı vb. işgal altındaki topraklarda kalmıştır.

Sonuç olarak, Ermenistan'ın işgal ettiği bölgelerde 310'dan fazla sanayi ve inşaat tesisleri kalmıştır. Bu tesisler Azerbaycan'da üretilen inşaat malzemelerinin %11'ni, ayakkabı üretiminin %11'ni, hayvani (inek) yağının %25,2'ni, şarap malzemelerinin %35'ni, ham ipeğin %13,5'ni, mineral suların %15'ini ve s. sağlamaktaydı. (A.C. RYTN, t.y.)

2.1.6. BÖLGENİN TARIMINA VURULAN ZARARIN BOYUTLARI

İşgal altında bulunan Yukarı Karabağ bölgesi Azerbaycan'ın büyük tarım bölgesiydi. Tarımsal bünyesinde tahıl, yem üretimi, bağcılık, tütüncülük, patatezcilik, pamukçuluk, etlik-sütlük hayvancılık ve özellikle koyunculuk daha üstün yer tutuyordu. Bağcılık ve şarapcılığın gelişmesi ile ilgili olarak yeni tekniği ve şarap fabrikaları olan uzmanlaştırılmış büyük “sovhoz”²⁸ kurulmuştu. Bu topraklarda 1988 yılından kalan 311 adet tarım işletmesi, 145 adet yeni kurulmuş, modern tekniklerle donatılmış bağcılık-şarapçılık sovxozları ve özellikle, ünlü Karabağ cins atları yetiştiren Ağdam atçılık sovxozu, 135 adet kolhoz²⁹ ve 31 çiftlikler arası işletmeler dağıtılmıştır. Köy çiftliklerinde kullanılan 1365 adet römork aracı ve 3425 çeşitli ekin ve römork traktörleri, tahıl ve pamuk toplayan biçerdöver vb. çıkarılabildiğinden işgal olunmuş topraklarda kaldı. 7296 adet su tesisatı, 36 adet pompa istasyonu, 26 adet sulama sistemleri, 18 adet sulama sisteminin baş tesisleri, 1200 km çiftlikler arası sulama kanalları, 5600 km çiftlik dahili sistemler sıradan çıkarılmış, 127,7 bin dönüm sulanan kaliteli topraklar itirilmiştir. (A.C. RYTN, t.y.)

²⁸ Rusça kelme olup “devlete bağlı tarım birlikleri” demektir.

²⁹ Sovyetler Birliğinde “kolhoz” üretimin, mülkiyetin ve tüketimin kolektif olduğu bir kooperatif biçimidir.

Görüldüğü gibi, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde üretilen buğdayın %14,3'i, üzümün 31,5, etin 14,5, sütün 17,1, yunun 19,3 ve kozanın %17'i işgal edilmiş bölgelerin payına düşmekteydi. Hem de bu bölgelerde ekolojik açıdan da en temiz ve kaliteli tarım ürünleri yetiştirilmekteydi. (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi. 2015c: 130) Ermenistan'ın işgali bu bölgelerin gelişmiş hayvancılık alanlarına daha çok zarar vurmuştur. Aynı zamanda, 1989 yılından beri Azerbaycan topraklarının işgal edilmesi sonucunda 311 adet tarım tesisleri dahil olmakla 145 adet yeni oluşturulan bağcılık-şarapcılık, 1365 adet araba, 3425 adet ekin ve römork traktoru, 7296 adet su tesisastı, 62 adet su pompası ve sulama aqreقاتları, 1200 km çiftlikler arası sulama kanalları, 645,5 bin dönüm tarıma uygun topraklar, 185,5 bin dönüm ekim yerleri, 40 bin dönüm ürün veren genç üzüm tarlaları sıradan çıkarılmış, her yıl ortalama 79,4 bin ton tahıl, 20,5 bin ton pamuk, 324, 3 bin ton üzüm, 23,5 bin ton patates, vb. bitkiçilik ürünleri işgal sonucunda toplanamamış, 313,1 bin adetten çok iri boynuzlu sığır, aynı zamanda 111, 2 bin adet sığır ve manda, 1 milyon 98 bin adet koyun ve keçi yağmalanmış ve ayrıca 20 bin ton et, 75,5 bin ton süt, 846 ton yıllık hayvancılık ürünleri yitirilmiştir. (A.C. RYTN, t.y.; AMEA İnsan Hakları ve Konfliktoloji Enstitüsü, t.y.)

2.1.7. AZERBAJCAN'IN KÜLTÜRÜNE VE MİMARİSİNE VURULMUŞ ZARARIN BOYUTLARI

Dini Kurumlardan Sorumlu Devlet Komitesi ve Milli Bilimler Akademisi İnsan Hakları Enstitüsü Şubat 2015 tarihinde Baküde “İşgal altında kalmış abidelerimiz: tarihi belleğin iziyle” konulu konferans gerçekleştirdi. Konferansta Dini Kurumlardan Sorumlu Devlet Komitesi Başkanı Mübariz Qurbanlı belirtti ki, Azerbaycanın işgal olunmuş arazilerinde Ermeniler tarafından pek çok abideler, mescitler dağıtılmış ki, onların umumi sayısı 1000'e yakındır. Onların içerisinde mescitler, kütüphaneler ve kültür merkezleri vardı. Dağıtılan abideler içerisinde yalnız müslümanlara has abideler değil, aynı zamanda yahudi, hıristiyan ve alban mabedleri de vardı. (A.C. MTN, 2005)

İşgal olunmuş Azerbaycan topraklarında (Dağlık Karabağ, Şuşa, Laçın, Kelbecer, Zengilan, Kelbecer, Ağdam, Fuzuli, Cebrail) iki milli rezerv (Karabağ ve Besitçay) ve

dört geçici rezerv (Laçın, Kelbecer, Arazkenarı Damaltı) bulunmaktadır. (A.C. ETSN, 2001a) Kendine özgü eşsiz doğa manzarası, fauna ve florası olan milli rezervlerimiz ülkemiz tarafından hiçbir surette kontrol edilememektedir ve bizde olan bilgilere göre, onlar sistematik olarak yağmalanmaktadır:

Şuşa

İşgal olunanadek bu şehirde SSCB çapında önemli sanatoryum-tatil kompleksi faaliyet göstermiştir. Bölgenin ekonomisinde hayvancılık önemli yer tutmuştur. Azerbaycan Pedagoji Enstitüsü, Azerbaycan Petrol Kimya Enstitüsü'nün Şuşa şubesi, 24 lise, 6 açık öğretim müessesesi, tıp okulu, 8 çocuk müzik ve sanat okulu, meslek okulu, müzik meslek okulu, tarım meslek okulu, teknik meslek okulu, orman sağlık okulu, kültür evi, sinema salonu, 5 müze, resim galerileri, kulüp, kütüphane, merkezi bölge hastanesi, 11 tıbbi istasyonlar, sıhhi ve epidemiyoloji istasyon, çocuk sanatoryumu, ambulans istasyonu, şehir polikliniği ve dış polikliniği faaliyet göstermiştir. İşgalden önce bölgede devlet tarafından korunan 248 tarihi abide mevcut olmuştur.

Hocalı

İşgalden önce bölgede 11 lise, 1 ilkokul, çocuk yaratıcılık merkezi, 3 müzik okulu, tarih etnografya müzesi, 20 kulüp, 29 kütüphane, merkezi hastane, 13 revir, 4 doktor ambuluarı faaliyet göstermiştir. İşgalden önce Hocalı ilçesi arazisinde XVIII yüzyıla ait Askeran Kalesi, eski mimari anıtlar, XIII-XIV yüzyılına ait olan sekiz köşeli kubbe, türbeler ve esasen Son Tunç ve Erken Demir dönemine (M.Ö. XIV-XIII yüzyıldan VII-VI yüzyıla kadar) ait yapılan Hocalı anıtlar kompleksi - 5 isimde 11 dev toprak kurgan, taş höyük, toprak-taş höyük, Siklop yapılar (Qalaçalar), nekropoller, menhirler (5-10 ton ağırlığında dev sivri taşlar), taş sanduka kabirler, taş kitabeler ve taş kutular olmuştur.

Hocavend

İşgalden önce bölgede 20 lise, 5 okula hazırlık işletmesi, 20 kulüp, 19 kütüphane, 4 hastane, 7 başka sağlık kuruluşu faaliyet göstermiştir. Bölgede tarihi-arkeolojik ve

mimari anıtlar, eski Azıh mağarası (tahm. 1,2 mln. yıl önce), kaleler (I-VIII yüzyıllara ait), Albanya tapınağı (X yüzyıl), türbe (XIII yüzyıl) vb. mevcut olmuştur.

Laçın

İşgalden önce bölgede 101 lise, 2 okul ve 5 okuldaki kenar terbiye tesisi, teknik meslek okulu, 85 kulüp, 119 kütüphane, 5 müzik okulu, 142 sağlık tesisi faaliyet göstermiştir. Bölge topraklarında mimari yapılarından Albanya tapınağı (V yüzyıl), türbeler (XIV , XIX yüzyıllar), kale (XVII yüzyıl), cami (1718 yılı), saray (1716), köprü (XVIII yüzyıl) vb. olmuştur. (A.C. ETSN, 2012)

Kelbecer

İşgalden önce bölgede 95 lise, teknik meslek okulu, 44 kulüp, sanat okulu, müze, merkezi hastane, poliklinik, çocuk hastanesi, 7 köy hastanesi, 75 tıbbi istasyon, 23 köy ambulatuvarı faaliyet göstermiştir. Bir sıra tarihi ve mimari anıtlar, aynı zamanda Albanya tapınakları (XIII-XVIII yüzyıllar) vb. mevcut olmuştur.

Ağdam. İşgalden önce bölgede 148 lise, orta dereceli müzik okulu, 24 kulüp, Dram tiyatrosu, Muğam okulu, Ekmek müzesi, resim galerisi, tarih-etnografya müzesi, Gurban Pirimov'un ev müzesi, 69 sağlık tesisi faaliyet göstermiştir.³⁰

Cebrail

İşgalden önce bölge topraklarında sayısız tarihi-arkeolojik ve mimari anıtlar (eski yerleşim meskenleri, höyük, cami, hamam, dairesel ve sekiz köşeli türbeler, Hudaferin köprüsü vb.) mevcut olmuştur.

---

³⁰ Gurban Pirimov A.C'nin dahi bestekarı Üzeyir Hacıbeyov'un "Leyli ve Mecnun" operasının ilk tiyatrosunda (1908) orkestra solisti olmuştur. Tarda canlandırdığı milli muğamlarımız 1912 yılında Varşova'da "Sport-rekor" firması tarafından gramofon valına yazılmıştır.

Füzuli

İşgalden önce bölgede 86 lise, 2 teknik meslek okulu, 54 anaokul, 10 müzik okulu, 27 kulüp, 2 müze, 90 kütüphane, 13 hastane, 17 revir, 48 tıbbi istasyon faaliyet göstermiştir. İlçede çok sayıda tarihi-arkeolojik ve mimari anıtlar, eski yerleşim meskenleri, höyük (yeni taş devri, tunç dönemine ait), türbeler (XIII-XVIII), camiler (XVII-XIX yüzyıllar), kervansaray (1684) ve s . vardı.

Zengilan

İşgalden önce bölgede 66 lise, 4 adet yedi yıllık müzik okulu, tarih-etnografya ve taş anıtlar ve Halklar Dostluğu müzeleri, merkezi kütüphane, çocuk kütüphanesi, 65 köy kütüphanesi, merkezi bölge hastanesi, 4 köy hastanesi, 46 tıbbi istasyon, 6 doktor ambulatuvarı, Mincivan demiryolu hastanesi vb. faaliyet göstermiştir. Tarihi-mimari yapılarından yuvarlak burç (XIV yüzyıla ait), türbe (1304-1305 yıllarına ait), serdabeler (XII - XIV yüzyıllara ait) vb. mevcut olmuştur.

Gubadlı

İşgalden önce bölgede 62 lise, kütüphane, kulüp, 4 hastane vb. faaliyet göstermiştir. Bölge topraklarında mimari yapılarından mağara-şapel (IV yüzyıl), kaleler (V yüzyıl), türbeler (XIV - XVII yüzyıllar), cami (XIX yüzyıl), köprü (1867 yılı) ve s. var olmuştur. (A.C. ETSN, 2001b; A.C. RYTN, t.y.)

Ermeni'lerin topraklarımıza askeri saldırısı sonucunda işgal altındaki topraklardaki ilk insan meskenlerinden olmuş ünlü Azık ve Tağlar mağaraları, Karaköpek, Üzerliktepe höyükleri şu anda askeri amaçlarla kullanılarak kasten dağıtılmaktadır. Hocalı, Ağdam, Ağdere, Füzuli, Cebrail bölgelerinde höyüklerle birlikte işgal altındaki Şuşa, Laçın, Kelbecer, Kubatlı, Zengilan, Fuzuli bölgelerinin arazilerindeki mezarlıklar, türbeler, mezarüstü anıtlar, camiler, mabetler, Kafkasya Albaniyasına ait anıtlar ve diğer milli abidelerimiz mahv edilmektedir.

Şuşa tarihi mimari rezervinin topraklarında Ermeniler Aşağı ve Yukarı Gövhırağa, Göçerli, Mardinli, cuma mescitlerini, dahi besteci Üzeyir Hacıbeyov'un, profesyonel

vokal sanatın kurucusu Bülbül'ün ev müzelerini, Hurşudbanu Natevan'ın saray kompleksini, Firudin bey Göçerlinin, Zöhrabbeyovların malikanelerini, şair, ressam, akademisyen Mir Mövsüm Nevvabın evini, genellikle devlet rezervi şehrin doğu mimarisi özelliklerini yansıtan milli tarzda inşa edilmiş birçok yerleşim evlerini, buradaki antik mezarlıkları, büyük Azerbaycan şairi, Karabağ hanının veziri M.P. Vaqifin türbesini, Ağdamda Penah hanın imaretini, cuma Camii'ni, Laçın ilçesinde Hamza Sultan ve Sultan Ahmet saraylarını, camileri, kutsal ziyaret yerlerini ve ibadet yerlerini, taş heykelleri, eski mezarları, höyükleri, tarihi anıt sayılan yerleşim binalarını dağıtmış, taşınması mümkün olan maddi kültür varlıklarını Ermenistan'a götürmüşlerdir. (A.C. MM aparatının analitik malumat tetkikat sektörü, AMEA A.A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, t.y.: 140; A.C. ETSN, 2001b)

İşgal bölgelerinde maddi kültür mirasımızın dağıtılması süreci halen devam etmektedir. İşgalciler geniş çaplı, qayri profesyonel arkeolojik kazı çalışmaları yapmakta, höyükler dağıtmakta ve bulguları Ermenistan'a taşımaktalar. Ermeni teröristleri tarafından istila edilmiş kadim Azerbaycan toprakları olan Dağlık Karabağ ve ona bitişik bölgelerde dünyaca önemli 13 (6 mimarlık ve 7 arkeolojik), 292 ülke çapında önemli (119 mimarlık ve 173 arkeolojik) ve 330 yerel önemli (270 mimari, 22 arkeolojik, 23 bağ, park, anıtsal ve hatıra anıtları, 15 dekoratif sanat örneği) tarihi ve kültürel anıtları kalmıştır.

Bunlarla birlikte işgal altındaki topraklarda 40 binden fazla eşyanın toplandığı 22 müze, 4,6 milyon kitap fonu olan 927 kütüphane, 808 kulüp, 4 tiyatro ve 2 konser tesisi, 8 kültür ve dinlenme parkı, 4 resim galerisi, 85 müzik okulu, 103.2 bin adet mobilya ekipmanları, 5640 müzik aleti, 481 sinema tesisi, 20 adet kamera, 423 videoteyp, 5920 set milli erkek ve kadın giysileri, 40 kompleks sesbüyütücü, 25 iri ve 40 küçük hacimli atraksiyon işgal altında kalmıştır. (A.C. MTN, 2005)

Değerini belirlemek mümkün olmayan taşınmaz tarih ve kültür yapılarından başka ülkemize deşmiş genel zararın toplamı 1994 yılı itibarıyla 23 trilyon 680 milyon manat veya 6 milyar 71 milyon dolar hacmindedir. Ermeni saldırısı sonucunda Azerbaycan'ın maruz kaldığı itkilerin hesaplanması üzere 26 Şubat 2014 tarihinde AR Bakanlar Kurulu

tarafından İşçi Grubu oluşturulmuştur. 04 Şubat 2014 tarihinde “Çağdaş Azerbaycan'ın ender gelişim modeli ve tarihi Ermeni saldırısının uluslararası değerlendirilmesi gerçekleri” konusunda konferans düzenlendi. Konferans sonucunda “MBA LTD” Değerlendirme Şirketi Başkanı, Ermeni saldırısı sonucunda Azerbaycan'ın uğradığı kayıpların hesaplanması İşçi Grubun'un üyesi Nusret İbrahimov raporunda 1989-1993 yıllarında Dağlık Karabağ ve çevresindeki bölgelerin işgali ile tarih ve kültür abidelerine, aynı zamanda sivil nüfusa doğrudan değmiş zararların tespit edildiğini tedbir katılımcılarının dikkate sundu. Tarih ve kültür anıtları için vurulan zarar 177 milyar ABD doları, halk mülkiyetine vurulmuş zarar ise 55,4 milyar manattır. Ayrıca, hesaplanması çetin olan yerüstü ve yeraltı doğal kaynakların talan edilerek imha edilmesi sonucundan kaynaklanan doğrudan ve dolaylı zararların 190 milyar ABD dolarından fazla olacağı şüphesizdir. Bununla birlikte, Başkanlık Kütüphanesi'nde “Ermeni vandalizmi: esir olan Azerbaycan anıtları” adlı projenin tanıtımı yapılırken Başkanlık Kütüphanesi Müdürü Mayıl Ahmedov belirtti ki, Dağıdılan ve yakılan 927 kütüphanede 4,6 milyon kitap ve eşsiz el yazması örnekleri imha edilmiştir. Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin işgali sonucunda Azerbaycan ekonomisi 300 milyar dolardan fazla hasar gördü. Tarihi Azerbaycan toprakları olan bugünkü Ermenistan topraklarında 1000'den fazla Azerbaycan'lı yerleşim birimi, yüzlerce tarihi-mimari anıtlar, karvansaralar, imaretler, camiler, mezarlıklar tahrip edilmiştir: “Yirminci yüzyılın başlarında Erivan quberniyası arazisinde 310 cami kayda alındığı halde, bugün Ermenistan ülkesinde sadece bir cami – “Göy Mescit” kısmen salim kalmıştır ki, o da yabancı konuklara fars camii gibi sunulmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin işgal altındaki topraklarında Ermeni işgalcilerinin bozgunculuğu tarih ve kültür abidelerimizin kasten dağıtılması ve tahrip edilmesi “Silahlı çatışma durumunda kültürel değerlerin korunması hakkında” 1954 tarihli Lahey Sözleşmesi, “Arkeolojik Mirasın Korunması hakkında” 1992 tarihli Avrupa Sözleşmesi, “Dünya Kültürel ve doğal mirasın korunması hakkında “UNESCO'nun 1972 tarihli Sözleşmesi'ne aykırıdır. (A.C. MTN, 2005)

2.2. HOCALI SOYKIRIMI (26 ŞUBAT 1992)

Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Tüzüğü'nün 2. Bölümü olan “Yargı Yetkisi, Kabul edilebilirlik ve Uygulanacak hukuk” başlığı altında düzenlenen maddeleri analiz ettiğimizde bu mahkemenin aşağıdaki suçlarla ilgili yargı yetkisine sahip olduğunu görürüz:

- a) Soykırım suçu;
- b) İnsanlığa karşı suçlar;
- c) Savaş suçları;
- d) Saldırı suçu.

Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Tüzüğü'nün amaçları bakımından “soykırım”, ulusal, etnik, ırki yada dini bir grubu kısmen veya tamamen yok etmek amacıyla gerçekleştirilen aşağıdaki eylemleri kapsamaktadır: (Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Tüzüğü, 1998: m. 6)

- a) grup üyelerini öldürmek;
- b) grup üyelerine ciddi bedensel yada ruhsal zarar vermek;
- c) fiziksel olarak kısmen yada tamamen yok etmek kastıyla grubu ağır yaşam koşullarına maruz bırakmak;
- d) grup içinde doğumları önlemeye yönelik tedbirler almak;
- e) grup içindeki çocukları zorla başka yere nakletmek.

Azerbaycan halkının yirminci yüzyılda karşılaştığı korkunç trajedilerinden biri de Hocalı soykırımıdır. Hocalı faciası Hatın, Lidisa, Oradur soykırımları gibi insanlık tarihine düşmüş vahşet dolu olaydır. Şimdi de Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Tüzüğü bazında Hocalıda Ermenistan'ın işlediği misilsiz ve pahabiçilmez suçların “soykırım” olduğunu pek çok olgular, halen hayatta olan tanık ifadeleri ve aynı dönemin gazete ve televizyon yayımları kayıtlarının yardımıyla kanıtlamaya çalışacağım.

1992 yılında Şubatın 25'ni 26'na bağlayan gece Ermenistan Silahlı Kuvvetleri, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesindeki Ermeni çeteleri, eski SSCB'nin Hankendinde bulunan 366. motorlu alayının şahsi heyetinin ve teknik desteğinin doğrudan katılımıyla Hankendi ile Askeran illeri arasında bulunan Hocalı şehrini istila

ederek, Azerbaycan halkına karşı soykırım politikasını uygulamıştır. Hocalı'nın işgali sırasında bir gecede sivil nüfustan 63'ü çocuk, 106'sı kadın, 70'i ihtiyar olmakla 613 kişi özel acımasızlıkla, işkencelerle öldürülmüş, insanların başları kesilmiş, gözleri çıkarılmış, hamile kadınların karınları süngü ile delik deşik edilmiştir. Saldırıya ayrıca binbaşı Oqanyan Seyran Muşeqoviçin³¹ (AMEA'nın A.A.Bakıhanov adına Tarih İnstitutu, t.y.a) komutasında 366. alayın 2. taburu, Yevgeni Nabokihinin komutası altında 3. tabur, 1 sayılı taburun kurmay başkanı Çitçyan Valeriy İsayeviç ve alayda hizmet eden 50'den fazla Ermeni subay ve giziri katılmıştır. (Aziz, 2014: 108-110, 206-207)

Şehir nüfusunun bir bölümü katliamdan kaçıp kurtulmak isterken önceden düzenlenmiş pusularda katledilmiştir. Dört gün boyunca Ağdama Hocalı'da katledilmiş 200 Azerbaycan'lıının cesedi getirilmiş, onlarla cesedin hakarete maruz kalması olgusu tespit edilmiştir. Ağdamda 181 ceset (130 erkek ve 51 kadın, aynı zamanda 13 çocuk) adli tıbbi incelenmeden geçirilmiştir. İnceleme sırasında tespit edilmiştir ki, 151 kişinin ölümüne kurşun yaraları, 20 kişinin ölümüne şarapnel yaraları neden olmuş, 10 kişi küt aletle vurularak öldürülmüştür. Diri halde iken adamın baş derisinin soyulması olgusu da kayda almıştır. (Mehtiyev, 2000: 13-40)

Hocalı soykırımında maruz kaldığımız insani kayıplar:

613 kişi hayatını kaybetti: (Aziz, 2014: 152-172) çocuklar – 63, (Aziz, 2014: 174-175) kadınlar – 106, yaşlılar – 70

8 aile tamamen yok edilmiştir (Aziz, 2014: 185-186)

25 çocuk her iki velisini kaybetmiştir (Aziz, 2014: 184)

130 çocuk ebeveynlerinden birini kaybetti (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2005b: 58)

224 çocuk ebeveynlerinden birini kaybetti (Aziz, 2014: 174-183)

---

³¹ Sonraları Seyran Oqanyan Muşeqoviç Dağlık Karabağ'da Ermeni'lerin yasadışı rejiminin "Savunma Bakanı" olmuştur.

487 kişi yaralandı, onlardan: çocuklar - 76 kişi

1275 kişi esir alınmıştır

150 kişi kaybolmuştur (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2005b: 58; Aziz, 2014: 187-192)

Belirtmek gerekir ki, Hocalı faciasında yer alan 366. alay Hankendi'de bulunuyordu. Bu alay defalarca Azerbaycan köylerinin, Şuşa ve Hocalı şehirlerinin kurşuna dizilmesinde iştirak etmiştir. Alaydan kaçan askerlerin ifadeleri bu gerçekleri teyit etmektedir. 366. alayın Hankendi'den alelacele çıkması onun Hocalı hadiselerine katılmasını açıkça kanıtlamaktadır. Bununla alay, hem de facianın izlerini silmeyi amaçlamaktaydı. 366. alayın subaylarının manevi durgunluğu öyle bir noktaya ulaşmıştı ki, onlar birliklerinin çıkarılmasını bile hayata geçirememişlerdi. (A.C. Televizyon ve Radyo Programları Kurumu, t.y.)

Gence'de yerleşen silahlı kuvvetler bu işlemin uygulanmasına yöneltilmişti. Birlikler gelmeden önce alayın 103 askeri esasen zor kullanılmasında günahlarını itiraf eden Ermeni'lerdi ki, emre uymaktan vazgeçmiş ve Karabağ'da kalmışlardı. Alayın yüksek kumandanlığının rızası ve birliklerin çıkarılmasından sorumlu diğer yüksek komutanların eylemde zırhlı araçlar da dahil olmakla alayın silahlarının bir kısmı sonraki suç eylemlerini işlemek ve Azerbaycan'a karşı bölücülük hareketini sürdürmek için Ermeni'lere verildi. Bu, 366. alayın Hocalı faciasının uygulanmasında katılımını kanıtlayan açık bir gerçektir. (Arzumanlı ve Mustafa, 1998: 8)

2.2.1. TANIK İFADELERİ

Bunu da kaydetmeliyim ki, bu soykırımın en önemli detayı tanıklarının ve mağdurlarının halen hayatta olmasıdır:

Hümbetov Celil Hümbetali oğlu - Ermeniler onun gözü önünde eşi Furuze, oğlu Muğan, kızı Simuzer ve gelini Südabeni kurşuna dizmişlerdi.

Paşayeva Kübra Adil kızı - Ketik ormanına girince Ermeni'lerin ablukasına düşmüştür. Gizlendiği çalıktan eşi Paşayev Şura Tapduq oğlu, oğlu Paşayev Elşad Şura oğlunun kurşunlanmasının şahidi olmuştur.

Emirova Hazangül Tevekkül kızı - Hocalı işgal olunan zaman Ermeni orduları onun ailesini bütünlükle rehin almıştır. Ermeniler Hazangülün anası Rayanı, 7 yaşlı ablası Yeganeni ve teyzesi Göyceni kurşunlamış, babası Emirov Tevekkülü ise benzin dökerek yakmışlardı.

Aliyeva Zoya Ali kızı - 150 kişiye kadar adamla 3 gün ormanda kalmıştır. Ormanda Zoyanın yanında Ahmedova Dünya ve onun bacısı Gülhar donarak ölmüştür.

Mustafayeva Kübra Eliş kızı - *“Ermeniler bizi rehin alar-almaz yanımızdaki altı kişiyi oradaca kurşuna dizdiler”*.

Kerimova Seide Kurban kızı - *“12 kişiyle birlikte rehin götürüldük. Ermeniler kızım Nezaketi, Saadeti, İradeni, oğlum Tapdığı işkence ile öldürdüler”*.

Necefov Ali Ağami oğlu - *“Ermeniler kaçan adamları ablukaya alarak 30-40 kişiyi oradaca vurdular”*. (A.C. MK işleri üzere Devlet Komitesi, t.y.)

Haydarov Cemal Abdülhüseyn oğlu - Karakaya denilen yerin yakınındaki çiftliğin 2 kilometreliğinde vahşice öldürülmüş pek çok Azerbaycan'ının cesedi vardı. Katl edilmiş çocukların göğsünü yarıp kalplerini parçalamış, ekser cesetleri ise kıtır kıtır doğramışlardı.

Haydarov Şahin Zülfiyar oğlu - Hocalı yakınlarında 80'e yakın ceset görmüştür. Cesetler korkulu duruma düşürülmüş, başları kesilmiştir. Polis binbaşısı Elif Hacıyev, yakın akrabaları Selimov Fahreddin, Selimov Mikayıl da katledilenler arasında olmuştur. (Aziz, 2014: 141)

2.2.2. YABANCI YAYINLAR

Hocalı sakinleriyle canlı olarak görüşen gazeteciler gördüklerini, tanıklık ettiklerini dünyanın çok değişik yerlerinde çalışan gazete, televizyon, dergi, radyolarında yayımlanmışlardır:

Mülteciler Ermeni saldırıları zamanı yüzlerce insanın öldürüldüğünü kaydediyor.

Savaş durumunda olan Dağlık Karabağ anklavının doğusunda bulunan kentin baş mescidinin hizmetçileri belirttiler ki, bu gün onlar Ermeni'lerin çarşamba günü işgal ettiği anklavın yerleştiği Azerbaycan kentinden getirilmiş 17 kişiyi defn ettiler. Anklavın başkenti Hankendi'nin kuzeybatısında bulunan ve 6.000 kişilik nüfuslu Hocalı kentinden olan mülteciler saldırı sırasında kadın ve çocuklar da dahil olmak üzere 500 kişinin öldürüldüğünü söylediler. Ağdam camisinin müdürü Said Sadıkov bildirdi ki, Hocalı kentinden olan mülteciler Çarşamba gününden beri onun mescidine 477 ceset getirdiler. (A.C. Esir ve kayıp, rehin alınmış vatandaşlarla ilgili Devlet Komisyonu, t.y.d.)

Bakü yetkilileri Hocalı'da 100 kişinin öldürüldüğünü iddia ediyor. Ermeni yetkilileri ise kendi başkentleri Erivan'dan bildirirler ki, toplam 2 Azerbaycan'lı öldürüldü. Bakü yetkilisi bildirdi ki, hükümet ölümlerin tam sayısını halka bildirdiğinde Azerbaycan'lıların kızacağından endişelidir.

Bugün burada gördüğümüz 7 cenazeden ikisi çocuk, üçü kadındır. Ağdam hastanesinde tedavi edilen diğer 120 mülteci ağır yaralardan muzdariptir. Raziye Aslanova Ağdama Çarşamba günü gece ulaştı. O, dedi ki, Salı günü gece Hocalı'ya saldırıya geçen Ermeniler durmadan atıyorlardı. Onun kocası ve damadı öldürülmüş, kızı kaybolmuştu.

Dağlık Karabağ'dan buraya kaçıp gelen mülteciler arasında eski Sovyet İç Kuvvetlerinde hizmet eden iki türkmen askeri vardı. Onlar geçen cuma askeri birliklerini terk etmiş ve Hocalı'da sığınak bulmuşlardı. Askerler dedi ki, Ermeni çavuşları onları "Müslüman oldukları için" dövüyorlardı.

"Ferariler bildirdi ki, onların eski askeri bölümü olan 366. alay Hocalını işgal eden Ermeni askerlerini destekliyordu. Onlar bildirdi ki, kadın ve çocuklara kaçmaya yardım ediyorlardı. Askerlerden biri Ağamehmet Mütif dedi: "Biz dağlardan geçerek bir grup mültecini getirirdik. Bu zaman Ermeniler bizi gördü ve ateş açmaya başladılar. On iki kişi öldürüldü. (A.C. Esir ve kayıp, rehin alınmış vatandaşlarla ilgili Devlet Komisyonu, t.y.d.)

Ağdam'daki Reuter muhabiri Elif Kaban bildirdi ki, Çarşamba katliamından sonra

Azerbaycan'lılar onlarla insan gömdüler. Onlar bu bölgenin ikinci büyük yerleşim merkezi olan Hocalı şehrinin Ermeniler tarafından işgali sırasında öldürülmüştü. Definde iştirak edenlerden biri gazetecilerin üstüne bağırarak demişti: *“Dünya buradaki olaylara göz yumuyor. Biz ölüyoruz, sizse bakıyorsunuz!”*

Sağ kalanların sözlerine göre, Ermeni askerleri 450'den fazla Azerbaycan'lıya ateş açmış ve süngüden geçirmişlerdi. Onların çoğu çocuklar ve kadınlar idi. Yüzlerce, belki binlerce insan kaybolmuş ve ölmüştür. İşgalciler kadın ve çocukları savunan askerleri ve gönüllüleri öldürmüşlerdi. Sonra onlar korkudan esen mültecilere ateş açmaya başladılar. Sağ kalanlardan birkaçı yaşananları şöyle tarif etti. *“İşte asıl katliam böyle başladı. Ermeniler durmadan atıyorlardı. Sonra onlar içeri girdi, bıçak ve süngü ile adamları dorğamağa başladılar”*. (The European Azerbaijan Society, t.y.) Bu, sağ kalan üç askerden biri olan Azer Hacıyevin dedikleriydi.

Raziye Aslanova Ağdama başka kadınlar ve çocuklarla Ermeni ormanlarından geçerek gelmişti. O, Ermeni'lerin durmadan ateş açtığını belirtti, kocası ve damadının gözleri önünde öldürüldüğünü dedi. Kızı ise hala bulunamadı.

Ağdama gelen oğlanlardan biri kulağını kaybetmişti. Sağ kalanların dediğine göre, ayrı kaçan daha 2000 kişi, halen bulunamadı. Belki de çoğu soğuktan ya da aldıkları yaralardan ölmüşlerdir.

Dün gece Ağdam morguna 479 ceset getirildi ve mezarlıkta 29 kişi gömüldü. Benim gördüğüm ve hala gömülmemiş 7 cenazenin 2'si çocuk, 3'ü ise kadın idi. Onlardan birinin göğsü aldığı kurşun yarasından tamamen dağılmıştı.

Ağdam hastanesi kan ve terör sahnesine dönüşmüştü. Doktorlar bildirdi ki, soykırımdan kaçan 140 hasta derin kurşun yaralarından muzdarip. Ancak onlar Ağdamda da güvenli değillerdi. Cuma günü gece 150 bin nüfuslu şehrin üzerine raketlerden darbeler indirildi. Birkaç bina dağıldı ve bir kişi öldü. (The European Azerbaijan Society, t.y.)

Anatol Liven Ermeni birlikleri tarafından gerçekleştirilen toplu insan kıyımı hakkında bilgi topladığı zaman ateşe tutulmuştu. O berlirtiyordu ki, biz Dağlık

Karabağ'ın karla kaplı dağlarından aşağı inerken dağınık cesetleri gördük. Gözükten o ki, mülteciler kaçarken onlara ateş açmışlar. Bu olaydan sonra gazeteciler Azerbaycan'lı operatör tarafından çekilmiş vidyoya baktılar. Vidyoda bizim geçtiğimiz bu dağların çeşitli bölümlerinde onlarca insan cenazeleri gösterilmekteydi.

Azerbaycan'lılar iddia ediyor ki, geçen hafta Ermeniler tarafından işgal edilen Hocalı kentinden kaçan Azerbaycan'lıların toplu katliamı sırasında en az 1000 kişi öldürüldü. Daha 4000 kişi yaralanmış, donup ölmüş, yahut kayıplara düşmüştür.

Sivil helikopter dağlara inmeli ve toplu katliamların işlendiği yerlerden cesetleri yığmalı idi. Sivil helikopter 4 ceset topladı. Aynı zamanda Azerbaycan'lı operatörün çektiği filmde ise bu tepelerde onlarca ceset gösteriliyordu.

Ağdama dönerken sivil helikopterin topladığı cenazelere baktık. İki yaşlı erkek ve küçük bir kız kanına qarkolmuş, elleri ve ayakları donmuştu.

Hocalı'nın 10.000 kişilik nüfusundan yaklaşık 1000 kişiyi Ermeni ordusunun salı günü gerçekleştirdiği saldırı sırasında öldürüldü. Azerbaycan televizyonu Hocalı üzerinden cenazelerin kamyon ile getirilmesini yayınlamıştır.

Azerbaycan'ın Ermeni'lerin yoğun olduğu Dağlık Karabağ bölgesinde Ermeni askerlerinin sivil vatandaşlara karşı işlediği soykırım hakkında bugün yeni bir kanıt elde edilmiştir. Uçakla bölgeye giden Azerbaycan gazetecileri ve yetkilileri dönerken beraberlerinde üç çocuk cesedi getirmişlerdi. Onların başlarının arka bölümü tamamen dağıtılmıştı. Onlar dediler ki, Ermeni'lerin ateş açması onlara diğer cesetleri toplamaya imkan vermedi. ”. (Virtual Karabagh İKT Merkezi, t.y.a.)

İnsanların kafalarının derisi soyulmuş

Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'lı yöneticisinin yardımcısı Esad Fereşov dedi: “Kadınların ve çocukların başlarının derisi soyulmuştu. Biz cesetleri toplamaya başlayanda onlar bizi ateşe tuttular”.

Cesetlerin kamyonlarla taşınması

Reuters'in fotoğrafçısı Frederik Lenqan dedi ki o, Ağdam yakınlarında

Azerbaycan'lıların cesetlerinin iki yük makinesine doldurulduğunu gördü: “Birinci defa 35 ceset saydım ve bence ikinci araçta da bir o kadar ceset vardı. Onların bazılarının başı kesilmiş, çoğu yakılmıştı. Onların hepsi erkekti ve bir birkaçı askeri renkte üniforma giymişti”. (Virtual Karabağ İKT Merkezi, t.y.a.)

Ağdam mescidi insan cesetleriyle doluydu. İnsanlar Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ayaz Mütellibova yöneltilmiş hakaretler seslendiriyor ve bildiriyorlardı ki, o, Karabağ'ın Azerbaycan'lı nüfusunu korumak için yeterince çalışmamıştır.

Ağdam'ın askeri komutanı Reşit Memmedov İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazilerin yaptıklarını hatırladı: “*Cesetler koyun sürüsü gibi yığılmıştı. Faşistler bile bunu yapmamıştır!*”

Karabağ'ın rehberi Musa Memmedov Azerbaycan'ın ikinci büyük şehri olan Gencedeki Sovyet askeri üssünü arayarak yardım diliyordu: “*Cesetleri getirmek ve insanlara ne olduğunu göstermek için bize yardım edin!*”.

Operatör ve Batılı gazetecileri araziden götüren helikopterin pilotu dedi ki, o Hocalı'da ve Askeran deresinde onlarca ceset görmüştür. (A.C. Yüksek Mahkemesi., t.y.)

Azerbaycan'lıların Hocalı şehrinde yapılmış Şubat soykırımı sonucu yaklaşık 600 kişi, kadın ve çocuk öldürüldü. **Devlet savcısı Aydın Resulov** 15 kişiden oluşan soruşturma ekibinin başkanıdır. Bu grup Azerbaycan'lıların “Hocalı Katliamı” dedikleri olayı araştırmakla ilgilenmektedir. Sayın Resulov bildirdi ki, 600 kişi ilk aramalarda bulunmuş cenazelerdir. **Hocalı valisi Elmar Memmedov** da buna benzer rakam söyledi. Mayısda Bakü'de yayınlanan Ordu gazetesi bu rakamın daha büyük olduğunu yazıyordu - ölenlerden 479 kişinin kimliği tespit edilmiş, 200'den fazlası ise belirsizdir.

Azerbaycan Savunma Bakanlığı basın servisinin başkanı Leyla Yunisov ölenlerin sayısının 700 olduğunu söyledi. Ağdam şehrinin müslüman imamının ona dediğine göre onun mescidine Hocalıdan 580 ceset getirilmişti ve çoğu sivil insanlardı. Sayın Zen Ruginin dedi ki, biz cesetleri saymadık, ancak bu rakam inandırıcıdır. Çünkü biz

cesetleri yıkamak için malzeme verdik. (A.C. Yüksek Mahkemesi., t.y.)

Profesör Yusifov bildirdi ki, katledilmiş 184 kişinin 51'i kadın, 13'ü ise 14 yaşın altındaki çocuklardı. 151 kişi kurşun yarasından, 20 kişi şarapnel yarasından, 10 kişi ise küt aletlerden aldığı yaralardan ölmüştü. Son üç kişi ise kar uçkununa düşmüştü. 33 kişinin kulağı, burnu, memeleri, cinsiyet organları kesilmiş ve gözleri çıkarılmıştır. Sayın Resulov dedi ki, muayeneden geçmiş 184 ceset ölenlerin üçte bir bölümünden bile azdır. (Aziz, 2014: 80-98)

Ahalinin çıkması için “bağımsız koridor”

İşgal sırasında Hocalıdan kaçmış 60 kişi arasında “Memorial” gözlemcileri tarafından Bakü'de ve Ağdamda sorgu geçirmişti. Onlardan sadece bir kişi “bağımsız koridor”un varlığından haberdar olduğunu söylemişti. Azerbaycan'ın Ağdam bölgesi ile komşu olan bölgede bulunan “bağımsız koridor” boyunca kaçan mültecilere ateş açılmış ve sonuçta pek çok insan öldürülmüştür.

Şehirde kalan sakinlerin kaderi

Şehrin Ermeni askeri birlikleri tarafından işgalinden sonra yaklaşık 300 yerli sakin (86 ahıska türkü) şehirde kalmıştı. Her iki taraftan elde edilen bilgilere göre, Hocalı kentinde ve Ağdama giden yolda esir alınan 700'den fazla insan 23 Mart 1992 tarihinedek Azerbaycana döndü. Onların çoğu kadın ve çocuklardı.

Hocalı sakinlerinin malvarlığının kaderi

Hocalıdan kaçabilen sakinlerin mal varlıklarını hatta en önemli bölümlerini bile almaya imkanları olmamıştı. Ermeni silahlı kuvvetleri tarafından esir alınan sakinler de kendileri ile hiçbir şey götürememişti. Hocalıda büyük yağma oldu. Hocalı sakinlerinin emlakları Hankendi (Stepanakert) ve komşu yerleşim birimlerinin sakinleri tarafından şehirden götürülmüştü. Evlerin çoğunun kapılarının üzerinde onların yeni sakinlerinin isimleri yazılıydı. (Behramov, 2008: 3)

Olguların değerlendirilmesi

Hocalı kentinin sivil sakinlerine karşı kitlesel şiddet şehrin işgaline yönelik askeri operasyonların gerçekleştirilmesi sırasında yapılmıştı. Hocalı sakinlerinin çoğu “bağımsız koridor” den habersizdiler. Sivil sakinlerin “bağımsız koridor” bölgesinde ve ona komşu bölgede kitlevi katliamına hiçbir şeyle beraet verilemez.

Bağımsız Devletler Topluluğu birliklerinin bünyesinde bulunan 366. motorlu alay Hocalı saldırısında yer almıştı. Ermeniler Hocalı'ya saldırdılar. Bütün dünya vahşice öldürülmüş cesetlere şahit oldu. Azerbaycan’lılar binlerle Azerbaycan’lı sivilin öldürüldüğünden bahsediyor.

Masum çocuklar, kadın ve yaşlılara karşı bu vahşi zulüm hiçbir ölçüye gelmez, fakat bu gaddarlık Hocalı ile bitmedi. Hocalı sadece birinciydi. Hocalı'da işlenen vahşet ve görülmemiş katliamlar Ermeni birliklerinin henüz bundan sonra yapacakları dağıntı ve etnik temizlemeler için örnek rolünü oynamıştır. (Bedelov, 2005: 3)

2.3. İNSANLIĞA KARŞI SUÇLAR

Uluslararası Ceza Mahkemesinin tüzüğünün amaçları bakımından “insanlığa karşı suçlar”, herhangi bir sivil nüfusa karşı yaygın veya sistematik bir saldırının parçası olarak işlenen aşağıdaki eylemleri kapsamaktadır:

- a) öldürme;
- b) toplu yok etme;
- c) köleleştirme;
- d) nüfusun sürgün edilmesi veya zorla nakli;
- e) uluslararası hukukun temel kurallarını ihlal ederek, hapsedme veya fiziksel özgürlükten başka biçimlerde mahrum etme;
- f) işkence;
- g) irza geçme, cinsel kölelik, zorla fuhuş, zorla hamile bırakma, zorla kısırlaştırma veya benzer ağırlıkla diğer cinsel şiddet şekilleri;

h) paragraf 3'te tanımlandığı şekliyle, her hangi bir tanımlanabilir grup veya topluluğa karşı, bu paragrafta atıf yapılan her hangi bir eylemle veya Mahkemenin yetki alanındaki her hangi bir suçla bağlantılı olarak siyasi, ırki, ulusal, etnik, kültürel, dinsel, cinsel veya evrensel olarak uluslararası hukukta kabul edilemez diğer nedenlere dayalı zulüm;

1) zoraki kayıplar;

i) kasıtlı olarak ciddi ıstıraplara ya da bedensel veya zihinsel veya fiziksel sağlıkta ciddi hasara neden olan benzer nitelikteki diğer insanlık dışı eylemler. (Uluslararası Ceza Mahkemesinin Roma Tüzüğü, 1998: m.7)

Şimdi de Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Tüzüğü bazında Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan arazilerinde işlediği misilsiz ve pahabiçilmez suçların “insanlığa karşı suçlar” olduğunu elimde olan pek çok olgular, halen hayatta olan tanık ifadeleri ve aynı dönemin gazete ve televizyon yayımlarının kayıtları aracılığıyla gözler önüne serelim.

2.3.1. ERMENİSTAN TERÖRÜ DESTEKLEYEN DEVLETTİR

Şimdi de Ermenistan'ın işlediği suçları aşağıda belirttiğimiz olgular bazında inceleyerek bu suçların yukarıda belirttiğimiz Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin 8 (2b) maddesinin kapsamına girdiğini ortaya koymaya çalışacağım. Şöyle ki, SSCB dağıldıktan sonra bağımsızlığını kazanan Ermenistan Cumhuriyeti devlet çapında terörü destekleyerek, terörü saldırgan politikasının temel araçlarından birine dönüştürmüştür. Sayısız olgular, adli materyaller kanıtlıyor ki, Azerbaycan'ın sivil halkına karşı yapılan terör eylemleri Ermenistan hükümeti tarafından maliyeleştirilerek, bu ülkenin istihbarat servisleri tarafından gerçekleştirilmiştir. 90'lı yılların başlarında Ermenistan'ın resmi daireleri “Taşnaksütyun”, ASALA, MAQ, “Ermeni birliği”, “Ermeni Özgürlük cephesi” ve diğer ünlü Ermeni terör örgütleri rehabilitasyon amacıyla geniş kapsamlı kampanyaya başlamış, onlara sığınak vermekle konaklama ve etkinlikleri için ortam hazırlamış, uygun finansal destek göstermişlerdir. (Anadolu Tarih Araştırmaları Merkezi Derneği, t.y.)

1983 yılının Temmuz ayında Paris-Orli hava limanında 8 kişinin ölümü ve 60 kişinin yaralanmasıyla sonuçlanmış terör eylemine göre müebbet hapis cezasına mahkum edilmiş terörist Varocyan Garabedianın bırakılması için Ermenistan'da devlet seviyesinde imza toplama kampanyası gerçekleştirildi. 2001 yılının Nisan ayında Fransa mahkemesi tarafından serbest bırakılan terörist Ermenistan'dan resmi sığınak almıştır.

Ünlü terörist, Batı Avrupa'da “ASALA'nın Devrimci Hareketi” isimli örgüt rehberi, 28 Kasım 1985 yılında 6 yıllık hapis cezasına mahkum edilmiş Monte Melkonyan 1990'da Fransa hapishanesinden bırakılarak Ermenistan'a gelmiş ve terör faaliyetini sürdürmek için buradan Dağlık Karabağ'a gönderilmiştir. Monte Melkonyan Azerbaycan'ın Hocavend ilinin işgali sırasında Ermeni terör birliğinin komutanı olmuştur. 1993 yılında Dağlık Karabağ'da öldürülen teröristin Erivan'da cenazesine devlet resimleri de dahil olmakla Ermenistan Cumhurbaşkanı bile katılmıştı. Ermenistan'ın milli kahramanı ilan edilen bu uluslararası teröristin adı Savunma Bakanlığının departmanlarından birine verilmiştir.

Taşnaksutyun partisinin “Dro” terör grubunun üyesi olan ünlü terörist Grant Markaryan Dağlık Karabağ'da terör çetelerinin kurucularından ve Ermenistan'dan getirilen silahlar aracılığıyla buradaki terörist gruplarının silahlandırılmasında aktif iştirak edenlerden biri olmuştur.

1981 yılında Parisdeki Türkiye Büyükelçiliği'ne edilen baskının organizatörü Vazgen Sislyan 1992'de Yerevandan Hankendine gönderilmiştir. Vazgen Sislyan Azerbaycan'lılara karşı terör eylemleri yapılmasında aktif katılımına göre Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan tarafından “Karabağ savaşının kahramanı” adına layık görülmüştür. (Aziz, 2014: 108-110)

2.3.2. ERMENİ TERÖR ÖRGÜTLERİ

Dünyanın çeşitli bölgelerinde kanlı eylemler işlemiş Ermeni terör kurumlarının isimleri:

“Armenakan” partisi - 1885 yılında kuruldu. Türkiye'nin Van, Muş, Bitlis,

Trabzon bölgelerinde ve İstanbul'da silahlı çatışmalar ve terör eylemleri işleyen bu parti İran ve Rusya'da yaşayan Ermenilerle işbirliğinde olmaktadır.

“Hnçak” partisi - 1887 yılında Cenevrede kurulmuştur. Kurumun temel amacı Türkiye'nin Anadolu bölgesini, “Rus” ve “İran” Ermenistanları adlandırdıkları arazileri birleştirmekle “Büyük Ermenistan” devleti yaratmaktır. Partinin programının 4. fıkrasında belirtilmiştir ki, *“Karşıya konulmuş amaca varmak için propaganda, ajitasyon, terörizm ve yıkıcı örgüt oluşturma yöntemi seçilmelidir”*

“Taşnaksütyun” - Ermeni federatif devrim partisi - 1890 yılında Tiflisde kurulmuştur. Ana gayesi Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ, Nahçıvan ve Türkiye'nin Anadolu topraklarında “Büyük Ermenistan” devleti kurmaktır. 1892 yılında Tiflisde ilk kurultayını geçiren “Taşnaksutyun” Türklere karşı komploların düzenlenmesi kararını çıkarmıştır. İşte bu kurultaydan sonra “Taşnaksutyun” *“türkü, kürdü her yerde, her ortamda öldür, sözünden dönenleri, Ermeni hainlerini öldür, intikam al!”* emrini bildirmiştir. “Taşnaksütyun” partisi tarafından oluşturulan bir takım terör grupları da mevcuttur: 1973 yılında faaliyete başlamış “Ermeni” soykırımının “intikamcıları” ekibi 1980-82 yılları arasında Avusturya, Danimarka ve Portekiz - türk diplomatlarını öldürdü; Gizli terör grubu **DRO** ve bölmeleri: **DRO-8, DRO-88, DRO-888, DRO-8888**’dir. Taşnaklar bu yönde faaliyetleri devam ettirmekteler.

“Ermeni gizli özgürlük ordusu” (ASOA) - 1975 yılında Beyrut'ta kurulmuştur. Karargahı Şam'da bulunmaktadır. Filistinde hazırlık geçen binden fazla savaşçısı vardır. Kurum faaliyetlerinin ilk 6 yılında dünyanın çeşitli ülkelerinde 19 türk diplomatının ölümüne neden olan terör eylemleri gerçekleştirmiştir.

“Ermenistan'ın özgürlüğü uğrunda Ermeni gizli ordusu” (ASALA) - 1975 yılında kurulan örgütün merkezi Beyrut'ta, eğitim tabanları ise Suriye’de - bulunmaktadır. Örgütün amacı Doğu Türkiye, Kuzey İran ve Azerbaycan'ın Nahçıvan ve Dağlık Karabağ toprakları üzerinde “Büyük Ermenistan” kurmaktır. ASALA esasen Türkiye ve Azerbaycan vatandaşlarına karşı terör eylemleri gerçekleştirmektedir. Örgütün “Ebu Nidal”, “Siyah Eylül” gibi terör gruplarıyla işbirliği yapmasında önemli figürlerden biri ASALA'nın lideri Akop Akopyan olmuştur. Atina'da 1980 yılında

katledilen türk büyükelçisinin sorumluluğunu üstlenmiş A. Akopyan 01.08.80 yılında “New York Times” gazetesine verdiği röportajda bildirmişti: *“Bizim düşmanımız türk rejimi, NATO ve bizimle işbirliği yapmayan Ermeni’lerdir”*. ASALA 1980 yılının Nisan ayında ortak terör eylemlerinin geçirilmesine dair PKK ile anlaşmaya gelmiş ve bu niyetlerini Lübnan'da resmileştirmişlerdi. Beyrut şehrinde 28.08.1993 yılında açıklanan beyanatında ASALA “pantürkist petrol borusu” (Bakü-Tiflis-Ceyhan) ile ilgili projenin gerçekleştirilmesine imkan vermeyeceğini bildirmişti.

“Gegaron” - 2001’in Şubat’ında ASALA tarafından yaratılmıştır. Amacı Güney Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinde türk kökenli siyasi lider, diplomat ve işadamlarına karşı terör eylemleri gerçekleştirmektir.

“Ermeni özgürlük hareketi” (AOD) - 1991 yılında Fransa’da kuruldu. Terör faaliyetini ASALA ile sıkı ilişkide gerçekleştirmektedir.

“Ermeni özgürlük cephesi” - 1979 yılında oluşturulan bu terör örgütü ASALA'nın bir parçası sayılır. Türkiye ve Azerbaycan aleyhine teröristler hazırlamaktadır.

“Orli grubu” - 1981 yılında Fransa’da yaşayan Ermeni gençleri tarafından kurulmuştur. Örgüt 1987 yılına kadar dünyanın çeşitli hava alanlarında 10'dan fazla terör eylemi gerçekleştirmiştir.

“Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları” - 1972 yılında Viyana’da “Taşnaksutyun” partisinin kurultayı sırasında kuruldu. “Ermeni soykırımı adalet Komandoları”nın amacı Ermeni asıllı genç lübnan vatandaşlarını askeri birliklerde toplamak, Türkler ve Azerbaycan’lılara karşı kanlı terör eylemleri organize etmektir.

“Ermeni Birliği” - 1988 yılında Moskova’da kurulmuştur. “ASALA” ile yoğun ilişkileri vardır. Eski Sovyet mekanındaki teröristlere onların faaliyetleri için sahte belgeler sağlıyor. Silah ve parayla tutulmuş birliklerin Dağlık Karabağ’a transferinde yer almaktadır.

“Demokratik Cephe” - ABD, Kanada ve Batı Avrupa’da faaliyet göstermektedir. Başlıca amacı türklere ait devletlerin parçalanmasıdır.

“**Apostol**” - 29 Nisan 2001’de esasen Ermenistan, Suriye ve Lübnan vatandaşlarından müteşekkil Ermenistan Savunma Birliği tarafından oluşturulmuştur. Örgütün amacı Türkiye ve Azerbaycan topraklarında terör eylemleri gerçekleştirmektir. (MTN, 2014; Esir ve kayıp düşmüş, rehin alınmış vatandaşlarla ilgili Devlet Komisyonu, t.y.d.; Anadolu Tarih Araştırmaları Merkezi Derneği, t.y.)

2.3.3. AZERBAJCAN’DA İŞLENMİŞ TERÖR EYLEMLERİ

Aşağıda Ermenistan’ın Azerbaycan’da farklı zaman dilimlerinde ve çeşitli yerlerde işlediği terör eylemlerini tüm ayrıntılarıyla ve somut olarak ele almaya çalıştım. Milli İstihbarat Bakanlığına (MTN) dayanarak elde ettiğim bu kanıtlar şühheye yer vermeyecek şekilde Ermenistan’ın ülkemize karşı daha ilan edilmemiş savaşını başlamadan önce hazırlanmış terör eylemleri vasıtasıyla ülkemize ve vatandaşlarımıza karşı kasıtlı olarak korkutma, kışkırtma, savaşa teşvik etme, toplu yoketme ve s. gibi eylemler gerçekleştirdiğini isbat etmektedir.

2.3.3.1. TOPLU OTOBÜSLERDE İŞLENMİŞ TERÖR EYLEMLERİ

1984 - Bakü’de 106 sayılı güzergah otobüsü Ermeni terörist Vartanov tarafından patlatıldı, sonuçta 1 kadın öldü ve 3 kişi yaralandı.

16 Eylül 1989 - Tiflis-Bakü yolu ile hareket eden yolcu otobüsü patlatıldı, 5 kişi öldü, 25 kişi yaralandı.

13 Şubat 1990 - Yevlah-Laçın otoyolunun 105. kilometresinde Şuşa-Bakü yolu ile hareket eden otobüs patlatıldı, 13 Azerbaycan’lı yaralandı. Teröristleri hapsedmek mümkün olmadı.

11 Temmuz 1990 tarihinde Terterden Kelbecere yolcu taşıyan otobüs ve halk çiftlik malları taşıyan otomobil kafilesine karşı Ermeniler tarafından terör eylemi gerçekleştirilmiştir. Neticede 1 kadın, 7 erkek öldü, 23 kişi ise ağır yaralandı. Soruşturma sırasında tespit edilmiştir ki, terör eylemi Hankendi şehir sakinleri Napoleon lakaplı Ayriyan Arkadi Abramoviç ve Babayan Samvel Andronikoviç yapmıştır. Onlar

15 Aralık 1990'da Askeran bölgesinin Cemilli ve Kosalar köyleri arasında 3 Azerbaycan'lı köylüsünü öldürmüşlerdir. Her 2 suçlu tutuklanmış, 19 Haziran 1992 'de ölüm hükmüne mahkum edilmişlerdir. S. Babayan ise 1992 yılının Temmuzunda Azerbaycan'lı rehine ve esirlerle değiştirilmiştir.³² (A.C. MTN, 2014)

10 Ağustos 1990'da "Şamxor-Gence" otomobil yolunda Hanlar ilinin Nadel köyü yakınlarında "LAZ" markalı "43-80 AQF" plakalı otobüs patlatıldı, sonuçta 17 kişi öldü, 16 kişi yaralandı.

10 Ağustos 1990 - Tiflis-Ağdam güzergahı ile hareket eden yolcu otobüsü patlatıldı, 20 kişi öldü, 30 kişi yaralandı. Suçu işleyen Ermeni teröristleri Armen Mihayloviç Avanesyan ve Mihayil Mihayloviç Tatevosov tutuklanmış, 1992 yılının Mayıs ayında A. Avanesyan ölüm cezasına çarptırılmış, M. Tatevosov'sa 15 yıl hapse mahkum edilmiştir. Soruşturma sırasında anlaşılmıştır ki, suçlular 17 Temmuz 1991'de - Ağdam-Tiflis güzergahı ile hareket eden yolcu otobüsünü de patlatmayı planlamıştı, fakat kendilerine bağlı olan nedenlerden dolayı eylemi gerçekleştirememişlerdi. M. Tatevosov 1992 yılının Mayıs ayında Terter ilçesinde Azerbaycan'lı girovlarla değiştirilmiştir.

30 Kasım 1990 - Askeran ilindeki Ağa köprü denilen bölgede DİN (Dahiliye İşleri Bakanlığı) çalışanlarını Şuşadan Hankendi hava limanına götüren otobüs patlatıldı, neticede 2 polis görevlisi yaralandı.

14 Mart 1991 - Ağdam-Şuşa güzergahı üzerinde hareket eden otobüs patlatıldı, 3 kişi öldü, 4 kişi yaralandı.

8 Eylül 1991 - Ağdam-Karadağlı güzergahı ile hareket eden otobüsün patlatılması neticesinden 6 kişi katledildi, 36 kişi yaralandı;

Karadağlı köyünün toplam 77 sivil sakini terör kurbanı olmuştur. Aynı tarihte Ermeniler Karadağlı köyünde 3 köy sakininin üzerine dizel yakıtı dökerek yakmış, iki Karadağlı köy sakininin başını kesmişlerdir.

...

Helak olanlar: 68 kişi (özellikle kadınlar, çocuklar ve yaşlılar)

³² 1993-99 yıllarında sözde DKC'nin Savunma Bakanı olmuştur.

Yaralananlar: 132 kişi (Esir ve kayıp düşmüş, rehin alınmış vatandaşlarla ilgili Devlet Komisyonu, t.y.b.; A.C. MTN, 2014)

2.3.3.2. YOLCU VE YÜK TRENLERİNDE İŞLENMİŞ TERÖR EYLEMLERİ

1990-1994 yıllarında Ermeniler yolcu ve yük trenlerinde 10 terör eylemi yapmışlardır:

24 Mart 1990 – “Noraşen-Bakü” yolunun 364. km’liğinde - demiryolu patlatılmış, sonuçta lokomotif ve 3 vagon patlamış, 150 metreden çok demiryolu hattı kullanılamaz hale gelmiştir.

30 Mayıs 1991 - Dağıstan Cumhuriyeti'nin Hasavyurt istasyonu yakınında Moskova-Bakü yolcu treni patlatıldı, sonuçta 11 kişi öldü, 22 kişi yaralandı.

31 Haziran 1991 - Dağıstan Cumhuriyeti Temirtau demiryolu istasyonu yakınında Moskova-Bakü yolcu treni patlatıldı, sonuçta 16 kişi öldü, 20 kişi yaralandı. Suçluları belirlemek mümkün olmamıştır.

28 Şubat 1993 - Dağıstan Cumhuriyetinde, Gudermes demiryolu istasyonu yakınında “Kislovodsk-Bakü” yolcu treni patlatıldı, sonuçta 11 kişi öldü, 18 kişi yaralandı.

2 Haziran 1993 - Bakü Demiryolu istasyonunda yedek yolda duran yolcu treninin vagonu patlatılmıştır. Ölen ve yaralanan yoktur. Suçu işlemiş Hatkovski İgor Anatolyeviç 22 Haziran 1994’de A.C. Askeri Mahkemesi'nin hükmü ile 8 yıl hapis cezasına mahkum edilmiştir.

1 Şubat 1994 - Bakü Demiryolu istasyonunda Kislovodsk-Bakü yolcu treninde terör eylemi yapılmıştır, sonuçta 3 kişi öldü, 20 kişi yaralandı.

9 Şubat 1994 - Hudat istasyonu yakınında yedek yolda duran yük vagonu patlatılmıştır.

13 Nisan 1994 - Dağıstan Cumhuriyeti'nin Dagestanskiye Ogni istasyonu yakınında Moskova-Bakü yolcu treni patlatılmıştır, sonuçta 6 kişi öldü, 3 kişi yaralandı.

...

Helak olanlar: 74 kişi

Yaralananlar: 125 kişi (A.C. MTN, 2014)

2.3.3.3. HAVA ULAŞIMINDA İŞLENMİŞ TERÖR EYLEMLERİ

20 Kasım 1991 - Hocavend ilinin Karakent köyü yakınlarında Ermeni teröristleri tarafından Mİ-8 tipli helikopter düşürüldü. Sonuçta Hankendine barış misyonu ile yolculuk yapan 22 kişi - A.R. Milli Meclisi'nin milletvekili, devlet sekreteri T. İsmayılov, Başbakan Yardımcısı milletvekili Z. Hacıyev, Devlet danışmanı milletvekili M. Esedov, baş savcı İ. Qayıbov, milletvekilleri V. Ceferov ve V. Memmedov, A.R. başkanlık idaresi şube müdürü O. Mirzeyev, Meliorasyon ve su işleri bakanının 1. yardımcısı G. Namazeliyev, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin başsavcısı İ. Plavski, MTN'nin DKÖV üzere idaresinin şube reisi S. İvanov, DQMV içişleri idaresi başkanı V. Kovalyov, DQMV acil durum bölgesinin komendantı (reisi) N. Cinkin, A.C. devlet sekreteri'nin yardımcısı R. Memmedov, A.C. Devlet Teleradio Şirketi'nin çalışanları - A.Mustafayev, A.Hüseynzade ve F. Şahbazov, Rusya federasyonundan olan gözlemciler - tuğgeneral M. Lukaşov, ve yarbay V. Koçarov, Kazakistan Cumhuriyeti İçişleri Bakanı'nın birinci yardımcısı S. Serikov ve 3 kişilik mürettebat üyesi öldü.

28 Ocak 1992 - Şuşa şehri yakınlarında Ağdam-Şuşa güzergahı ile yolcu taşıyan sivil helikopter Ermeni teröristleri tarafından vuruldu. Sonuçta, çoğu kadın ve çocuk olmakla 41 yolcu ve 3 mürettebat üyesi öldü.

18 Mart 1994 – Hankendi şehri yakınlarında Ermeni teröristleri tarafından İran Hava Kuvvetleri'ne ait Herkules tipli uçak vuruldu. Sonuçta, 34 kişi hayatını kaybetti.

...

Helak olanlar: 104 kişi (A.C. MTN, 2014)

2.3.3.4. BAKÜ METROSUNDA İŞLENMİŞ TERÖR EYLEMLERİ

19 Mart 1994 - Bakü metrosunun 20 Yanvar istasyonunda elektrik treninde yapılmış terör eylemi sonucu 14 kişi öldü, 49 kişi çeşitli derecede yara aldı. Soruşturma işlemleri sırasında tespit edilmiştir ki, terör eylemi Ermenistan'ın XXO yönetimiyle bölücü Sadval Lezgi Halk Hareketi Örgütünün üyeleri tarafından yapılmıştır.

3 Temmuz 1994 - Bakü metrosunun 28 May-Gençlik istasyonları arasında elektrik treninde yapılmış patlama sonucu 13 kişi öldü, 42 kişi çeşitli derecede yara aldı. Suçu esir olurken Ermenistan istihbarat servisleri tarafından gizli işbirliğine mecbur edilerek terör eylemi gerçekleştirmesi talimatı ile A.C.'na gönderilmiş A.C. vatandaşı Azer Salman oğlu Aslanov işlemiştir.

...

Helak olanlar: 27 kişi

Yaralananlar: 91 kişi (A.C. MTN, 2014)

2.3.3.5. YOLCU TAŞIYAN GEMİLERDE İŞLENMİŞ TERÖR EYLEMLERİ

08 Ocak 1992 – “Krasnovodsk-Bakü” yolcu feribotu patlatıldı. Sonuçta 25 kişi öldü, 88 kişi ağır yaralandı. (A.C. MTN, 2014)

2.3.3.6. SİVİL KİŞİLERE VE ASKERLERE KARŞI İŞLENMİŞ TERÖR EYLEMLERİ

Bu eylemlerden sadece bazılarını örnek maksadıyla kaydediyoruz:

15 Mayıs 1988 - Kelbecer ilçesinin Kapalı köyünde X. İsmayılovun evi patlatıldı, 3 kişi hayatını kaybetti.

1988 yazında Hankendi'nin Çocuk hastanesinde doktor-rentgenoloq olarak çalışan ve aslen Ağdam ilinden olan şahıs Ermeni milliyetinden olan iş arkadaşları tarafından hastanenin bahçesinde dövülerek öldürüldü.

Temmuz 1988 - Ermeniler tarafından Hocavend ilçesinde yaşayan Azerbaycan'lıların bahçe alanına atılmış el bombası sonucu iki patlama olayı yaşanmış ve sonuçta iki sivil şahıs yaralanmıştır.

28 Haziran 1989 - Ermeniler tarafından Bedere köyünden Meşeliye giden otoban yoluna konulmuş patlayıcı cihazın patlaması sonucu otomobildeki 6 sivil Azerbaycan'lı ağır yaralandı.

16 Ekim 1989 - Kerkicahan kasaba sakinleri olan iki kişi eve dönerken Ermeniler tarafından öldürüldü.

17 Kasım 1989 - Hadrut ilçesinin Tuğ öyünde 9. sınıf öğrencisi T. Süleymanov Ermeniler tarafından katledildi.

24 Kasım 1989 - üç sivil Karadağlı köy sakini Ermeniler tarafından katledildi.

9 Ocak 1990 - Karadağlı köyü, N. Nerimanov adına kolhozun başkanı S. Bayramov Ermeniler tarafından katledildi.

31 Ocak 1990 - Gedebey ilinde A. Cemilov, M. Veliyev, A. Zeynalov, A. Gurbanov, İ. Hüseyinov, F. Niftaliyev Ermeniler tarafından katledildi.

8 Mart 1990 - iki Karadağlı köy sakini Verendeli Çiftliği'nde Ermeniler tarafından katledildi.

4 Mart 1990 - Ermeni eşkiyaları Gazah ilinin Bağanis-Ayırım köyüne silahlı baskın yaparak 7 sivil Azerbaycan'lını öldürmüşlerdir, 2 kişi ise ağır yaralanmıştır.

09 Nisan 1990 - Gubadlı ilinin Çayzemi kendinde "UAZ-462" markalı "96-92 AQR" devlet numaralı otomobil patlatılmış, sonuçta bölge sakini Ş. Hesenov ölmüş, N. Mehdiyev ve T. Eyvazov yaralanmıştır.

26 Haziran 1990 - Gedebey ilinin Göyali denilen bölgesinde yerel sakinler Nuriyev, Nağıyev ve Orucov Ermeniler tarafından katledildiler.

08 Ağustos 1990 - Laçın ilçesinin topraklarında "GAZ-53" markalı kamyon patlatılmıştı, sonuçta 2 kişi öldü, 1 kişi ağır yaralandı.

9 Ocak 1991 – "Molidyoj Azerbaydjana" gazetesinin muhabiri S. Eskerov ve askerler - yarbay S. Larionov, binbaşı İ. İvanov ve çavuş İ. Qoekin'in hareket ettiği otomobil Laçın-Şuşa yolunun 5. kilometresinde Ermeni teröristleri tarafından ateşe

tutuldu, yolcuların 4'ü de ölmüştü. Suçlular - Mkrtçyan Arno Mihayloviç, Petrosyan Qraçik Armenakoviç, Manqasaryan Arvid Asotoviç, Arustamyan Qaçik Mayoroviç tutuklanmış ve 1993 yılında ölüme mahkum edilmiştir. Terörist grubunun diğer üyeleri Mkrtçyan Artashes Mihayloviç, Zaxaryan Artur Artashesoviç, Sarkisyan Manvel Şabaqatoviç, Osipyanyan Yenok Rubenoviç 15 yıl süreyle, Grigoryan Qaraqen Serikoviç ise 5 yıl süreyle hapis cezasına mahkum edildiler. Gösterilen kişilerin tamamı 8 Mayıs 1996'da tektaraflı olarak Ermenistan'a verilmiştir.

20 Şubat 1991 - Hanlar ilinin Dozular köyü yakınlarında "UAZ-469" markalı "27-29 AQD" devlet plakalı otomobil patlatılmıştır, sonuçta sovhoz müdürü Q. Musayev ve sürücü D. İmanov helak olmuşlardır.

24 Şubat 1991 - Hankendi yakınlarında Şuşadan Ağdam iline giden "PAZ-3205" devlet plakalı otobüs patlatılmış, sonuçta 7 kişi ağır yaralanmıştır.

7 Nisan 1991 - Gubadlı ilinin Yukarı Kibikli köyünde askeri komendantın (reis) yardımcısı Y. Babek ve daha 2 kişi katledildi, 4 kişiye ağır yaralandı.

8 Nisan 1991 - SSCB DİN Dahiliye Qoşunları Kafkasya ve Kuzey Kafkasya İdaresinin reis yardımcısı Albay V. Blaxotin katledildi. Suçu işlemiş S. Baqmanyanyan, A. Baqmanyanyan, A. Antonyan, K. Akopyan, K. Yeçinyan tespit edilerek tutuklandı, R.F. (Rusya Federasyonu) Rostov vilayeti mahkemesinin hakimleri tarafından çeşitli süreli hapis cezalarına çarptırıldılar.

9 Mayıs 1991 - Hankendi şehrinde A.C.'in Dağlık Karabağ üzere kurum komitesinin üyesi V. Polyaniçkovun hayatına Ermeniler tarafından suikast yapılmıştır.

1991 yılı 28 Haziran'dan 29'na geçen gece Ermeni terörist grubu tarafından Hocavend ilçesinin Karadağlı köyüne silahlı baskın olmuştur, sonuçta 6 sivil öldürüldü.

1991 yazında Hankendi-Şuşa otomobil yolunda SSCB DİN İç Birlikler binbaşısı Homiç Ermeniler tarafından katledildi.

2 Haziran 1991 - Gubadlı ilinin Yukarı Cibikli köyünde Ermeniler tarafından 1 asker öldürüldü.

9 Haziran 1991 - Terter ilinin Gapanlı köyünde Ermeniler tarafından 2 kişi katledildi, 2 kişi ağır yaralandı.

3 Temmuz 1991 - Ağdere ilinin Umutlu köyünde Ermeniler tarafından 1 kişi katledildi.

6 Temmuz 1991 - Goranboy ilinin Erkeç, Monaşit ve Buzluq köylerinde Ermeniler tarafından 3 polis çalışmanı öldürüldü 12 kişi ağır yaralandı.

2 Ağustos 1991 - Hadrut ilçesinin Dolanlar köyünde Ermeniler tarafından “GAZ-53” markalı otomobil patlatıldı, sonuçta 3 kişi öldü, 5 kişi ağır yaralandı.

10 Ağustos 1991 – Nahçıvan’ın Culfa ilçesinin Laketdağ köyünde Ermeniler tarafından 1 kişi katledildi.

7 Eylül 1991 - Gazah ilinin Bağanıç-Ayırım köyünde 1 kişi yerel sakini Ermeniler tarafından ağır yaralamıştır.

9 Eylül 1991 - Gazah bölgesinin Barhudarlı Demir yol istasyonunda 1 kişi Ermeniler tarafından ağır yaralandı.

01 Ekim 1991 - Goranboy ilinin Şafak ve Zeyve köylerinde Ermeniler tarafından 1 kişi katledildi.

03 Ekim 1991 - Hocavend ilçesinde Ermeniler tarafından “UAZ” markalı araba patladı, neticede 2 polis işçisi öldü, 2 kişi ağır yaralandı.

01 Kasım 1991 - Askeran bölgesinin merkezinde Ermeniler tarafından “UAZ-469” markalı “30-76 AQD” numaralı otomobil patlatıldı, 1 kişi öldü, 1 kişi ağır yaralandı.

1 Aralık 1991 - Kerkicahan kasabasında Ermeniler tarafından 1 kişi öldürüldü, 5 kişi yaralandı.

11 Aralık 1991 - Şuşa şehri ve Kerkicahan kasabasında Ermeniler tarafından 1 kişi öldürüldü, 1 kişi yaralandı.

12 Aralık 1991 - Ağdam ilçesinin Çukur mehle, Ehmedavar, Hıdırlı, Çinli, Şelli, Kalaycılar köylerinde Ermeniler tarafından 1 kişi öldürüldü, 5 kişi ağır yaralandı.

Ocak 1992 - Ermeni çetelerinin Kerkicahan kasabasına saldırısı sonucunda 80 sivil katledildi.

05 Ocak 1992 - Kerkicahan kasabasında Ermeniler tarafından 2 kişi katledildi.

11 Şubat 1992 - Şuşa ilinin Malıbeyli köyüne silahlı baskın sonucu 12 kişi katledildi, 11 kişi yaralandı. (A.C. MTN, 2014)

16 Şubat 1992 - Hocalı ilçesinin Karadağlar köyüne Ermenilerin silahlı baskını sonucunda 24 kişi katledildi. (Aziz, 2014: 218-219)

17 Şubat 1992 - 56 kişi, onlardan 12'si çocuk olan Karadağlı köy sakinleri vuruldu. (Aziz, 2014: 216-217)

17 Şubat 1992 - Hocalı ilçesinin Karadağlar köyüne silahlı baskın sonucu 10 kişi katledildi, 4 kişi yaralandı. (Aziz, 2014: 218-219)

16 mart 1992 - Füzuli ilinin merkezi roket ateşine tutuldu, neticede 4 kişi öldü, 12 kişi ağır yaralandı.

18 mart 1992 - Terter ilinin merkezi roket ateşine tutuldu, sonuçta 3 kişi öldü, 15 kişi yaralandı.

1 Nisan 1992 - Füzuli ilinin Güneşli köyü top ateşine tutuldu, sonuçta 3 kişi hayatını kaybetti.

6 Nisan 1992 - Tovuz ilinin Alibeyli köyü top ateşine tutuldu, neticede 2 kişi öldü, 16 kişi ağır yaralandı.

2 Mayıs 1992 - Hanlar ilinin Dosular köyü silahlı saldırıya maruz kaldı, sonuçta 4 kişi öldü, 8 kişi yaralandı.

2 Mayıs 1992 – Nahçıvan'ın Şerur ilinin Havış köyü top ateşine tutuldu, neticede 1 kişi öldü, 11 kişi yaralandı.

1 Haziran 1992 - Kelbecer ilçesinin Alkaya köyüne silahlı baskın sonucu 1 kişi öldü, 1 kişi yaralandı.

1 Haziran 1992 - Gubadlı ilinin merkezi çeşitli silahlardan ateşe tutuldu, neticede 1 kişi öldü, 29 kişi yaralandı.

01 Temmuz 1992 - Füzuli ilinin Gövşadlı ve Zergerli köyleri “Qrad” tipi roketlerle ateşe tutuldu, sonuçta 3 kişi hayatını kaybetti.

01 Temmuz 1992 - Gubadlı bölgesinin merkezi “Qrad” tipi roketlerle ateşe tutuldu, sonuçta 1 kişi öldü, 27 kişi yaralandı.

1 Ağustos 1992 - Tovuz ilinin merkezi toplardan ateşe tutuldu sonuçta 2 kişi öldü, 5 kişi yaralandı.

1 Ağustos 1992 - Gedebev ilinin Şınıh ve Novoivanovka köylerine silahlı baskın sonucu 3 kişi öldü, 1 kişi yaralandı.

17 Kasım 1992 - Füzuli ilinin Aşağı Divanlılar köyüne silahlı baskın sonucu 5 kişi öldü, 3 kişi yaralandı.

27 Ocak 1993 - Ağdere ilinin Umutlu köyünde “GAZ-69” markalı otomobil

12 Şubat 1993 - Ağdere ilinin Bagas köyü silahlı saldırıya maruz kaldı, sonuçta 70 kişi hayatını kaybetti.

2 mart 1993 - Tovuz ilinin Bozalkanlı köyü silahlı saldırıya maruz kaldı, sonuçta 3 kişi öldü, 7 kişi yaralandı.

7 Nisan 1993 - Ağdam ilinin Papravend köyü silahlı saldırıya maruz kaldı, sonuçta 1 kişi hayatını kaybetti.

1 Mayıs 1993 - Gazah ilinin Kuşçu Ayrım kendi silahlı saldırıya maruz kaldı, sonuçta 4 kişi öldü, 2 kişi yaralandı.

Haziran 1993 - Füzuli ilinin Hatunbulak köyü silahlı saldırıya maruz kaldı, sonuçta 5 kişi hayatını kaybetti.

Temmuz 1993 - Terter ilinin Şehriyar kasabası silahlı saldırıya maruz kaldı, sonuçta 1 kişi öldü, 30 kişi yaralandıdır.

Eylül 1993 - Gazah ilinin merkezi “Qrad” askeri aracıyla ateşe tutuldu, sonuçta 3 kişi öldü, 8 kişi yaralandıdır.

Ekim 1993 - Gedebev ilinin Garaveller köyü silahlı saldırıya maruz kaldı, sonuçta 1 kişi öldü, 1 kişi yaralandı.

6 Kasım 1993 - Zengilan ili silahlı saldırıya maruz kaldı, sonuçta 4 kişi öldü, 3 kişi kayboldu.

10 Aralık 1993 - Gazah ilinin Kuşçu Ayrım köyü silahlı saldırıya maruz kaldı, sonuçta 1 kişi hayatını kaybetti, 2 kişi ağır yaralandı.

...

Helak olanlar: 881 kişi

Yaralananlar: 1239 kişi (A.C. MTN, 2014)

2.3.4. HALK VE DEVLET TESİSLERİNE KARŞI İŞLENMİŞ TERÖR EYLEMLERİ

20 Eylül 1989 - Ermeniler Zod madeninin Kelbecer ilinin Söyüdlü yaylağında yerleşen kısmına patlayıcı koyarak patlattı, sonuçta bir kişi yaralandı ve o dönem için devlete 28.929 manat zarar vuruldu.

7 Ekim 1989 - Hankendi şehrinde Azerbaycan'lılar yaşayan Şuşa şehrini Ağdam yoluyla bağlayan Halfeliçay nehri üzerindeki köprü patlatıldı. Suçu işlemiş Amramyan Artur Artashesoviç tutuklanmış ve 29 Nisan 1992'de 15 yıl hapis cezası almıştır.

4 Ocak 1991 - Sarkisyan Graçik GriGoryeviç'in başkanlık ettiği terörist grup Askeran-Ağdam yolunda köprüyü patlatmıştır. Aynı grup 18 Nisan 1991'de Hocavend ilçesinde Amaras Kilisesi yakınlarında 3 Azerbaycan'lı polisi katletti. Suçluyu hapsedmek mümkün olmamıştır.

Ocak 1990 - Nahçıvan M.R.'nin Şerur ilinin Sederek kasabasında şarap fabrikası patlatıldı, sonuçta 5 ev yıkıl, 6 kişi öldürüldü, 23 kişi yaralandı.

15 Eylül 1990 - Hankendi kentinde Dağlık Karabağ Özerk vilayetinin radyo-televizyon merkezi patlatıldı, 2 kişi yaralandı. Terör eylemini yapanlar tespit edilmemiştir.

12 Ocak 1991 - "Yevlah-Laçın" karayolunun 13. km'liğinde 547 sayılı askeri bölüme ait "UAZ" markalı otomobile silahlı baskın yapıldı, SSCB DİN albayı Grigoryev öldü, asker O. Konovalov yaralandı.

28 Nisan 1991 - Şuşa şehrinde 2 adet beş katlı bina yıkıldı, sonuçta 3 kişi ağır yaralandı.

11 Ekim 1991 - Şuşa ilçesinin Nebiler köyü yakınlarında Şuşa şehrini içme suyuyla donatan su hattı patlatıldı.

...

Helak olanlar: 10 kişi

Yaralananlar: 30 kişi (A.C. MTN, 2014)

2.4. SAVAŞ SUÇLARI

Savaş suçları dedikte uluslararası hukukun mevcut sistemi içerisinde, uluslararası silahlı çatışmalarda uygulanabilir yasa ve geleneklerin diğer ciddi ihlalleri, yani, aşağıdaki fiillerden herhangi birisi kastedilmektedir: (Uluslararası Ceza Mahkemesinin Roma Tüzüğü, 1998: m.8, f.2, par. b)

i) Çarpışmalarda doğrudan yer almayan sivil bireylere ya da sivil nüfusa karşı kasten saldırı yöneltilmesi;

ii) Askeri olmayan, yani askeri maksatlı olmayan sivil hedeflere karşı kasten saldırı düzenlenmesi;

iii) Uluslararası silahlı çatışmalar hukuku çatısı altında, siviller ya da sivil nesnelere sağlanan korumadan yararlanma hakları olduğu sürece, Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ne göre, barış gücü ya da insani yardıma tahsis edilmiş görevli personel, tesis, malzeme, birlik veya araçlara kasten saldırı yöneltilmesi;

iv) Tahmin edilen somut ve doğrudan askeri avantajlara kıyasla, aşırı olacak şekilde, sivillerin yaralanmasına veya ölmesine veya sivil nesnelere zarar görmesine yol açacağı ve geniş çapta, uzun vadeli ve ağır bir biçimde doğal çevreye zarar vereceğinin bilincinde olarak saldırı başlatılması;

v) Savunmasız veya askeri hedef oluşturmayan kent, köy, yerleşim yeri ve binaların bombalanması veya bu yerlere herhangi bir araçla saldırılması;

vi) Silahını bırakmış, kendisini savunma araçlarından yoksun ve isteğiyle teslim olmuş bir askeri öldürme veya yaralama;

vii) Teslim bayrağını, Birleşmiş Milletler veya düşman bayraklarını, askeri rütbelerini ve üniformalarını, yine aynı şekilde Cenevre Sözleşmeleri'nin ayırt edici amblemlerini uygunsuz şekilde kullanarak ölüme veya ciddi yaralanmaya sebebiyet verme;

viii) İşgalci devletin kendi sivil nüfusunun bir bölümünü işgal ettiği topraklara doğrudan veya dolaylı olarak nakletmesi veya işgal edilen topraklardaki nüfusun tamamının veya bir kısmının devlet sınırları içinde veya dışına sürülmesi veya nakli;

ix) Askeri amaçlı olmaması koşuluyla din, eğitim, sanat, bilim veya yardım amaçlarıyla kullanılan binalara, tarihi eserlere, hastanelere, hasta ve yaralıların toplandığı yerlere kasten saldırı düzenlenmesi;

x) Karşı tarafın hakimiyeti altında bulunan kişilerin tıp, diş veya hastane tedavisi gerekliliği olmadan, kişisel çıkarlarına aykırı bir şekilde ölümüne yol açabilecek veya sağlığını ciddi tehlikeye düşürebilecek nitelikte tıbbi veya bilimsel deneylere tabi tutulması veya fiziksel sakatlanmaya maruz bırakılması;

xi) Düşman devlet ya da orduya bağlı bireylerin haince öldürülmesi veya yaralanması;

xii) Savaş esirlerine yaşama şansı verilmeyeceğini ilan etme; (karşı tarafta canlı bırakılmayacağını ilan etme)

xiii) Savaşa dair ihtiyaçlar zorunlu olarak gerektirmedikçe, düşman mallarının imha edilmesi veya bu mallara el konulması;

xiv) Uyruklu kişilerin, onların mahkemedeki hak ve eylemlerinin ortadan kaldırıldığını, askıya alındığını veya kabul edilemez olduğunu ilan etme;

xv) Düşman tarafın vatandaşlarını, savaş başlamadan önce, ordu mensubu olsalar bile, kendi devletlerine karşı savaşta yer almaya zorlama;

xvi) Saldırı sonucu ele geçirilse bile, bir kenti ya da yeri talan etme;

xvii) Zehir veya zehirli silahların kullanılması;

xviii) Boğucu, zehirli veya diğer gazlar ile benzeri sıvı, malzeme veya cihazlar kullanılması;

xix) Çekirdeği tam kapatmayan veya yarararak ayrılan mermiler gibi insan vücuduna kolayca giren veya vücutta parçalanan mermi kullanılması;

xx) Gereksiz yaralanmaya veya ıstıraba yol açan veya 121 ve 123. maddeler hükümlerine uygun olarak bu tüzüğe bir ek şeklinde dahil edilmesi ve geniş yasaklamaya tabi olması halinde, kendiliğinden ve ayırım yapmadan uluslararası savaş hukuku ihlalleri oluşturan silah, mermi, malzeme veya savaş yöntemleri kullanılması;

xxi) İnsan onuruna hakaret eder nitelikte, özellikle aşağılayıcı ve küçük düşürücü davranışlar;

xxii) 7. maddenin 2 (f) paragrafında tanımlandığı gibi ırza geçme, cinsel köleleştirme, fahişeliğe zorlama, hamileliğe zorlama, kısırlaştırmaya zorlama veya Cenevre Sözleşmeleri'ni ciddi şekilde ihlal eden diğer cinsel şiddet çeşitlerine başvurulması;

xxiii) Belli noktaları, alanları veya askeri güçleri askeri operasyonlardan muaf tutmak için, bir sivilin veya diğer korunmuş bir kimsenin varlığının kullanılması;

xxiv) Uluslararası hukuka uygun bir şekilde, Cenevre Sözleşmeleri'nin ayırt edici amblemlerini kullanan binalara, malzemeye, sağlık ve ulaşım birimlerine kasten saldırı düzenlenmesi;

xxv) Cenevre Sözleşmeleri ile sağlanan yardım malzemelerini bilerek engelleme dahil olmak üzere, yaşamları için vazgeçilmez maddelerden mahrum etmek suretiyle sivilin aç bırakılmasının, bir savaş yöntemi olarak kullanılması;

xxvi) 15 yaşından küçük çocukların ulusal silahlı kuvvetlere çağırılması, askere alınması veya çatışmalarda aktif olarak kullanılması;

Görüldüğü üzere bu düzenlemelerden herhangi birinin ihlali durumunda savaş suçu işlenmiş kabul edilmektedir. Halbuki, Ermenistan halkımıza karşı bu suçlardan pek çoğunu işlemiştir. Şimdiye kadar sıraladığımız ve bundan sonra da aşağıda belirteceğimiz pek çok olgu, bilgi ve belgeler bunu demek için bize sağlam bir esas vermektedir:

2.4.1. ESİR VE KAYIP DÜŞENLER VE REHİN ALINANLAR

Esir ve kayıp düşmüş, rehin alınmış vatandaşlarla ilgili Devlet Komisyonu'nun Çalışma Grubu tarafından 2006 yılının başından bu yana yapılan araştırma sırasında komisyonda kayıp düşmüş şahıs olarak kayıtlı bulunan 76 kişinin isimleri artık kayıpların listesinden çıkarılmıştır. Böylece, 18 Nisan 2006 tarihinde esir, kayıp düşmüş ve rehin alınmış kişilerin sayısı 4600 kişi olmuştur. Bunlardan 3696'sı asker, 904'ü sivilidir. Sivillerden 52'si çocuk (bunlardan 18 kişi çok küçük kız), 394'ü ihtiyar (179 kişi yaşlı kadın), 99'u ortayaşlı kadın, 359'u ortayaşlı erkeklerdir. (A.C. MK işleri üzere Devlet Komitesi, t.y.)

Esir ve kayıp düşmüş, rehin alınmış 4600 kişiden 783'nün esir alınması konusunda bilgiler teyit edilmiş ve bununla ilgili tanık ifadeleri alınmıştır. Esirlikten 1381 kişi tahliye edilmiştir. Onlardan 340'ı kadın, 1041'i erkektir. Aynı zamanda 169'u çocuk (65 çok küçük kız), 286'sı ihtiyar (110'u yaşlı kadın), 164'ü ortayaşlı kadın, 775'i ortayaşlı erkektir. Bununla birlikte, zikredilen Komisyonun elde ettiği materyallerin analizi sırasında 451 kişinin esir ve rehinlikde katledildiği veya çeşitli nedenlerden vefat ettiği tespit edilmiştir. Onlardan 86'sı kadın, 365'i erkekti. 124 kişinin sadece adı bilinmekte, 69 kişiye belirsiz şahıslardır. (A.C. MK işleri üzere Devlet Komitesi, t.y.)

10 Nisan 2001 tarihinde ilan edilen bilgiye göre, Ermeni'lerin saldırıları sonucunda 4.959 insan kaybolmuştur ki, onlardan 1.092 kişi tahliye edilmiş (1992 yılından 2001 yılına kadar) ve Uluslararası Kızıl Haç Komitesi'nin verilerine göre onlardan 176'sı öldürülmüştür. Ancak, günümüzde daha önemli mesele şudur ki, Ermenistan ve işgal altındaki Azerbaycan topraklarında 783 kişi askeri esir olarak tutulmaktadır; onların 18'i çocuk, 43'ü kadın ve 56'sı yaşlı insanlardır. Buna rağmen, Ermenistan tarafı bu olgunun doğruluğunu teyid etmemektedir. Artık uzun zamandır ki, Uluslararası Kızıl Haç Komitesi'nin verdiği bilgiye göre Komite bu askeri esirleri görememektedir. Esirlikten tahliye edilen tanıkların anlattıklarına göre, tüm esirler hizmetcilik yapmakta, onların hakları kabaca ezilmekte ve onlara azap verilmektedir. Onların normal yiyecekleri bile yoktur ve onlara gerekli tıbbi hizmetler gösterilmemektedir. (Ahmedov, 2012: 912)

2.4.2. ESİRLİKTE KATLEDİLENLER

Esir ve kayıp düşmüş, rehin alınmış vatandaşlarla ilgili Devlet Komisyonu'nda toplanmış olgular Ermenistan Cumhuriyeti'nin esir olan Azerbaycan vatandaşlarına karşı uluslararası temel hukuk ilkelerini çiğnediğini, aynı zamanda, “Savaş kurbanlarının korunmasına ilişkin” 1949 tarihli Cenevre konvensiyonunun hayata veya kişiliğe kast etmek, herhangi ortamda öldürmek, sakat etmek, insafsızca muamelede bulunmak veya işkence vermek, insan onuruna dokunmak gibi taleplerini kaba biçimde ihlal ettiğini kanıtlamaktadır.

Ermenistan'ın Azerbaycan'a askeri saldırısı sırasında sivil ahalinin toplu şekilde öldürülmesi, Ermenistan Cumhuriyeti'nde ve Azerbaycan'ın işgal altındaki Dağlık Karabağ ve diğer topraklarında esir olarak tuttuğu Azerbaycan vatandaşlarının korkunç işkenceler ve manevi baskılara maruz kalması, amansız muamele ve onurlarını sürekli alçaltmakla onları kendi hayatlarına kıyma derecesine varma, soğukkanlılıkla katletme veya işkenceler sonucunda ölme halleri işgalci Ermenistan'ın saldırısı savaş suçları işlediğinin kanıtlarıdır. Aşağıda bu olguların bir kısmı gösterilmektedir:

Ermeni silahlı birlikleri Hocavend'in işgali sırasında (17.02.1992) Karadağlı köyünden rehin aldıkları 117 köy sakininden 80'e yakını orada kurşuna dizdi. Bu konuda köy sakinlerinden Seyyur Hanlar oğlu Nağıyev, Şahrüz Emirhan oğlu Aliyev ve diğerleri tanıklık ediyorlar.

Hocavend ilinin (Stepanakert) Karadağlı köy sakini Hakikat Yusuf kızı Hüseynova Ermeni'lerin 1992 yılının Şubat ayında 10 kişi olan kendi köylülerini canlı-canlı yakmalarına tanik olmuştur. (Esir ve kayıp düşmüş, rehin alınmış vatandaşlarla ilgili Devlet Komisyonu, t.y.a)

1 Nisan 1993 - Ermenistan silahlı birliklerinin Azerbaycan'ın Kelbecer bölgesine geniş kapsamlı saldırısı sırasında Ermenistan'ın Vardenis bölgesindeki karargah radyo istansyonundan (QSM-7) Kelbecer'in savaş bölgesindeki baş radyo istansyonuna (Urağan) ve bölgedeki tüm seyyar radyo istansyonlarına iletmek için acil emir verilmiştir. Emirde esir alınan Azerbaycan vatandaşlarının, aynı zamanda, yaşlıların, kadınların ve çocukların acilen mahvedilip bastırılması talep ediliyordu. Acele etmelerinin nedeni tuttıkları Azerbaycan'lılara yaptıkları vahşiliklerin izlerinin savaş bölgesine gelen uluslararası temsilci heyetinden, gazetecilerden gizlemek olmuştur. Ermeni birlikleri komutanlarının bu radyo kaydının metni A.C. Milli Güvenlik Bakanlığının (MTN) radyo istihbarat hizmeti tarafından 6-7 Nisan 1993'de kayda alınmıştır.

Kelbecer'in işgali sırasında Başlıbel köyünün 15 sivil Ermeniler tarafından oldukları yerde öldürüldü. Bunların arasında Muhammet Emraliyev, Surxay Emraliyev, Cengiz Emraliyev, Aygün Emraliyeva, Büsat Ahmetova ve Çiçek Hasanova da olmuştur.

Bu konuda Hasay Muhammet oğlu Emraliyev ve Binnet Abdulali oğlu Ahmetov tanıklık etmekte.

İmaret Memişovanın ifadesine göre, o Kelbecer'in işgali sırasında iki küçük çocuğu ile rehin alınmıştı. İmaret Memişovanın gözleri önünde Ermeniler sekiz sivil, onun sekiz yaşındaki oğlu Taleh'i kurşunlamış ve cesetleri yakmışlardı. Bundan sonra Ermeniler onun kendisini, 10 yaşındaki oğlu Yadigarı, diğer kadın, çocuk ve yaşlıları Hankendi'ne götürerek korkunç işkencelere maruz koymuşlardı.

Ermeni rehinliğinden 1994 yılında tahliye edilmiş Ahmetovlar ailesinin şahadetine göre, 17 Ağustos 1993 tarihinde Ermeniler Fuzuli bölgesinin Gacar köyünün 25 kadar sivilini onların gözleri önünde kurşuna dizdi.

1993'de Ermeni rehinliğinde olmuş Hasan Mecit oğlu Hüseyinov - Horadiz-Füzuli yolunda 40 kadar sivil halkın Ermeniler tarafından öldürüldüğünü bildirmiştir.

16 Şubat 1994 yılında Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı sözde kaçırmaya çalışırken atışma zamanı 8 Azerbaycan'lı askeri esirin öldürüldüğünü beyan etmişti. Baküde cesetler üzerinde yapılan adli tıp incelemesi sırasında Uluslararası Hukuk ve Sosyal Tıp Akademisi Yönetim Kurulu ve İngiltere'nin "Doktorlar insan hakları uğrunda" örgütünün üyesi, profesör Derek Paunder Azerbaycan'lı askeri esirlerin aynı silahtan (tabanca) şakak nahiyesine yakın mesafeden açılan ateş sonucu öldürüldüğünü bildirmiş ve esirlerin güya "kaçmaya çalışırken" öldürülmesi fikrini reddetmişlerdir.

Esirlikten dönmüş Niyaz Balay oğlu Zeynalov bildirdi ki, Ermeniler rehin aldıkları Şuşa bölgesinin Kuşcular köyünün sakinleri ,1910 doğumlu Seriyeye Tağı kızı Zeynalovanı, 1920 doğumlu Yegane Dadaş kızı Medetovanı ve Mövsüm Abdulrahim oğlu Ahmetovu 11 Şubat 1992 tarihinde diri-diri yakarak öldürmüşlerdir.

61 yaşındaki eski rehin Budak Ali oğlu Alışanov Ermeni esirliğinde 5 Azerbaycan'ının Drmbon köyünde (Dağlık Karabağ) ağır fiziksel işlerde köle gibi kullanılarak öldürüldüğünün tanığı olmuştur.

Esirlikten tahliye edilmiş İsrayıl Sarif oğlu İsmayılov onaydı ki, Ermeniler rehin aldıkları üç Azerbaycan'ının başını Ermeni kabrinin üstünde kesmişlerdi. Laçın

ilçesinin sakini Semaye Kerimova 2 yaşındaki kızı Nurlane'ye ve kendisine yapılan işkencelere dözmeyerek Ermeni esirliğinde intihar etmişti.

18 Mayıs 1992 tarihinde Laçın'ın işgali sırasında aileleri ile birlikte rehin alınan 1977 doğumlu Taleh Medet oğlu İbişovun bildirdiğine göre, Ermeniler onun babası Medet Evez oğlu İbişovu ve ablası, 1967 doğumlu Yegane Medet kızı İbişovani vahşice öldürmüşlerdi.

1973 doğumlu İlham Nesirov esirlikte uzun süre aç-susuz bırakıldığından 23 Kasım 1993 tarihinde Erivan askeri hastanesinde “keskin kaxeksiya” teşhisinden öldü.

Ermeni esirliğinde ölmüş 20 yaşındaki Ferhat Rahman oğlu Atakişiyevin secedinin kalıntılarının adli-tıbbi incelemesi kanıtlamıştır ki, o düzenli olarak aldığı dayak ve ağır işkenceler sonucunda ölmüştü.

Yardımlı bölgesinin sakini Haydar Haydarov 24 Aralık 1994'te Şuşa hapishanesinde Ermeniler tarafından verilmiş düzenli işkenceler sonucu ölmüştü. Bu olguyu eski esirler Habip Aliyev, Evez Muhtarov, Ebülfet Kasımov ve diğerleri teyit etmekte.

Ermeni esirliğinde olan Hocalı şehir sakini Faik Şahmalı oğlu Alimemmedov Gence şehrinin adını “Kirovabat” demediğine göre, Ermeni askeri tarafından kurşunlandı. Bu olguyu Zülfi İbrahim oğlu Memmedov, Mehmet Cümşüd oğlu Memmedov ve diğerleri teyit ediyor.

Esirlikden tahliye edilmiş Abuzer Manafov'un, Hasan Hüseyinov'un ve Aydın Muharremov'un ifadelerine göre, 14 Şubat 1994 tarihinde Şuşa hapishanesinde Kolya, Slavik ve Gore isimli gardiyanlar aslen Azerbaycan'ın Beylegan ilçesinden olan İlqar Enver oğlu Gurbanovu düzenli işkenceler vererek öldürmüşlerdi.

1962 doğumlu Şemkir ilinin sakini Fikret Hasan oğlu Hüseyinov düzenli dayak ve işkenceler sonucu 28 Haziran 1993 tarihinde Ermeni esirliğinde ölmüştü. Esirlikden tahliye edilmiş Bahtiyar İbrahim oğlu Tağıyev ve Metlep Şiraslan oğlu Allahverdiyev bu olgunun tanıklarıdır. Bakü'de düzenlenen adli-tıbbi inceleme sırasında Fikret Hasan oğlu Hüseyinov'da kaburga kırığı tespit edilmiştir.

Esirlikten tahliye edilmiş Zöhrap Nadir oğlu Haydarov 21 Mayıs 1993 tarihinde Şuşa hapisanesinde, 1973 doğumlu Zahit Nesibulla oğlu Emrullayevin Ermeni denetçileri tarafından boğularak öldürüldüğünü bildirmiştir.

Esirlikten tahliye edilmiş Maşallah Bendeliyev bildirmişti ki, 1992 yılının Mayıs ayında Hankendi’nde garajda tutulmaktayken garajın sahibi Mero ve Sarkisyan Vazqen adlı diğer Ermeni adını bilmediği dilsiz rehine önce çeşitli dereceli işkenceler vermiş, sonra ise onun başını kesmiştir. (A.C. MM aparatının analitik malumat tetkikat sektörü, AMEA A.A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, t.y.: 145; Esir ve kayıp düşmüş, rehin alınmış vatandaşlarla ilgili Devlet Komisyonu, t.y.a)

2.4.3. ESİRLİKTE VERİLEN İŞKENCELER

Esir ve kayıp düşmüş, rehin alınmış vatandaşlarla ilgili Devlet Komisyonu’ndaki materyalleri incelediğimizde anlıyoruz ki, Ermenistan esir ve rehin aldığı Azerbaycan vatandaşlarına karşı amaçlı olarak soykırım politikası yürütmektedir. Yüzlerce Azerbaycan vatandaşı-çocuklar, kadınlar ve yaşlılar Ermeni esirliğinde dayanılmaz işkencelerin kurbanı olmuştur. Sayısız olgular kanıtıyor ki, esir ve rehinlere çeşitli korkunç işkenceler uygulanmıştır. Onlar vahşice dövülmüş, kasten fiziksel olarak sakat duruma düşürülmüş, göğüslerine ısıtılmış haç işaretleri ile damga basılmış, tırnakları ve dişleri çıkarılmış, yaralarına tuz basılmış, ölene kadar lastik ve demir sopalarla dövülmüş, damarlarına benzin vurulmuştur ve s. Aşağıda bu olguların bazıları gösterilmektedir:

Rehin alındığında 3 yaşlı olan Şevki Hagani oğlu Aliyev’in (24.07.1993) üst kol kemiği Hankendi’nde Ermeni “hekimleri” tarafından “çıkarılmıştır”, sonuçta Şevki ömürlük sakat kalmıştır.

Kelbecer’in işgali sırasında rehin alınan 31 Mart 1993 doğumlu Gülcemal Guliyevanın yeni dünyaya gelmiş oğlu Arzu Hacıyev’e Ermeni “hekim” Aida Serobyanyan belirsiz içerikli iğneler vurmuştur. Sonuçta Arzu Hacıyev ömürlük sakat olmuştur.

Annesi Afet Mirzayevanı ve babası Aslan Mirzayevi Ermeniler hunharca kurşunlarken Babek İlyasov toplam yedi aylıkmış. Şarapneller Babeğin sağ gözünü

yaralamış, fakat buna rağmen Ermeniler onu da Kelbecer ilçesinden rehin alınmış diğer köylülerle birlikte sadece dört ay sonra ve hem de tedavi etmeden geri vermişlerdi. Şimdi Babeğin bir gözü kördür.

Ermeniler 15 yaşındaki rehin Nezaket Memmedovanın gözleri önünde babasına korkunç işkenceler vermiş, onun kulaklarını kesmiş, annesi tehdit ve şantajlara dözmeyerek çıldırmış, kızın kendisini ise 4 milyon rus rublesi karşılığında ailesine satmışlardı.

Zemine Göyüş kızı Dadaşova Ermeniler tarafından rehin alındığında kolundan aldığı kurşun yarası bakımsızlık yüzünden kötüleşmiş ve onun vücudunda çürüme gitmiştir. Şimdi Zeminenin sol kolu çalışmıyor. Rehin alındığında Ermeniler onun babası Göyüş Dadaşovu ve yaşlı büyükannesi Gonca İbadovanı oradaca kurşunlamışlardı.

Ermeni denetçileri Ağdam ilçesinden rehin alınmış Keklik Hasanovaya korkunç işkenceler vermiş, çivi kelbetiniyle onun 16 dişini çıkarmışlardı.

Ağdam ilinin işgali sırasında Ermeniler tarafından rehin tutulan yaşlı kadın Şarkiyye Rıza kızı Şirinovanın 8 altın dişi çivi kelbetiniyle çekilmişti. O, altı ay süreli işkencelere maruz kalmıştır.

Gubadlı'nın işgali sırasında 65 yaşındaki Biniş Resul kızı Memmedova ve 69 yaşındaki Sara Miriş kızı İsmayılova rehin alınıp Hankendi askeri bölümünde tutulmaktaydı. Burada onları gündüz ağır fiziksel emek gerektiren işlerde çalıştırıyor, geceleriye özel acımasızlıkla döymüşlerdi. Onlarla birlikte saklanan Şahsenem ve Aslı adındaki kadınlar bu tür ağır işkencelere dözmeyerek esirlikte ölmüşlerdi.

Ağdam ilinin eski sakini, milliyetce rus olan, Ermeni esirliğinde aşırı işkencelere maruz kalan Vladimir İvanoviç Şevelyov 1994'de - Ağdam ilinin işgali sırasında 89 yaşındaki annesi Vera Davidovna'nın ve ihtiyar ablası Svetlana İvanovna'nın, 58 yaşındaki hasta kardeşi Anatoli İvanoviç'in Ermeniler tarafından vahşice öldürülüp yakıldığını, Ağdam su hattının yanında sayısız kadın ve çocuk cesetleri gördüğünü bildirdi. Ayrıca Vladimir Şevelyov şahitlik ediyor ki, Ermeniler Ağdam ilinin işgali sırasında oradaki ruhsal hastanede tutulan 7 ruhsal hasta da dahil olmakla, iki hasta

kadını rehin almışlardı. Onların biri tahliye edilmiş, biri dövüle-dövüle öldürülmüş, diğerlerinin sonraki kaderinden bu güne kadar herhangi bilgi elde edilememiştir.

1930 doğumlu Ağdam bölgesinin sakini Ali Resul oğlu Abbasov Ermeni esirliğinde sürekli dövülmüş, onun bedenine sigara basılarak yakılmıştır. Aldığı manevi ve fiziksel işkencelerden kendisine gelemeyen Ali Abbasov Ermeni esirliğinden tahliye edildikten bir süre sonra öldü.

Ermeni askerleri Fuzuli ilçesinden rehin aldıkları Mürvet Fetiş oğlu Ağayevi döverek kulağını kesmiş, ellerini arkadan telle bağlayarak ağaçtan asmış ve ayaklarının altında ocak yakarak yakmışlardı. (Orucov, 2004: 2-3)

Askeri esirler - Nevruz Muhammed oğlu Daşdemirov, Demet Cavanşir oğlu Karayev sürekli dövülmesi, vücutlarına ısıtılmış cisimlerle dağ basılması ve başlarına çivi çalınması sonucu ruhsal hasta hadine varacak duruma getirilmişlerdir.

Askeri esir Mürşüdoğru Sadrettin Aslan oğlu dövüldükten sonra cam kırıklarını yutmaya mecbur edilmiştir.

Yaralı vaziyette esir alınan Abdulazim Mecnun oğlu Memmedov lastik değnekle dövülmüş, damarına benzin yürütülmüş, yaraları kopardılarak ona azap verilmiş, üzerine eğitilmiş köpek bırakılmıştır.

Mayıl Muhammedali oğlu Memmedovun damarına dizel yakıtı yürütülmüş, göğsü ısıtılmış haçla damgalanmıştır.

Vahşice dayak atılması sonucu askeri esir olan Cavid Ağa oğlu Hüseyinov'un çenesi ve kaburgaları kırılmıştır. Ermeniler demir parçasıyla Cavid'in koluna damga basmış ve yarasının üzerine asit dökmüşlerdi. (A.C. MM aparatının analitik malumat tetkikat sektörü, AMEA A.A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, t.y.: 145; Orucov, 2004: 3)

Azerbaycan'lıların tarihi yurtlarından, evlerinden çıkıp gitmeleri ve korkup geri dönmemeleri için Ermenistan siyasi çevreleri işkenceyi bir araç olarak kullanmıştır. BM'in Medeni ve siyasi haklara ilişkin uluslararası sözleşmesinin 15. maddesinin 1. fıkrası uyarınca, "Hiç kimse, işlendiği zamanda ulusal ya da uluslararası hukuk

bakımından suç sayılmayan bir fiil ya da ihmal yüzünden suçlu sayılamaz. Suç sayılan bir fiile ise, işlendiği zaman yürürlükte olan bir cezadan daha ağır ceza verilemez. Fiilin işlenmesinden sonra yasalarda bu fiile karşılık daha hafif bir ceza öngörülecek olursa, suçluya bu ikinci ceza uygulanır.”

BM Genel Kurulu'nun 10 Aralık 1984 tarihli 39/46 sayılı kararının 1. maddesine göre “işkence terimi herhangi bir şahsa ondan veya başka kişiden bilgi almak, yahut onun itirafına varmak, onu veya başka kişiyi işlediği, veya işlenmesinde şüphelenilen eyleme göre cezalandırmak, ayrıca onu veya başka kişiyi korkutmak veya zorlamak, veya özel veya devletin resmi görevlisi olarak hareket eden başka bir kişi tarafından, ya da onların tahriki veya onların habersizliği, veya göz yummasıyla herhangi nitelikteki ayrımcılığa dayanan herhangi bir sebeple kasten güçlü, fiziki veya manevi ağrı ve acı getiren eylemler demektir.” 1949 tarihli Cenevre sözleşmelerini hem Azerbaycan, hem de Ermenistan kabul etmişlerdir. Ermenistan Azerbaycan’lılara karşı işlediği suçlarla 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerinin ve onların ek protokollerinin çoğu maddelerini ihlal etmiştir. Bunlar hakkında ileride detaylarıyla bahsedilecektir.

Kısaca belirtelim ki, 1949 yılında İsviçre'nin Cenevre kentinde düzenlenen konferansta dört Cenevre Sözleşmesi kabul edilmiştir:

1. Karadaki silahlı kuvvetlerde yaralıların ve hastaların durumunun iyileştirilmesi hakkında, (I Cenevre Sözleşmesi)
2. Denizdeki silahlı kuvvetlerde yaralıların, hastaların ve gemi kazasına uğrayanların durumunun iyileştirilmesi hakkında, (II Cenevre Sözleşmesi)
3. Askeri esirlerle muamele hakkında, (III Cenevre Sözleşmesi)
4. Savaş sırasında sivil kişilerin müdafaası hakkında (IV Cenevre Sözleşmesi)

1977 ve 2005 yıllarında Cenevre Sözleşmelerine 3 Protokol eklenmiştir. Bu üç ek protokol bunlardır:

1. Birinci Ek Protokol - Uluslararası silahlı çatışma halinde uygulanır,

2. İkinci Ek Protokol - Uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışma halinde uygulanır,
3. Üçüncü Ek Protokol - Üçüncü ek amblemin kabulü.

DK münakaşası sırasında Ermenistan tarafından ülkemize karşı belirtilen sözleşmelerin ve ek protokollerin pek çok maddeleri ihlal edilmiş olup, sırasıyla aşağıda gösterilmiştir:

“Savaş sırasında sivil kişilerin korunmasına ilişkin” IV Cenevre Sözleşmesinin 33. maddesi uyarınca sivil nüfusun rehin alınması yasaktır. Halbuki, Ermenistanın rehin aldığı Azerbaycan’lı askeri ve sivil ahali resmi devlet kayıtlarında mevcuttur ve bunlar hakkında yukarıda genişçe bahsedilmiştir.

1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve onlara ek Protokoller himayede olan ve savaş sırasında ele geçirilen kişilere karşı işkence verilmesini yasaklamaktadır. Öyle ki, “Askeri esirlerle muameleye dair” III Cenevre Sözleşmesinin 13. maddesi uyarınca askeri esirlerle her zaman insanca davranılmalıdır. Onların sıhhatinin kötülüşmesine veya ölümüne neden olabilecek herhangi bir fiziksel yaralanma, tıbbi veya bilimsel deney yapılması halleri yasaktır.

Yine “Askeri esirlerle muameleye dair” III Cenevre Sözleşmesinin 13. maddesi uyarınca askeri esirler onların kimliğine ve onuruna saygı gösterilmesi hakkına sahiptir. Yani, askeri esirler her türlü şiddetten, tehdit, hakaret etme ve kitlenin merakından korunmalıdır.

Bununla birlikte, Ermenistan silahlı kuvvetleri tarafından hiçbir suçu olmayan çocukların katledilmesi, onların rehin alınması ve velilerinden ayrılması olguları saysız hesapsızdır. 18 Kasım 1994 tarihinde Azerbaycan’lı çocuklardan 71’nin Ermeniler tarafından rehin alınması olgusu resmi kayıtlarda yer almaktadır. Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu sırasında çocuklara çeşitli azap ve sıkıntılar verilmesi, onların BM Genel Kurulu'nun 20 Kasım 1959’da kabul edilen 1386 sayılı “Çocuk Hakları Bildirgesi”si ve BM Genel Kurulu tarafından 1989 yılında kabul edilen

“Çocuk Hakları” Sözleşmesiyle belirlenmiş haklarının kaba biçimde ihlal edilmesi demektir.

1994 yılının Mayıs ayında ateşkesin sağlanmasına rağmen Azerbaycan’lı esir ve rehinler Ermenistan’da tutulmakta halen devam ediyor. Askeri esir ve rehinlerin geri verilmesinin keyfi olarak geciktirilmesi aynı zamanda 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesinin Uluslararası silahlı çatışmaların mağdurlarının korunmasına ilişkin I Protokolünün 85. maddesinin 4. bölümünün b fıkrasının gereklerinin (Savaş esirlerinin veya sivillerin ülkelerine geri gönderilmesinde haksız gecikme) de kabaca ihlalidir.

Askeri esirin ölümüne neden olan veya onun hayatını tehlikede koyan herhangi yasadışı eylem veya eylemsizlik III Cenevre Sözleşmesinin ciddi ihlali olarak değerlendirilmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Esir ve İtkin düşmüş, rehin alınmış vatandaşlarla ilgili Devlet Komisyonu’nun bilgisine göre esir düşmüş 783 kişiden 101’nin esir olması olgusu Ermenistan tarafından kabul edilmemektedir. Halbuki, son zamanlarda Heinrich Byel Fonu Uluslararası arama Grubu’nun faaliyetleri sonucunda bu şahıslardan 6 Azerbaycan’lının esirlikte ölmesi belirlenmiştir.

1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri savunmasız esir ve rehinlerin himaye ve bakımını gerektirmektedir. I ve II Cenevre Sözleşmelerinin 12. maddesi uyarınca yaralıları ve hastaları, gemi kazasına düşenler tüm durumlarda himaye edilmeli ve muhafaza edilmelidir. Ama Ermenil’erin Azerbaycan’lı yaralıları ve hastalara yaptıklarını yukarıda olanca açıklığıyla belirttik. Sözleşmenin bu maddesi de Ermeniler tarafından kabaca ihlal edilmiştir.

“Askeri esirlerle muameleye dair” III Cenevre Sözleşmesine 87. maddesi uyarınca esir tutan devletin hakimiyet organları ve mahkemeleri askeri esirleri bu devletin askerlerinin işledikleri suçlar nedeniyle verilen cezalardan başka hiçbir farklı cezaya mahkum edemez. Halbuki, yukarıda da belirttiğimiz gibi, esirlikten dönenler Ermenistanda kalan esirlerin nasıl işkencelere tabi tutulduğunu, Ermeni kabirleri üzerinde kafalarının kesildiğini, fiziksel olarak vücut bütünlüğünün korunmadığını, her an açıklık, dövülme ve mahrumiyet içerisinde olduklarını, hastane, hakimet organlarıyla

görüştürülme, mahkemeye çıkarılarak resmi cezaya çarptırılma gibi hallerinse asla vuku bulmadığını kendi dilleriyle beyan etmişlerdir.

Yine “Askeri esirlerle muameleye dair” III Cenevre Sözleşmesinin 17. maddesi uyarınca askeri esirlerden herhangi bilgi elde edilmesi amacıyla onlara hiçbir şekilde fiziksel veya ruhsal işkence ve mecburiyet eylemleri uygulanamaz. Cevap vermekten vazgeçen askeri esirleri tehdit, hakaret etmek, takip etmek veya başka sınırlamalara maruz bırakmak yasaktır. Ermeni’lerin Azerbaycan’lı esirlere reva bildiklerini burda tekrarlamaya ihtiyaç yoktur sanırım.

“Savaş sırasında sivil kişilerin korunmasına ilişkin” IV Cenevre Sözleşmesinin 33. maddesi uyarınca hiçbir sivil işlemediği hukuk ihlaline göre cezalandırılmaz. Sivil halka karşı toplu ceza tedbirlerinin alınması, onları korkuya düşürmek, onlara karşı türör işlemek, onların yağmalanması ve onlara karşı her türlü baskılar yasaktır. Fakat Ermenistan sadece Dağlık Karabağdaki sivil ahalini değil, aynı zamanda DK'dan 100 km. uzakta bulunan yerleşim birimlerinde (Tovuz, Gazah, Sederek, Şerur, Başkend vb.) de sivilleri havadan ve toprak aracılığıyla bombardıman etmişlerdir.

Bununla birlikte, “Savaş sırasında sivil kişilerin korunmasına ilişkin” IV Cenevre Sözleşmesinin 27. maddesi uyarınca Her türlü şartlar altında; şahıslarına, namuslarına, aile haklarına, dini akidelerine ve ibadetlerine, itikat, örf ve adetlerine saygı gösterilmesi himaye altındaki şahısların hakkıdır. Bunlar her zaman insani muameleye tabi tutulacaklar ve bilhassa şiddet veya tehdit hareketlerine, hakarete veya halkın tecüssüne karşı himaye olunacaklardır. Kadınlar namuslarına taarruz, ve bilhassa ırzlarına tecavüz, fuhşa icbar ve her türlü müstehcen hareketlere maruz kalmaktan himaye olunacaklardır. Himaye altındaki şahıslar, sıhhi vaziyetlerine, yaşlarına ve cinsiyetlerine müteallik hükümler de nazara alınarak, kendilerini hükmü altında bulunduran ihtilâfa dahil tarafça; bilhassa ırk, din veya siyasi kanaat itibarıyla, gayri müsait hiçbir fark gözetilmeksizin aynı itinalı muameleye tabi tutulacaklardır.

Bununla birlikte, “Savaş sırasında sivil kişilerin korunmasına ilişkin” IV Cenevre Sözleşmesinin 3. maddesi uyarınca sivil halkın hayatına ve fiziki bütünlüğüne kast edilmesi, aynı zamanda, öldürülmesi, sakat bırakılması, hakaret edilmesi, aşağılayıcı

davranışa maruz bırakılması, azap ve işkence verilmesi, insan onuruna kast edilmesi, hakaret ve aşağılayıcı hareketler edilmesi yasaktır. Önceki pek çok başlıklarda ayrıca bahsettiğimiz Ermenistan'ın Azerbaycan'ın sivil ahalisine karşı kadın, bebek, yaşlı, çocuk demeden kaddarca muamelede bulunmaları, rehin alınan sivillere uygulanan işkenceler Ermenistan'ın Cenevre Sözleşmelerinin zikredilen maddelerini kabaca ihlal ettiğini kanıtlanmaktadır.

2.4.4. ZORUNLU GÖÇMENLER

Ermenistan silahlı kuvvetlerinin 1988-1993 yıllarında ülkemize askeri saldırısı sonucunda Azerbaycan topraklarının yüzde 20'si - Dağlık Karabağ'ın yanı sıra ona bitişik olan 7 bölgesinin arazisi işgal edilmiş, Dağlık Karabağ'dan, çevre bölgelerden, ayrıca Ermenistan veya Dağlık Karabağ'la komşu olan yerleşim birimlerinden 700 binedek soydaşımız kendi daimi yurtlarından yoksun bırakılarak kovulmuş ve ülkemizin 62 şehir ve ilçesinde, 1600'den çok yoğun yerleşim yerlerinde geçici yerleşmişlerdir. Bu mülteciler Azerbaycanda meskunlaşmışlardır. Aynı zamanda, 1990 yılında Orta Asya'dan göç etmiş 50 binedek Ahıska türkü de Azerbaycan'da sığınak bulmuştur. Tüm bunlarla birlikte, 11 binden fazla “mülteci” statüsü almak niyetinde olan kişi var. (A.C. XİN, 2013). Onların büyük çoğunluğunu çeçen kökenli Rusya vatandaşları, Afganistan, İran, Irak ve Filistinden olan kişiler oluşturmaktadır. Böylece, şu anda Azerbaycan'da 1 mln. 200 binedek göçmen, mülteci ve “göçmen” statüsü almak niyetinde olan şahıs vardır. (A.C. MK işleri üzere Devlet Komisyonu. t.y.)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HUKUKİ DEĞERLENDİRME

3.1. DAĞLIK KARABAĞ SORUNUYLA İLGİLİ ARGÜMANLAR

3.1.1. ERMENİSTAN'IN ARGÜMANLARI

Resmi Erivan temsilcileri Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı arazi iddialarına hakkazandırmak maksadıyla kendilerini Dağlık Karabağ'ın zaten hiç bir zaman bağımsız Azerbaycanın ayrılmaz bir parçası olmadığıyla ilgili aşağıdaki iddialarda bulunmaktalar:

Birincisi bağımsız Azerbaycan SSCB'ye dahil olurken Karabağ'ın zaten Azerbaycan'ın otoritesinde olmadığıdır. Bunu, kendisinin zannettiği arazi üzerinde etkili bir devlet otoritesi kuramaması ve sınırlarının legitimliğini kabul ettirmeğe muktedir olamaması sebebinden Milletler Cemiyetinin Azerbaycanı tanımaktan vaz geçmesi konusunda kabul ettiği karar da teyit etmektedir.

İkincisi 1991'de SSCB'nin parçalandığı dönemde Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan kanuni esaslara dayanarak ayrılması ve "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti"nin kurulmasıdır. Bununla ilgili olarak "Müttefik cumhuriyetin SSCB'den ayrılmasıyla ilgili meselenin çözümü hakkında" 3 Nisan 1990 tarihli SSCB kanuna özellikle atıfda bulunmaktadır. Bu kanuna esasen, müttefik cumhuriyet tarafından kanunla öngörülen SSCB'den çıkma yöntemi uygulanırken özerk birimler SSCB'de ve ayrıldığı müttefik cumhuriyette kalmak meselesini bağımsız olarak halletmek, aynı zamanda, kendi devlet-hukuki statü meselesini kaldırmak hakkı elde etmekteydiler.

Üçüncüsü Azerbaycan SSCB'nin varisi olmaktan vazgeçtiği için artık onun Sovyet dönemi sınırlarının restore edilmesi hakkında iddiası da oratadan kalkmasıdır. Dolayısıyla, sonuçta DK ahalisi (Ermeni'leri) uluslararası hukukun "halkların kendi kaderini tayin etmesi" ilkesi uyarınca Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a birleşme

yolunu hür iradeleriyle seçmişlerdir. (A. C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2005a: 18; A.C. MM, t.y.)

3.1.2. AZERBAYCAN'IN ARGÜMANLARI

Azerbaycan'ın argümanlarını net olarak aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

Birincisi RK(b)PMK'nın 5 Temmuz 1921 tarihli toplantısında Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan SSCB'ye intikal etmeden önce de, SSCB tarafından işgal edilmesinden sonra da Azerbaycan SSC'nin bünyesinde kalmasının karara alındığıdır.

İkincisi ne Kars antlaşmasında, ne de 13 aralık 1922 tarihinde kurulan Kafkasya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyetleri'nin (ZSFSR) anayasasında Dağlık Karabağ konusunda her hangi bir düzenlemeye rastanmamaktadır. Çünkü burası resmi olarak sadece SSCB tarafından değil, aynı zamanda Ermenistan SSC tarafından da Azerbaycan SSC'nin ayrılmaz terkeb hissesi olarak tanınmaktaydı.

Üçüncüsü 7 Temmuz 1923 tarihinde Azerbaycan SSC MİK "Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin oluşturulması hakkında" ferman yayınladı. Bununla birlikte, Dağlık Karabağın Azerbaycan SSC'nin terkebinde özerk bir vilayet olduğu 1936 ve 1977 tarihli SSCB anayasalarında da tesbit edilmektedir.

Dördüncüsü DKÖV'nin hukuki statüsü SSCB ve Azerbaycan SSC anayasalarına uygun olarak 16 Haziran 1981 tarihinde Azerbaycan SSC Ali Sovyeti tarafından kabul edilmiş "DKÖV hakkında" Kanunla tesbit edilmektedir. (A. C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2005a: 19-22)

3.1.3. ERMENİSTAN'IN ARGÜMANLARINA KARŞI AZERBAYCAN'IN SAVUNMASI

Birincisi Ermeni'lerin "bağımsız Azerbaycan SSCB'ye dahil olurken Karabağ Azerbaycanın otoritesinde değildi" tezine karşın, "Azerbaycan'ın Argümanları" başlığı altında belirttiklerimi savunma olarak ireli sürüyoruz.

İkincisi Ermeni'lerin "1991'de SSCB'nin parçalandığı dönemde Dağlık Karabağ Azerbaycandan kanuni esaslara dayanarak ayrıldı ve "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti" kuruldu" iddiasına karşın, en baştan belirtelim ki, müttefik cumhuriyetlerin sınırlarının değiştirilme koşulları SSCB ve müttefik cumhuriyetlerin anayasalarında tespit edilmişti. Şöyle ki, SSCB Anayasasının 78. maddesi uyarınca, müttefik cumhuriyetin arazisi onun onayı olmadan değiştirilemez. Müttefik cumhuriyetler arasında sınırların değiştirilmesi bu cumhuriyetlerin karşılıklı mutabakatıyla ve SSCB'nin onayı sonucunda mümkün olabilir. Bu hüküm Ermenistan SSC'nin anayasasında da, Azerbaycan SSC'nin anayasasında da yer almaktadır.

20 Şubat 1988 tarihinde DKÖV Halk Milletvekilleri Kurulunun oturumunda Ermeni topluluğunun temsilcileri Azerbaycan SSC ve Ermenistan SSC Yüksek Sovyetlerine DKÖV'nin Azerbaycan SSR'den ayrılarak Ermenistan SSC'ye birleştirilmesi hakkında taleple başvurdu. DKÖV Halk Milletvekilleri Kurulu'nun 20 Şubat 1988 tarihli talebine cevap olarak, Ermenistan SSC Yüksek Sovyeti **15 Haziran 1988 tarihinde** DKÖV'nin Ermenistan SSC'ye birleştirilmesi kararına rızasını belirten ve SSCB Sovyetinden vilayetin Azerbaycan SSR'den alınarak Ermenistan SSC'e birleştirilmesi meselesini gözden geçirmeyi ve teyid etmeyi temenni eden karar kabul etti.

Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu ve Yönetim Kurulu **13 ve 17 Haziran 1988** tarihlerinde aldığı kararlarda SSCB Anayasasının 78. ve Azerbaycan Anayasasının 70. maddelerini esas getirerek, DKÖV'nin Azerbaycan SSR'den alınarak Ermenistan SSC'ye birleştirilmesini kabuledilemez ve imkansız olduğunu ilan etti. Azerbaycan SSC müttefik cumhuriyetler arasındaki sınır değişikliğinin olasılığını tartışmak için hiçbir

esasın olmadığını ve SSCB, Azerbaycan SSC ve Ermenistan SSC'nin yürürlükte olan anayasalarının yukarıda zikrettiğimiz hükümlerini dikkate alarak bu meselenin bir daha açılmamak üzere kapatılmasını talep etti. Buna rağmen, 12 Temmuz 1988 tarihinde DQMV Halk Milletvekilleri Kurulu DKÖV'nin Azerbaycan SSR'den tektarafli olarak ayrılmasına dair yasadışı bir karar kabul etti. (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2005c: 1) Buna cevap olarak, Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti Yönetim Kurulu **13 Temmuz 1988** tarihinde SSCB ve Azerbaycan SSC anayasalarına, ayrıca Azerbaycan SSC'nin "Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi hakkında" kanununa dayanarak, DKÖV'nin Azerbaycan SSR'den tektarafli olarak ayrılmasına dair DKÖV Halk Milletvekilleri Kurulu'nun 12 Temmuz 1988 tarihli kararının yasadışı ve hiçbir geçerliliği olmadığını beyan eden karar çıkardı. (Abdullayev, 1995: 15)

16 Ağustos 1989 tarihinde "Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti Nüfusunun Yetkili Temsilcilerinin Kongresi" kendi toplantısında Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan SSC bünyesindeki özerkliğini tanımaktan vazgeçtiğini net bir şekilde beyan etti. Aynı zamanda, "Kongre" DKÖV'ni Azerbaycan SSC anayasası ve ülkenin diğer yasalarının işlemediği "bağımsız ittifak arazisi" ilan etti. "Kongre" DKÖV'de müstesna halk hakimiyetini beyan eden "ulusal konsey" oluşturdu. (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2010: 23) Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti Yönetim Kurulu **26 Ağustos 1989** tarihinde "Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Nüfusunun Yetkili Temsilcilerinin Kongresi"nin kararını yasadışı ilan eden karar aldı. (A.C. XİN, t.y.)

Çok tabii olarak, Ermenistan SSC de DKÖV'nin Azerbaycan SSR'den koparılmasının mevzuat yoluyla resmileştirilmesi girişimlerinde aktif yer almaktaydı. Ermenistan SSC Yüksek Sovyeti 15 Haziran 1988 tarihli kararından başka, bu müttefik ülkenin yüksek yasama organı olan anayasaya aykırı çok sayıda diğer kararlar da almıştır. Bunlardan en önemlisi "Ermenistan SSC'ni ve Dağlık Karabağ'ı birleştirmek hakkında" 1 Aralık 1989 tarihli karardır. (A.C. MTN, t.y.)

Bilindiği üzere, Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlık elde etmeden ve sorunun çözümü uluslararası kurumlara havale olunmamışdan önce **hakem rolünü** SSCB'nin

merkezi organları oynuyordu. Eski SSCB yüksek devlet organının tüm kararları, özellikle de 10 Ocak ve 3 Mart 1990 tarihli kararları Azerbaycan SSC ve Ermenistan SSC arasındaki sınırların ve anayasayla belirlenen milli arazi bölgesünün değiştirilmesinin kabuledilemez olduğunu net bir şekilde beyan etmiştir. (A.C. XİN, t.y.) Böylece, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan SSC'den Ermenistan SSC yararına 20 Şubat 1988 tarihinde başlayan ayrılma süreci SSCB anayasası'nın açıkça ihlaliyle eşlik ediyordu ve bu nedenle hiç bir hukuki sonuç doğurmamıştır. Ermeni tarafının Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılmasını yasallaştırmaya yönelmiş sonraki girişimi - 2 Eylül 1991 tarihinde "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti"ni ilan etmesi bizim açıklamamızın (Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan sınırları dahilinde olduğu ve Ermenistan'ın onu Azerbaycandan ayırmaya çalıştığı) doğruluğunu açıkça isbat etmektedir. (A.C. MM'nin Bildirisi, 2006)

Ermenistan tarafı düşünüyordu ki, bu adımın hukuki dayanağı "Müttefik cumhuriyetin SSCB'den çıkmasıyla ilgili sorunların çözüm kuralları hakkında" 3 Nisan 1990 tarihli SSCB kararı olacaktır. Ermeni temsilcileri emindi ki, "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti"nin kurulması uluslararası hukuk standartları açısından kusursuzdur. Onların görüşüne göre, Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını elde ettiği tarihten itibaren "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti" artık onun bir parçası değil. Fakat yukarıda da görüldüğü üzere en basit analiz bile belirtilen "kusursuzluğun" hukuki açıdan ciddi şüpheler doğurduğunu göstermektedir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, 3 Nisan 1990 tarihli Kanunun amacı müttefik cumhuriyetlerin SSCB'den ayrılacağı takdirde uymalı oldukları özel kuralları oluşturarak, SSCB genelinde karşılıklı ilişkilerin tanzimlenmesinden ibaretti. Müttefik cumhuriyetin ayrılma konusundaki kararı cumhuriyet nüfusunun referandumu yoluyla özgürce ifade edilmiş iradesine dayanmalıydı. Bundan sonra da bu karar müttefik ülkenin yüksek yasama organı tarafından onaylanmalıydı. Aynı zamanda, bu kanuna göre, özerk kurumları olan müttefik cumhuriyetlerde referandum kurumlarının her birinde ayrı ayrılıkta geçirilmelidir. Bu kurumların nüfusu hem SSCB veya ayrılan müttefik

cumhuriyet içinde kalıp kalmama meselesi konusunda bağımsız olarak karar vermek, hem de kendilerinin devlet-hukuki statü meselesini kaldırmak hakkına sahipti.

3 Nisan 1990 tarihli kanunda tespit edilmiş kurallara uyulması gerektiğini varsayarsak, bu kanunun sınırladığı “halkların kendi kaderlerini tayin etme” gibi hukukun aşırı kullanımının savunucuları tarafından bu belgeye atıfta bulunmaları özellikle şaşırtıcıdır. Özellikle belirtmek gerekir ki, müttefik cumhuriyetin SSCB’den ayrılması sadece karmaşık ve aşamalı bir işlemin yerine getirilmesi ve nihayet, SSCB Halk Milletvekilleri Sovyetinin ilgili kararının kabulünden sonra meşru kabul edilebilir. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği uluslararası hukukun subjesi olarak mevcudiyetini yitirinceye kadar, söz konusu kanun pratik olmayıp geçerliliği yoktu. Çünkü hiçbir müttefik cumhuriyet, aynı zamanda, Azerbaycan ve Ermenistan da orada tespit edilmiş kurallara uyarak SSCB’den ayrılmış değildi.

Sonuç olarak, diyebiliriz ki, 26 Kasım 1991 tarihindeki DKÖV’nin arazisi Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını tam elde edene ve uluslararası kamuoyu tarafından tanınana kadar Azerbaycan’ın bir parçasıydı. SSCB’nin dağılmasından sonra “**uti possidetis juris**” uluslararası hukuk doktrini yeni bağımsız devletlerin sınırlarının ulusal, bölgesel ve uluslararası legitimliğinin temelini oluşturmuştur. (Cabbarlı, 2014: 4) Söz konusu doktrine göre, Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonra DKÖV’nin de dahil olduğu eski Azerbaycan SSC’nin idari sınırları uluslararası sınırlar olarak tanındı ve uluslararası hukukun koruması altına alındı. (Permanent Mission of the Republic of Azerbaijan to the UN Office and other International Organizations at Geneva, t.y.) Bu kavram Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Dağlık Karabağ ve çevre arazilerindeki münakaşayla ilgili BM Güvenlik Konseyi’nin yukarıda zikrettiğimiz DK ile ilgili dört kararında da gösterilmiştir.

Halkların kendi kaderini tayin etme hakkına gelince, bilinmektedir ki, ilgili uluslararası belgelerde tespit edildiği gibi, bu hakkın uygulamada gerçekleştirilmesi aslında tektarafli ayrılmanı değil (!), net tanımlanmış sınırlar çerçevesinde uluslararası ilke ve anlaşmalara ve iç yasalara uygun olarak gerçekleştirilen yasal süreci

öngörmektedir. Kuşkusuz, söz konusu sorunda kendi kaderini tayin etme meselesinin gerçekleştirilmesinde esas faktör Azerbaycan topraklarının bir bölümünün “koparılmasına” yönelik tüm faaliyetlerin anayasaya aykırı olmasıyla ve uluslararası hukukun temel, özellikle de, güç uygulanmasını ve toprak ele geçirilmesini yasaklayan kurallarının ihlaliyle eşlik etmekteydi.

Bu da belirtilmelidir ki, Ermenistan tarafı Ermeni’lerin kendi kaderini tayin etme prensibini esas getirerek Dağlık Karabağ’ın bağımsız bir devlet olarak tanınmasına çalışmaktadır. Ancak Ermeniler kendi kaderini tayin etme hakkından daha yirminci yüzyılın başlarında en yüksek düzeyde yararlanarak kendilerinin bağımsız devletini - Ermenistan Cumhuriyeti’ni kurmuşlardır. Devlet Başkanı İlham Aliyev, konuşmalarında defalarca beyan etmiştir ki, bugünkü Ermenistan devleti 1918 yılında tarihi Azerbaycan topraklarından İrevan Hanlığı ve Zengezur ilçesinin topraklarında kurulmuştur. Dağlık Karabağ bölgesinin Ermeni’leri ise diğer ülkelerde yaşayan Ermeniler gibi Azerbaycan Cumhuriyeti’nde yaşayan milli azınlıklardan sadece biridir.

Uluslararası hukuk kurallarına göre milli azınlıklar kendi mükadderatlarını tayin edebilirler (internal self-determination). Fakat bu, bağımsızlık şeklinde olamaz. Çünkü bağımsız devletin topraklarında yaşayan ulusal azınlıkların böyle hakları yoktur. Aynı zamanda, ulusların kendi kaderini tayin etme meselesi uluslararası hukukun temel ilkelerinden olan toprak bütünlüğü ilkesini ihlal etmemeli, bu prensiple çelişmemelidir. Bu açıdan, Ermenilerin kendi kaderini tayin etme hakkını bahane ederek gerçekleştirdiği etkinlikler (topraklarımızı işgal etmesi, yerli ahaliyi yurtlarından kovması, sivil ahaliye ve askerlere karşı çeşitli işkenceler vermesi ve s.) uluslararası hukuk normlarının, özellikle, devletlerin egemen eşitliği, zor kullanmamak ve zor kullanmakla tehdit etmemek, sınırların dokunulmazlığı, devletlerin toprak bütünlüğü, tartışmaları huzurlu şekilde düzenlemek, başka devletlerin içişlerine karışmamak ve uluslararası yasal yükümlülükleri dürüstçe yerine getirmek gibi AGİT’in Helsinki ilkelerinin kabaca ihlali demektir.

Ayrıca, Ermenistan sorunun çözülmesi için yapılan görüşmelerde Dağlık Karabağ’ın Ermeni topluluğunun taraf olarak katılımının da temin olunmasını

istemektedir. Bu talep de keyfi olup uluslararası hukukun ilkelerine uygun değildir. Çünkü Dağlık Karabağ Ermeni'lerinin bağımsız taraf olarak görüşmelere katılımı sadece AGİT'in Minsk Grubu'nun kararına aykırı olmayıp, aynı zamanda, 2008'in sonunda Moskova'da imzalanan bildiride de açıkça belirtilmiştir ki, sorunun çözümü yönünde yapılan görüşmeler sürecine sadece Azerbaycan ve Ermenistan tarafları katılabilir. (Ahmedov, 2010: 4) Eğer Dağlık Karabağ münakaşasının tarafı olsaydı, o zaman Ermenistan tarafı beyannameyi imzalamazdı.

Aynı bildiride (2 Kasım 2008) Moskova'da Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan cumhurbaşkanlarının ortak imzaladığı deklarasyonda da sorunun toprak bütünlüğü çerçevesinde çözülmesi öngörülmüştü. 5 Aralık 2009'da AGİT'in Dışişleri Bakanları'nın Atina'da yapılan toplantısında kabul edilmiş belge de bu yaklaşımı teyit etmektedir.

Bir olguya da dikkat etmek önemlidir ki, etnik temizleme sonucunda hazırda Ermenistan mono-etnik, yani ulusal azınlıkların yaşamadığı devlete dönüşmüştür. Bununla birlikte, bugün kendini dünyadan tecrit olunmuş duruma düşürmüş Ermenistan nüfusunun sayısı durmadan azalmaktadır. BM Kalkınma Programı'nın himayesi altında yayınlanan İnsan Kapasitesinin Gelişimi hakkında sunumda kaydedilmiştir ki, her yıl Ermenistan'ı 23-27 bin kişi terk etmektedir. (Mehdiyev, 2010: 17-18) XX yüzyılın 80'li yıllarının sonunda 3,7 milyon nüfusun yaşadığı Ermenistan'da ülke nüfusunun 1,5 milyondan fazlası (toplam nüfusun % 40'ı) bağımsızlık döneminde açlık, işsizlik ve sefalet yüzünden yabancı ülkelere göç etmiştir ve bu süreç halen hızla devam etmektedir.

Üçüncüsü Ermeni'lerin “Azerbaycan sovyet dönemindeki sınırlarıyla ilgili hak iddia etmek esasından marhumdur” demesine karşın, biz bu konunun “Antlaşmalarla ilgili devletlerin hukuki varisliği hakkında” Vyana Sözleşmesinin 11. maddesiyle halledilmesi gerektiğini savunuyoruz. Şöyle ki, belirtilen maddeye göre, “bir devletin hukuki varisliği: a) anlaşmayla tesbit edilmiş sınırlara şamil edilmez...” Yani, suverenliğin (otoritenin) değişmesi daimi nitelik taşıyan sınırları sarsıtmaya muktedir

değildir. Konumuzla ilgili olarak, SSCB'nin yok olmasıyla otoritesi altındaki toprakların otoritesinin değişmesi ve geçmiş müttefik cumhuriyetler tarafından hukuki varisliğin ilan edilmesi onların (Azerbaycan'ın) bağımsızlık elde ettikleri ana kadar mevcut olan sınırlarını değiştirmez. Kısacası, “**uti possidetis juris**”³³ doktrini gereğince Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlık elde ettiği andan itibaren Azerbaycan SSC'nin SSCB dahilindeki sınırları uluslararası sınırlar sayılmaktadır ve uluslararası hukukla güvence altına alınmaktadır. (Ahmedov, 2010: 4)

3.2. ERMENİSTAN'IN İŞGAL ETTİĞİ ARAZİLERİMİZDE İŞLEDİĞİ SUÇLARIN HUKUKEN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.2.1. ERMENİSTAN'IN İŞGAL EYLEMİ

En az ve öz deyimle, Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarında, neredeyse, insan hakları Ermeniler tarafından tamamen ihlal edilmiştir. Zaman geçtikçe, Ermeni askerleri tarafından ülkemizin topraklarının bir bölümünün işgalinin devamı sonucunda Azerbaycan'ın kayıpları artmakta-topraklarımızın kaynakları vahşice yağmalanmakta, yüzyıllardan beri soydaşlarımızın elleriyle oluşturdukları ulusal irsimiz yok edilmekte, hatta atalarımızın varolma izleri bile silinmektedir.

Ermenistan askeri güçleri bugün bile halen ateşkesi sürekli ihlal etmekte, Azerbaycan topraklarını ateşe tutmakta, Azerbaycan ordusunun askerlerini ve sınır bölgelerinde yaşayan ahalini katletmektedirler. Neredeyse, 1994 yılında imzalanan ateşkes anlaşmasından bugüne dek Ermeni'lerin ateşkesi ihlal etmediği, Azerbaycanın sivil nüfusuna ateş edilmeyen gün, denebilir ki, olmamıştır.³⁴ (Mahmudov ve Şükürov, 2005a: 24)

³³ “Uti possidetis juris” uluslararası-hukuki doktrini yenice bağımsızlık elde etmiş devletlerin sınırlarının uluslararası, bölgesel ve milli legitemleştirilmesinin esasını teşkil etmektedir.

³⁴ “2014’de ateşkes rejimi 4173 kez ihlal edilmiştir” A.C. Savunma Bakanlığı’nın onayladığı bilgilere dayanarak yaptığı denetime göre, Ermenistan tarafından 2014 yılının Ocak ayında 1543, Şubat 258,

Ermenistan devleti aşağıdaki olgulara ve esaslara göre uluslararası sorumluluk taşımaktadır:

1. Azerbaycan devletinin topraklarına tecavüz ve onun %20 kısmının işgaline göre (BM tarafından 1974 yılında kabul edilmiş “Tecavüzün kavramı hakkında” karar uyarınca);
2. Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarında sivil halkın sınırdışı edilmesine göre (“Sivil nüfusun korunması hakkında” 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesi uyarınca”);
3. Askeri esirlerle insanlık dışı muamele, onlara işkence verilmesi ve onların hayattan mahrum edilmesine göre (“Askeri esirlerle muamele hakkında” 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesine göre);
4. Silahlı çatışmalarda yaralı ve hastalarla acımasız muamele, onlar üzerinde tıbbi deneylerin yapılmasına göre (“Kara savaşlarında yaralı ve hastaların korunması hakkında” Cenevre Sözleşmesi ve 1977 tarihli Ek Protokolüne göre);
5. Azerbaycan’lılara karşı soykırım politikalarına göre (Hocalı soykırımı), (1948 tarihli “Soykırım suçunun önlenmesi ve cezalandırılması” BM Sözleşmesi'ne göre);
6. Azerbaycan’lıların vatanlarında özgürce hareket özgürlüğünü kısıtlamak, kendi emlakını kullanmak hakkının ihlal edilmesine göre (“İnsan Haklarının ve temel Özgürlüklerin Korunmasına ilişkin” 1950 tarihli Avrupa Sözleşmesi'ne göre);
7. Ermenistan'ın askeri güçleri tarafından işlenen uluslararası suçların önünün alınmaması ve suç işleyenlerin cezaya çarptırılmamasına göre (Cenevre Sözleşmelerine 1977 tarihli Ek Protokolün 91. maddesi uyarınca);
8. Ermenistan devletinin maddi ve siyasi sorumluluğuyla birlikte münakaşa sırasında uluslararası suç işlemiş Ermeniler de uluslararası suç (ceza) sorumluluğuna çarptırılmalıdırlar. (Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Tüzüğü'nün 2. Bölümü uyarınca)

Önceki fasılda olgular, tanık ifadeleri, gazete ve televizyon yayım kurumlarının aynı dönemde yayımladığı haberler bazında Ermenistan'ın işlediği suçların savaş suçları olduğunu bir daha vurguluyorum. Gerçekten de, Ermenistan hükümetinin işlediği suçlar savaş suçlarıdır. Savaş suçlarına ait belgeleri kıyaslırsak, bu alanda en iyi bölgünün 1998 yılı Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Roma Statüsü'nün 2. Bölümünün (Yargı Yetkisi, Kabul edilebilirlik ve Uygulanacak Hukuk) 8. maddesinde yapıldığını görürüz. 8. maddenin 1. fıkrasında gösterilmiştir ki, mahkeme savaş suçları bakımından özellikle onlar plan, yahut siyaset çerçevesinde işlenmişse veya bu tür suçlar geniş kapsamlı olarak işlenmişse yargı hakkına sahiptir. 8. maddenin 2. fıkrasıysa (Savaş Suçları) savaş suçlarının farklı-farklı türleri gösterilmiştir ve bu bölgede savaş suçları aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır:

1) 12 Ağustos 1949 Cenevre Sözleşmelerinin ciddi ihlalleri, aynı zamanda Cenevre Sözleşmelerinin hükümlerine uygun olarak korunan kişilere ve objelere karşı işlenen bir takım hukuk dışı eylemler;

2) Uluslararası hukuk çerçevesinde tespit edilmiş, uluslararası nitelikteki silahlı çatışmalarda uygulanan yasa ve adetlerin diğer ciddi ihlalleri;

3) Uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalar sırasında 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerinin dördü için de aynı olan 3. maddenin kaba şekilde ihlal edilmesi, ayrıca, silahı yere koymuş askerler ve hastalar, yaralanma, tutuklu olma veya diğer herhangi bir sebepten dolayı yararsız sayılan kişiler de dahil olmak üzere, askeri operasyonlarda aktif yer almayan kişilere karşı işlenen bir takım hukuk dışı eylemler;

4) Uluslararası hukuk çerçevesinde tespit edilmiş, uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalarda uygulanan yasa ve adetlerin diğer ciddi ihlalleri.

Uluslararası insani (humaniter) hukukun ciddi ihlallerinden, yani **1. tür savaş suçlarından** konuşurken Karada savaşan silahlı kuvvetlerde yaralıların ve hastaların durumunun iyileştirilmesi hakkında I Cenevre Sözleşmesinin 50., Denizde savaşan silahlı kuvvetlerde yaralıların, hastaların ve gemi kazasına uğrayanların durumunun iyileştirilmesi hakkında II Cenevre Sözleşmesine 51., Askeri esirlerle muamele hakkında III Cenevre Sözleşmesinin 130., Savaş sırasında sivil halkın korunması hakkında IV

Cenevre Sözleşmesinin 147., uluslararası nitelikteki silahlı çatışmalara dair I Ek Protokolün 11. ve 85. maddelerinin incelenmesi oldukça önem arz etmektedir. Bunların ihlal edilmesi daha çok uluslararası insani hukukun temel unsurlarından biri olan “Cenevre hukuku”nun ihlalleri sayılmaktadır.

2. tür savaş suçlarına uluslararası insani hukukun diğer bir parçası olan “Lahey (Haaga) hukuku”nun ihlalleri aittir. Bu alandaki temel belge 18 Ekim 1907'de kabul edilen IV Lahey Sözleşmesidir. Burada bir hususu vurgulamadan geçmemek gerekir. Öyle ki, yukarıda sıralanan her 2 türe ait suçlar uluslararası nitelikteki silahlı çatışmalarda işlenen ihlallerdir. Bildiğimiz gibi, 4 Cenevre Sözleşmesi ve I Ek Protokol uluslararası nitelikteki silahlı çatışmalar zamanı uygulanır. Sadece, istisna olarak, 4 Cenevre Sözleşmesi için genel olan 3. madde ve II Ek Protokol uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışma zamanı uygulanır. Fakat bu demek değildir ki, uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalar sırasında işlenen suçlara evrensel yargı ilkesi uygulanmayacaktır.

4 Cenevre Sözleşmesi'nin hepsi için genel olan 3. maddenin ihlali ise **3. tür savaş suçları** olarak sınıflandırılmıştır. Yani bu suçlar uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalarda “Cenevre hukuku”na ait ihlalleri içermektedir.

4. tür savaş suçları ise uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalarda “Lahey hukuku”nun ihlallerini içermektedir. Bu sınıflandırmayı esas alarsak, savaş suçlarını daha basit olarak 2 kısma ayırabiliriz:

- a) “Cenevre hukuku”nun ihlalleri sonucunda işlenen savaş suçları;
- b) “Lahey hukuku”nun ihlalleri sonucunda işlenen savaş suçları.

Bu sınıflandırmaya göre, savaş suçlarına aşağıdaki tanımı vermek mümkündür: Sözleşme hukuku, bazen de adet hukuku ile yasaklanan, uluslararası ve uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalar sırasında ve onlarla ilgili olarak işlenen ve silahlı çatışmalarda uygulanan savaş yürütülmesinin belirli yöntem ve tekniklerinin uygulanmasını yasaklayan veya kısıtlayan “Lahey hukuku”nun ve silahlı çatışma sırasında bireyin haklarının korunmasına yönelik “Cenevre hukuku”nun ihlalleri olan suçlara savaş suçları denir. Eğer uluslararası insani hukuku da “Lahey hukuku” ve

“Cenevre hukuku” olarak 2 bölümden ibaret sayarsak, o zaman, savaş suçları deyince uluslararası insani hukukun herhangi bir ihlalini anlayabiliriz. (Abdullayev, ty.)

Savaş suçlarına evrensel yargı ilkesinin uygulanmasıyla ilgili çeşitli uluslararası belgelerde oldukça önemli hükümler mevcuttur. Örneğin, BM'in 3 Aralık 1973 tarihinde 3074 (XVIII) sayılı kararıyla kabul edilmiştir ki, savaş suçlarında, insanlık aleyhine suçlarda suçlu olan kişilerin ortaya çıkarılması, gözaltına alınması, devredilmesi ve cezalandırılmasına ilişkin uluslararası işbirliğinin ilkeleri”nde tespit edilmiştir ki, “savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar nezaman ve nerede işlenmesinden bağımsız olarak araştırılmalı, bu suçları işledikleri konusunda deliller olan kişiler aranmalı, hapsedilmeli, adli sorumluluğa çarptırılmalı ve suçlu olarak isbat edildiğindeyse cezalandırılmalıdır.

Savaş suçları üzerinde evrensel yargı uygulanmasıyla ilgili diğer bir meselenin - **savaş suçlarına zaman aşımının uygulanmaması** konusunun araştırılması da oldukça önemlidir. Burada esas mesele ceza hukukunda temel kavramlardan biri olan cezaya çarptırılma süreciyle ilgilidir. Zaman aşımı deyince, ceza kanununda öngörülen ve suçun işlenmesinden sonra geçmesiyle faili cezaya çarptırılmaktan muaf tutan süre anlaşılmalıdır. (Semenderov, 2007: 462-463) Fakat bu ilke savaş suçlarına uygulanamaz ve uygulanmamaktadır. Bunun hukuki dayanağı-zamanaşımı sürecinin savaş suçlarına uygulanmaması durumu bu sürecin savaş suçları ve insanlığa karşı suçlara uygulanmaması hakkında BM Genel Kurulu tarafından **26 Kasım 1968** tarihinde kabul edilmiş Sözleşmede ve Avrupa Konseyi tarafından **25 Ocak 1974** yılında kabul edilmiş ve **27 Haziran 2003**'de yürürlüğe giren süreç “Savaş Suçlarına ve İnsanlık Aleyhine suçlara Zamanaşımının Uygulanmaması hakkında Sözleşme’de kaydedilmiştir. (EC, 2004)

Uluslararası hukuka göre devletler sadece kendi toprakları içinde ve kendi vatandaşlarıyla ilgili suçlar üzerinde yargı hakkına sahiptirler. Gördüğümüz gibi, evrensel yargılama ilkesi uluslararası hukukun bu ilkesiyle bağdaşmamaktadır. Ancak, bu, hiç de uluslararası hukukun ihlali demek değildir. Çünkü evrensel yargı ilkesinin uygulanması birçok suçlarla mücadelede devletlerin işini çok kolaylaştırmaktadır.

Artık Ermenistan hükümetinin Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Yargı Yetkisine giren suçları (Soykırım suçu; İnsanlığa karşı suçlar; Savaş suçları; Saldırı suçu)³⁵ (Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Tüzüğü, 1998: m.5) işlediğini şimdiye kadar vermiş olduğumuz olgularla yeteri kadar ispatlamış olduk. Zaman geçse de, Ermenistan'ın yapıcı olmayan ve çifte standartlı tutumu halen ezeli Azerbaycan topraklarının işgal altında kalmasına ortam oluşturmaktadır. Buna rağmen ülkemizin toprak bütünlüğünü güç kullanma yoluyla restore etme hakkı ve imkanı olan Azerbaycan Karabağ sorununu barışçıl, ikili ve çok taraflı görüşmeler yoluyla çözmeye sabırla samimi bir şekilde çaba göstermektedir.

Her şeye rağmen Ermenistan'la sorunun barışçıl çözümüne kendi taraftarlığını sergileyen Azerbaycan cephe hattının geçtiği bölgelere yakın yerlerde yoğun inşaat ve restorasyon çalışmaları yapılmakta, mülteciler ve zorunlu göçmenler için yeni kasabalar kurulmakta, yollar, elektrik, su ve gaz hatları yenilenmektedir. Bu yerleşim birimleri anaokulu ve orta okuldan ta modern tıp merkezlerine, su elektrik santralleri ve sutemizleyici tesislerden ta olimpiyat komplekslerine kadar tüm modern altyapı tesisleri ile donatılmaktadır. Devlet çiftçilere imtiyazlı krediler vermekte, arazide tarım ürünlerinin ekilmesi ve imalı için tesisler inşa edilmektedir.

Aynı şekilde, Cumhurbaşkanımızın kararname ve yönergelerine göre mültecilerin konut geçim koşullarının iyileştirilmesi amacıyla Füzuli ilçesi arazisinde 4125 aile - 18169 kişi için her türlü sosyal ve teknik altyapıya sahip 16 kasaba (Dönüş-1, Dönüş-2, dönüş-3, Dönüş-4, Dönüş -5, Dönüş -6, Dönüş -7, Dönüş -8, Dönüş -9, Dönüş -10, Dönüş -11, Zobucuk-1, Zobucuk-2, Zobucuk-3, Zobucuk -4, Zobucuk-5), Ağdam ilinin topraklarında ise 5012 aile - 21776 kişi için her türlü sosyal ve teknik altyapıya sahip 17 kasaba (Quzanlı, Ayak Qervend, Hındırstan, Ergi, Alıbeyli-1, Alıbeyli-2, Benövşeler-390, Benövşeler-70, Seferli, Baharlı, Dört yol-1 , Dört yol-2, Tezekend, Qasımbeyli, İmamqulubeyli, Quzanlı-1, Quzanlı-689) inşa edilmiştir. Füzuli ilinin 4944 evden oluşan

³⁵ 1998 tarihli UCM'nin Roma Statüsü. Bölüm 2 (Yargı Yetkisi, Kabul edilebilirlik ve Uygulanacak Hukuk) madde 5 (Mahkemenin Yargı Yetkisine Giren Suçlar), fıkra 1.

21 yerleşim merkezinde (Horadiz şehri, Ehmedbeyli, Gazahlar, Mirzenağılı, Arayatılı, Babı, Mollameherremli, Kerimbeyli, Yağlıvend, Şükürbeyli, Büyük Behmenli, Mahmudlu-1, Mahmudlu-2, Bala Behmenli, Araz Dilağarda, Araz Zergar, Ehmedbeyli, Karabağ, Yukarı Kürdmahmudlu, Düşük Kürdmahmudlu, Alıhanlı) işgal zamanı yıkılmış 4381 evden 2952'yi restore edilmiş, 1429 evse restore edilmektedir. (Virtual Karabagh İKT Merkezi, t.y.ç.)

Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının büyük bir bölümünün Ermenistan silahlı kuvvetlerinin işgali altında olması, işgal altında olan Karabağ'ın yukarı bölümünde bölücü rejimin varlığı ve Ermenistan'ın siyasi yönetiminin etnik temizleme yapması Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi tarafından da tanınmıştır. (EC, t.y.a)

Avrupa Konseyi PM Bürosu'nun 6 Haziran 2005 tarihli toplantısının kararıyla DKÖV'de yapılması öngörülen sözde "parlamento seçimlerini" gözlemlemekten vazgeçmiştir. Büro haklı olarak kaydetmiştir ki, hiçbir devlet tarafından tanınmayan bu sözde kurumda seçimlerin yapılması yasadışı ve uluslararası hukuk kurallarına aykırıdır. Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Seçim Komisyonu Azerbaycan devletinin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne yönelik böyle "seçimleri" yasadışı saymakta ve tanımamakta, uluslararası kamuoyunu da buna seslemektedir. (A.C. Merkezi Seçim Komisyonu, 2005: 38)

İlk defası 11 Aralık 2003'de Cenevre'de olmakla şimdiedek Azerbaycan Cumhurbaşkanı sayın İlham Aliyev ve Ermenistan Cumhurbaşkanı arasında 20'den fazla görüşmeler yapılmıştır. Fakat halen hiçbir pratik sonuç elde edilmemiştir. (A.C. MSK, 2005)

3.2.2. HOCALI SOYKIRIMI

"Soykırım" kavramının hukuki anlamı BM Genel Kurulu 9 Aralık 1948 tarihli 260 A (III) sayılı kararı ile kabul ettiği "Soykırım suçunun önlenmesi ve ona göre cezalar hakkında" Sözleşme ile tespit edilmiştir ve herhangi milli, etnik, ırki veya dini grupların kısmen veya tamamen yok edilmesi niyetiyle aşağıdaki eylemleri işlenmesini yasaklamaktadır:

- Böyle bir grubun üyelerinin katledilmesi;
- Böyle bir grubun üyelerine ciddi vücut hasarları ve zihinsel bozukluk getirilmesi;
- Böyle bir grup için kasten onun tam veya kısmen ortadan kaldırılmasına yöneltilmiş yaşam koşullarının oluşturulması;
- Böyle bir grup arasında çocuk doğumunun önlenmesine yöneltilmiş tedbirler;
- Çocukların zorla bir insan grubundan diğerine verilmesi.

Soykırım suçu için özel niyetin olması zorunlu unsur sayılmaktadır. Bu objektif çizgi soykırım cinayetini benzeri uluslararası suçlardan ayırmaktadır. Soykırım suçunu oluşturan elementlerden her biri bilinçli ve önceden düşünülmüş olmaktadır. Bu işler hiç bir halde tesadüf veya dikkatsizlik sonucu işlenemez. Aynı zamanda, böyle bir hareketin işlenme niyetinin vakti ve olası sonuçlarının genel anlayışı onların soykırım olarak tavsif edilmesi (yorumlanması) için yeterli değildir. Burada eylemin olumsuz sonuçlarıyla ilgili suç işleme kastının veya somut niyetin özel yönünü ortaya çıkarmak için gerekmektedir. Kurtulmaya can atan Azerbaycan sivillerinin önceden özel olarak hazırlanmış pusu yerlerinden pulemyotlardan, otomatik silahlardan ve diğer silah türlerinden kurşun yağmuruna tutulması soykırım niyetini kanıtlamaktadır. Bu suçun sadece Azerbaycan'lı nüfusa yönelik olduğuysa tartışılmaz belgelerle kanıtlanmaktadır.

Demek ki, soykırım eylemi mutlaka milli, etnik, ırki veya dini gruba yönelik olmalıdır. Diğer gruba karşı, örneğin, siyasi ve sosyal gruba yönelik böyle hareketler soykırım olarak yorumlanmayacaktır. Soykırım kavramı yasaklanmış hareketin genel sonuçları üzere somut niyetin olmasını gerektirmektedir. Soykırım suçunun tavsif olunmuş belirtisi olarak niyet bünyesinde birkaç farklı bileşen parçalarını birleştiriyor:

- Öncelikle, niyet somut gruba mensup kişilerin, tesadüfi olarak, bir tanesinin ya da bir kaçının imha edilmesinden ibaret olmamalı, tamamen grubun imha edilmesinden ibaret olmalıdır. Soykırım kurbanlarının tespit edilmesinin belirtisi onların bireyselliği değil, onların gruba mensubluğu olmasıdır. Soykırım komple bir insan grubunun varlığı hakkını tanımaktan vazgeçmek olgusudur. Ayrıca bir insanın katledilmesi ayrıca bir bireyin yaşama hakkını tanımaktan vazgeçmek gibi yorumlanacaktır. Sonuç itibarıyla,

yasaklanmış hareket (actus reus) bir kişiyle sınırlandırılabilir, fakat niyet (mens rea) grubun varlığına yönelik olmalıdır;

- Niyet milli, etnik, irki veya dini gruplardan birinin imha edilmesinden ibaret olmalıdır.

Soykırım cinayetine göre, sorumluluğun yorumlanması için bütün grubun imha edilmesi gibi bir sonuca ulaşmak talep edilmemektedir. Bunun için etnik grubun tamamen veya kısmen yok edilmesi niyetiyle suçun objektif tarafını teşkil eden eylemlerden birini işlemek yeterlidir. Soykırımın objektif tarafı olan “yok etmek” kavramı fiziksel veya biyolojik etkileme yoluyla hayattan mahrum etmek anlamına gelmektedir.

BM’in uluslararası mahkemesi “**Barselona Traction**” davasıyla ilgili kararında soykırım eyleminin yasaklanması üzere yükümlülüğü “**erga omnes**” yükümlülüğü adlandırmıştır. Uluslararası yargı “Soykırım Suçunun Önlenmesi ve ona göre cezalar” Sözleşmesinin temelinde duran ilkeleri tüm devletler için bağlayıcı nitelikte normlar olarak kabul etmiştir.

Azerbaycan Milli Meclisi tarafından kabul edilen Azerbaycan’ın “Soykırım suçunun önlenmesi ve cezalandırılması hakkında” BM’in Sözleşmesine katılması hakkında A.C. Kanunu 31 Mayıs 1996’da imzalanmıştır. Kanun 25 Haziran 1996 yılında “Azerbaycan” gazetesinde yayınlanmakla yürürlüğe girmiştir. Bunun yanısıra, Ermenistan Cumhuriyeti de 23 Haziran 1993 yılında BM’nin söz konusu Sözleşmesi’ne katılmıştır. Demek ki, Ermenistan hükümeti Uluslararası Mahkemeye dava edilmesi için gerekli subyektifliğe sahiptir, yani bu ülke Sözleşmenin yetkisi altındadır. Bu sözleşmenin 2. maddesi uyarınca soykırım suçu açıklanmıştır. “Soykırım suçunun önlenmesi ve cezalandırılması hakkında” BM Sözleşmesinin 3. ve 4. maddelerine göre, soykırım cinayetinde suçlu bilinerek bu amelleri işlemiş kişiler cezalandırılmalıdır.

Hocalı soykırımının uluslararası hukuk tarafından “soykırım” suçu olarak tanınmasının yasal sonuçları: (Charter of of the United Nations, 1945: m.3, 4)

1. Soykırım suçu işlemiş kişilerin kovuşturma ve cezalandırılması kaçınılmazdır.

2. Suç içeriği sadece soykırım suçunun işlenmesi değil, hem de soykırım işlenmesi amacıyla komplo, soykırımın işlenmesine doğrudan ve açıkça teşvik, soykırım yapılmasına kast ve soykırımı katılımdır.

3. Soykırım işlemiş kişilere evrensel hukukun prensipleri uygulanmalıdır.

4. Soykırım suçu işlendiği zaman emrin uygulanmasına atıfda bulunmak sorumluluktan kurtarmaz.

5. Rehberler soykırım suçunun önlenmesi tedbirlerini uygulamadıklarına göre sorumludurlar.

6. Soykırım cinayetlerine ceza sorumluluğunun uygulamasına zamanaşımı süreci uygulanmamaktadır.

7. Soykırım cinayetine ilişkin yasanın geriye dönük (retroaktif) uygulamasına izin verilmektedir.

8. Soykırım suçunu işlemiş kişiler cezaya çarptırılmaları için onları talep eden ülkeye verilmelidir.

Böylece, Hocalı şehrinde Ermeniler tarafından Azerbaycan'lı nüfusa karşı işlenen kitlevi suçlar uluslararası hukuki anlaşmalar uyarınca soykırım olarak yorumlanmakta ve uluslararası hukukun ilkelerine uygun olarak insanlığa karşı suç sayılmaktadır. Bununla birlikte, gerekli yasal imkanlara sahip devlet olarak, Azerbaycan Cumhuriyeti BM Sözleşmesinin 9. maddesine isnaden Uluslararası Mahkemeye başvuru hakkına sahiptir. Sözleşmenin 9. maddesinde öngörülmektedir ki, "Taraflar devletler arasında bu veya diğer ülkelerin soykırım veya 3. maddede sayılan diğer suçları işlemeye göre sorumluluğuna dair tartışmalar da dahil olmakla, bu sözleşmenin yorumlanması veya uygulanmasıyla ilgili tartışmalar-İlgili taraflardan birinin talebiyle incelenmesi için Uluslararası Mahkemeye verilir".

3.2.3. TERÖR OLGULARI

Ermenistan devletinin ve Ermeni diasporasının mali ve kurumsal yardımıyla dünyanın çeşitli ülkelerinde faaliyet gösteren Ermeni terörist örgütlerinin Azerbaycan'a karşı yürüttükleri terör eylemleri 1980'lerden başlayarak seri karakter almıştır.

Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesi ve onun etrafındaki-DK`dan başka 7 bölgenin işgali sırasında kitlesel panik oluşturmak, birçok insan telefâtını sağlamak amacıyla Ermenistan'ın istihbarat servisleri askeri operasyonların gittiği bölgelerden hayli uzakta, sivil Azerbaycan'lı nüfusun yaşadığı mıntikalarda terör eylemleri organize etmiş, gerçekleştirmiş, sonuçta binlerce masum, silahsız yerli sivil halk bebek, kadın, büyük, küçük, hasta, ihtiyar demeden gaddarca katledilmiştir.

Azerbaycan'daki mülteci ve zorunlu göçmenler (MK):

Ermenistan'dan gelen mülteciler - 250.000 kişi

Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarından gelen mülteciler - 760.000 kişi

Toplam – 1.010.000 kişi (A.C'nin Petersburg şehrindeki Baş Konsolosluğu'nun Basın Hizmeti, t.y.)

BM çerçevesinde uluslararası terörizmle mücadele konusunda birkaç Sözleşme ve Beyanname imzalanmış, kararlar kabul edilmiştir. 9 Aralık 1999 tarihli “Finansal terörizmle mücadele hakkında” uluslararası sözleşmeyi, ayrıca 1269 (1999), 1368 (2000), 1373 (2001) sayılı BM Güvenlik Konseyinin kararlarını örnek olarak gösterilebiliriz. Terörizmle mücadelede BM'le birlikte diğer uluslararası ve bölgesel örgütlerden İnterpol, AGİT, NATO, BDT, Arap Devletleri Ligi vb. kurumların isimleri de gösterilebilir ki, bunlar da BM gibi kendi tüzüğünde uluslararası suçların tüm türlerine, özellikle de terörizme karşı mücadeleyi hedef seçmişlerdir.

Uluslararası terörizme karşı mücadeleyi güncel eden temel mesele insan haklarının korunmasıyla bağlıdır. Bilindiği gibi insan haklarının korunması için çeşitli uluslararası sözleşmelerde pek çok hukuki düzenlemeler belirlenmiştir. Bundan başka, BM Güvenlik Konseyinin 1999 yılında kabul ettiği 1269 sayılı karar, 1977 tarihli Avrupa Konseyi'nin “Terörizmle mücadele konusunda” Sözleşmesi da terörizme karşı mücadelede, dolayısıyla insan haklarının müdafaasında referans alınabilecek önemli belgeler arasındadır. Yukarıda ve daha önceki başlıklarımızda belirttiğimiz olgulara dayanarak diyebiliriz ki, Ermenistan DK münakaşası sırasında ve hatta ondan çok çok öncelerden itibaren Azerbaycana ve Azerbaycan'lılara karşı terörün en acımasız örneklerini

uygulamış ve dolayısıyla terörle mücadele amacıyla düzenlenen yukarıda zikrettiğimiz uluslararası veya bölgesel sözleşmeleri ve kararları kabaca ihlal etmiştir.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, terör eylemlerini, “insan haklarını, temel özgürlükleri ve demokrasiyi yıkma amacı güden, devletlerin toprak bütünlüğünü ve güvenliğini tehdit eden, meşru olarak kurulmuş hükümetleri istikrarsızlığa uğratan, çoğulcu sivil toplumu tehlikeye atan ve devletlerin ekonomik ve sosyal kalkınması üzerinde olumsuz sonuçlar doğuran faaliyetler” olarak tanımlamaktadır. Terör eylemlerinin faili, düzenleyicisi ve maddi destekçisi olduğundan şüphelenilen kişilerin mahkeme önüne çıkarılması yükümlülüğü, BM Güvenlik Konseyi'nin 12 Eylül 2001 tarihli 4370. toplantısında kabul edilen 1368 sayılı kararla belirlenmiştir. 18 Haziran 1999'da Azerbaycan Milli Meclisi “Teröre Karşı Kanun” kabul etmiştir. Bu kanunla terörizme karşı mücadele etmenin hukuki esası tesbit edildi. Kanunun 3. maddesinde devletin bu alanda amaçları şu şekilde yer almaktadır:

1. İnsan hakları ve özgürlüklerinin sağlanması, toplumun ve devletin güvenliğinin sağlanması;
2. Terörün tesbiti, önlenmesi ve terörizm sonucu beklenen zararın asgariye indirilmesi;
3. Terörün ortaya çıkması ve uygulanması nedeninin ve koşullarının yanısıra terörizmin finansmanı ve diğer yardımlar edilmesi hallerinin tesbit ve iptal edilmesi. (A.C'nin İnsan Hakları üzere Müvekkili (Ombudsman), 2003: 176)

Görüldüğü gibi Milli Meclisin “Teröre Karşı Kanun”u kabul etmesindeki temel amaç Ermenistan tarafından ülkemize karşı gerçekleştirilen terör eylemlerinin karşısının alınması ve teröristlerin cezalandırılmasıdır.

3.2.4. TOPRAK İŞGALİ

Ermenistan Devleti tarafından yürütülen işgal savaşı bu devletin bir takım yasal düzenlemeleriyle yasallaştırılmıştır. Böylece, **2 Aralık 1988** tarihinde Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Konseyi (Parlamentosu) “Ermenistan SSC'nin Dağlık Karabağla birleştirilmesine dair karar kabul etti. Bu kararla Azerbaycan'ın bir

parçası olarak tanınmış arazi Ermenistan'a "birleştirildi". Ayrıca, 23 Ağustos 1991 tarihinde kabul edilmiş Ermenistan'ın Devlet Bağımsızlığı Bildirisi'nde Dağlık Karabağ Ermenistan topraklarının bir parçası olarak beyan edilmiştir. Aynı bildirinin yüksek yasama gücü ve önemi şuan ki Ermenistan Anayasası'nın Girişinde de teyid edilmektedir. (Virtual Karabagh İKT Merkezi, t.y.d)

Dağlık Karabağ'ın işgalinden sonra 27 Mart 1993'den 3 Nisan tarihinedek Ermenistan silahlı kuvvetleri tarafından Kelbecer ili işgal edildi. Ermenistan hükümeti Azerbaycan topraklarının işgalini Dağlık Karabağ Ermeni'lerinin hayata geçirdiğini bildirdi. Ermenistan münakaşada tarafsız olmamıştır. Azerbaycan topraklarının işgal edilmesinde Ermenistan silahlı kuvvetlerinin doğrudan katılımı inkaredilemez bir olgudur. Ermenistan'ın ülkemize karşı apaçık askeri saldırıları tüm uluslararası hukuk normlarına ve ilkelerine aykırıdır. Nitekim, BM'nin temel görevi olarak "uluslararası barışı korumak ve bu amaçla saldırı eylemlerine veya barışın ihlaline yönelik diğer eylemlere karşı etkili kolektif eylemler gerçekleştirmek" öngörülmektedir. (Charter of of the United Nations, 1945: m.1, f.1) BM tüzüğünde sadece saldırını değil, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde güç veya tehdit uygulamalarını da yasaklamaktadır. (Charter of of the United Nations, 1945: m.2, f.2) Bununla birlikte, devletler arasında oluşabilecek her türlü tartışmaları ancak barışçıl usullerle çözmeyi gerektirmektedir. (Charter of of the United Nations, 1945: m.2, f.3)

Saldırı eyleminin oluşmasıyla saldırıya uğramış devlet BM Güvenlik Konseyi önünde saldırgan devletin sorumluluğu meselesini kaldırabilir. (Charter of of the United Nations, 1945: m.39) Saldırı kavramının elementlerinin birinde gösterilen olgunun varlığı yeterlidir ki, Güvenlik Konseyi saldırgan ülkeye karşı mecburetme tedbirleri uygulasin. (Charter of of the United Nations, 1945: Fası 6, 7) BM Genel Kurulu'nun 18 Aralık 1967 tarihli 2330 (XXII) sayılı karar taslağında tecavüz eylemlerinin önlenmesi ve BM Tüzüğü uyarınca uluslararası barış ve güvenliği korumak ve etkili tedbirler almak üzere "saldırı" kavram olarak açıklanmıştır. 14 Aralık 1974'de BM Genel Kurulu'nun XXIX toplantısının 3314 (XXIX) sayılı kararında ilk kez "saldırı" kavramının özü ve içeriği açıklanmış ve ona uluslararası hukuki değer verilmiştir. 8

maddeden oluşan kararda tecavüzün neden ibaret olması belirlenmiştir: (International Law Commission, 1996)

1. maddede belirtilmiştir ki, bir devlet tarafından diğer devletin egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlığına karşı silahlı kuvvet uygulanması BM Tüzüğüne aykırıdır ve saldırganlık olarak kabul edilmektedir.

2. maddede belirtilmiştir ki, bir devletin BM Tüzüğünü ihlal ederek ilk olarak silahlı güç uygulaması saldırı eylemine kanıttır.

3. maddede:

a) Bir devletin silahlı kuvvetlerinin diğer devletin ülkesine müdahale etmesi veya saldırması veya geçici nitelik taşımasından bağımsız olarak herhangi askeri işgal veya müdahale sonucunda arazinin ilhakı;

b) Devletin silahlı kuvvetleri tarafından diğer devletin topraklarının bombardıman edilmesi;

c) Bir devlet tarafından veya onun adından silahlı kuvvetlerin, nizamsız birliklerin veya paralı birliklerin gönderilmesi vb. saldırı olarak değerlendirilmektedir.

5. maddede belirtilmiştir ki, hiçbir siyasi, ekonomik, askeri veya başka mülahazalar saldırıya hak kazandıramaz; saldırı uluslararası barışa, güvenliğe karşı suçtur ve bu suçun faileri uluslararası sorumluluk daşımalıdır; saldırı sonucu arazi elde edilmesi veya herhangi kazanç elde edilmesi kanunsuzdur.

Ermenistan Cumhuriyeti tarafından karardaki tüm maddelerin ihlal edilmesi bunu söylemeye esas veriyor ki, Ermenistan Cumhuriyetinin yaptıkları Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı açıkca saldırganlıktır. Ermenistan'ın bu saldırganlığı Antlaşmada öngörülen kendi kaderini tayin etme hakkının gerçekleştirilmesi değil, Statünün 2. maddesinin 4. fıkrasının kaba şekilde ihlal edilmesi - *“başka devletin toprak bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlığına karşı zor kullanılması”* demektir. Bunu böyle bir olgu da teyit etmektedir ki, Ermenistan parlamentosu, tüm uluslararası hukuk ilkelerini kabaca ihlal ederek, daha 1989 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ bölgesinin Ermenistan'a birleştirilmesi, yani komşu devletin topraklarının bir bölümünün ilhak edilmesi hakkında yasadışı karar kabul etmiş ve bu kararın şimdi de yürürlükte

kalması Ermenistan'ın ülkemize karşı resmi olarak toprak iddiasında olmasının delilidir. (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2005a: 21, 59, 76, 91)

Genellikle, Ermenistan Cumhuriyeti uluslararası hukuk belgelerini, özellikle BM Antlaşmasının I ve II maddelerinde, 24 Ekim 1970 tarihli uluslararası hukukun prensipleri hakkında bildiride, ayrıca, 1 Ağustos 1975 tarihli AGİK/AGİT'in Helsinki Nihai Senedi'nde belirtilmiş uluslararası hukukun temel ilkelerini kabaca ihlal etmiştir. (A.C. MM, 2007) Tüm bunlar yeri geldikçe ileride tarafımızdan detaylarıyla değerlendirilecektir.

Bunun yanı sıra, Ermenistan başka devletlerin topraklarında yaşayan Ermeni topluluklarının haklarını bağımsız ulusların esas kitesinin haklarıyla kasten karıştırmaktadır ve bağımsız devletlerin toprak bütünlüğüne ilişkin Ermeni etnik gruplarının haklarına hiçbir neden olmaksızın üstünlük vermektedir. Uluslararası hukuk kurallarının bu tür Ermeni'yönlü tefsiri "Devletlerin toprak bütünlüğü ve sınırların ihlal edilmesinin imkânsızlığı" hakkında 21 Kasım 1990'da kabul edilmiş **Avrupa Paris Şartı**'na da tamamen aykırıdır.

Bütün bunlarla birlikte, Hocalı'nın zapt olunması üzere gerçekleştirilen askeri operasyon sırasında şehrin yerli halkına karşı toplu şiddet uygulanmıştır. Bağımsız koridor hakkında bilgi Hocalı halkının çoğuna verilmemiştir bile. (Abdullayev, 2004: 241) Onun için de Bağımsız koridor ve onun yakınındaki alanda yerli ahalinin toplu şekilde katline hiçbir şekilde hak kazandırılmaz.

Hocalı'ya saldırıya Bağımsız Devletler Topluluğu'nun ordusuna ait olan 366. motorlu alayın askerleri katılmıştı. Hocalı'ya saldırı zamanı Ermeni silahlı birliklerinin yerli ahaliye karşı yaptıkları İnsan Hakları Bildirisi'nin aşağıdaki maddelerini de kaba şekilde ihlal etmiştir:

"Herkes dilinden, dininden, milliyetinden ve diğer sebeplerden dolayı, ayırım gözetmeksizin bu bildiride yer alan hak ve özgürlüklere sahiptir." (BM İHEB, m. 2)

"Herkesin yaşama, kişi özgürlüğü ve şahsi güvenlik hakkı vardır." (BM İHEB, m.3)

“İnsanı aşağılayıcı, insaniyetlikden kenar ve acımasız hareketler yasaktır.” (BM İHEB, m.5)

“Keyfi hapisler, tutuklamalar veya kovulmalar yasaktır.” (BM İHEB, m. 9)

“Her insanın mala sahip olma hakkı vardır ve insanı malvarlığından mahrum edilmesi yasaktır.” (BM İHEB, m.17)

Ermenistan silahlı birliklerinin Azerbaycan’lılara karşı gerçekleştirdiği eylemler BM’nin 14 Aralık 1974 tarihli ve 3318 (XXIX) sayılı Genel Kurul kararıyla ilan edilmiş “Olağanüstü durumlarda ve askeri çatışmalarda kadınların ve çocukların korunması bildirisi”ni de kabaca ihlal etmiştir.

Saldırı eyleminin gerçekleştirilmesi devletlerin toprak bütünlüğünün ve sınırlarının ihlalinin imkânsızlığı hakkında 21 Kasım 1990’da kabul edilmiş yeni Avrupa için Paris Şartı’na da tamamen aykırıdır ve kabul edilemez. Bununla birlikte, BM Statüsü’nün 7. bölümü uyarınca, kesin pratik adımlar atılmalı ve Ermenistan’ı uluslararası topluluğun iradesine tabi ettirilmelidir.

Merhum başkan Haydar Aliyev Eylül 1994’te BM Genel Kurulu’nun 49. toplantısında yer alarak, Ermenistan’ın Azerbaycan’a saldırısı ve DK sorunu hakkında gerçekleri dünya kamuoyuna ulaştırmıştır. 29 Ekim 2004’de BM Genel Kurulu’nun toplantısında Azerbaycan heyetinin girişimiyle “Azerbaycan’ın işgal edilmiş topraklarında durum” adlı konu oturumun gündemine düşürülmüştür. Daha sonra BM Genel Kurulu’nun 7 Eylül 2006’da düzenlenen 60. oturumun 98. ve 14 Mart 2008’de düzenlenen 62. toplantısının 86. genel kurul toplantılarında “Azerbaycan’ın işgal edilmiş topraklarında durum” adlı kararlar kabul edilmiştir. (İskenderov, 2010: 22)

BM Tüzüğüne göre uluslararası barışın ve güvenliğin korunması için başlıca sorumluluk Güvenlik Konseyi’nin üzerine düşmektedir. Devletler eğer tartışmayı BM Tüzüğü’nün 33. maddesinde öngörülen barışçıl vasıtalarla çözemelerse, o zaman uyuşmazlığı tahkik etmek için Güvenlik Konseyi’ne müracaat edebilirler.

3.2.6. İHLAL EDİLMİŞ İNSAN HAKLARI

Şimdi de Ermenistan'ın DK'da ve işgal ettiği diğer arazilerimizde ihlal edilen insan hakları ve onların restore edilmesi için görülen tedbirleri hukuken değerlendirmeye çalışalım. Öncelikle, insan hakları, kişinin sırf insan denen onurlu, bilinçli ve serbest iradeli varlık olduğuna göre, her yerde ve herkese karşı yönlendirilebilen, şahsın “korunan kalesi” olan ve onu diğer kişilere, topluma ve devlete karşı koruyan, bununla birlikte, hem devlete yükümlülük koyan, hem de hukuk sahibine de bazı yükümlülükler yükleyen haklardır. 1789 tarihli Fransız “İnsan ve Vatandaş Hakları Deklarasyonu”na göre, özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskılara karşı direnmek hakkı, insanın doğal haklarından ve evrenseldir. Bu haklar vatandaşlığına bakılmadan tüm insanlara aittir. Süreye bağlı olmayan, ayrılmaz, kutsal ve doğal haklardır. Aradan 220 yıl geçmesine rağmen, bu ülkemiz için çok güncel sözlerdir. Örneğin, deklarasyonun 2. maddesinde deniyor ki, “*Her siyasi toplumun amacı insanın doğal ve sürenin geçmesi ile ilgili kaybedilmeyen haklarını korumaktır*”. Aslında her hakkın da insan hakkı olmadığını belirtmeliyiz. Yasama size çeşitli haklar tanıyabilir. Ama bunların hepsi, hatta çoğu “insan hakları” statüsünde değildir. “Yasal hak” kelimesi ile kastedilen de budur. Örneğin, lise öğrencilerinin grev hakkı ve yaz aylarındaki tatil (dinlenme) hakkı bir insan hakkı olarak kabul edilmez. Sözleşmeden ya da idari karardan herhangi bir hakkınız oluşabilir. Bunlar da insan hakkı sayılmaz. Sonradan oluşan haklar insan hakkı sayılmamaktadır. Böylece, insan haklarının ilk özelliği budur ki, onlar insanın sağ olarak doğması koşuluyla o insan için hemen, doğumundan itibaren oluşur.

Tabii haklar teorisine göre, insan hakları devletten önce var olmuş ve ondan önce gelmektedir. Devlet bunları oluşturmuyor, sadece belirliyor. (Niyazi, 1999: 69) Siyasi toplum dışında da bu haklar mevcuttur ve olmaya da devam edecektir. Bu haklara insan sırf insan olduğu için sahiptir. Buna göre insan haklarına bazen şahıstan “ayrılmaz” haklar da denilmektedir. (David, 2000: 29) 1966 tarihli BM Sivil ve Siyasi Haklar Anlaşmasının (ICCPR) 16. maddesi tam da bu anlayışa dayanıyor: “Herkes her yerde hukukun subjesi gibi tanınma hakkına sahiptir.”

İlk kurulduğu günden BM insan haklarının korunmasını kendisi için öncelik saymıştır. Bunu BM Tüzüğünde ve ECOSOC'un kurulmasını öngören BM Tüzüğü'nün 68. maddesinde de görmek mümkündür. Örneğin, Statünün girişinin 2. paragrafında, BM'nin kuruluş amacı şöyle belirtilmiştir: “*temel insan haklarına, insan onuruna ve değerine, ayrıca, kadın ve erkeklerin, büyük ve küçük halkların haklarının eşitliğine güveni bir kez daha teyit etmek*”³⁶. Görüldüğü gibi, BM insan hakları konusuna kurulduğu ilk günden büyük önem vermektedir. Hatta BM'in İnsan haklarını koruma alanında aşağıdaki gibi organları da vardır:

- BM Güvenlik Konseyi (UN Security Council)
- BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri (UN High Commissioner for Human Rights)
- İnsan hakları Komitesi (Human Rights Committee)
- ECOSOC (Committee on Economic, Cultural and Social Rights)
- İşkenceye Karşı Komite (CAT - Committee Against Torture)
- CEDAW (Committee on the Elimination of Discrimination against women)
- BM İnsan Hakları Konseyi (UN Human Rights Council)

Bununla birlikte, BM Tüzüğü, Güvenlik Konseyi'ne aşağıdaki yetkileri de vermiştir:

- uluslararası barışı tehdit eden durumları araştırmak;
- sorunların çözümü için öneriler ve bağlayıcı kararlar vermek;
- diğer devletlere somut bir ülkeyle her türlü ilişkilerin kesilmesi için talimat vermek;
- gereken durumlarda kendi kararlarının zorla yerine getirilmesini sağlamak.

AK Tüzüğü'nün girişindeyse belirtiliyor ki, “...hükümetler, halklarının genel serveti ve gerçek demokrasinin temellerini oluşturan kimlik özgürlüğü, siyasi özgürlük ve hukukun üstünlüğü ilkelerine kendi bağlılıklarını yeniden teyit ederek...bu tüzüğü kabul ettiler.” Bu maddeye göre AK'nın amacı tüzüğün 1. Maddesinin b fıkrasında bu

³⁶ İngilizce aslı: (to reaffirm faith in *fundamental* human right, in the dignity and worth of the human person, in the equal rights of men and women and of nations large and small)

şekilde düzenlenmiştir: “Bu amaçla Konsey organları aracılığıyla genel ilgiyi yansıtan sorunların görüşülmesinde, ekonomik, sosyal, kültürel, bilimsel, hukuki ve idari konularda, insan hakları ve temel özgürlüklerin korunması ve gelecekte de uygulanmasında anlaşmalar ve ortak faaliyet elde edilebilir.”

Dikkat edilirse, bu idealler ve ilkelere ulaşmak amacıyla hangi araçların kullanılacağından da söz edilmektedir. İnsan hakları bunların arasındadır. Dahası bu ideal ve ilkeler, Statünün girişinde yer almıştır. Statü'nün 3. maddesi AK üyesi olmak için hangi ilkelerin hakim tutulacağını gösterir. Bu hüküm kurumun faaliyetinin amacının hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı ilkesi olduğunu bir kez daha vurgulamaktadır. Aynı maddeye göre, “Avrupa Konseyi'nin her üyesi hukukun üstünlüğü ve yargı çerçevesinde insan hakları ve temel özgürlüklerinin korunması prensiplerini kabul etmeli ve I bölümde tanımlandığı gibi, Konsey'in amacının samimi ve etkin biçimde uygulanması alanında işbirliği yapmalıdır.” Ermenistan bir AK üyesi olarak bu sözleşmenin belirtilen kurallarını da ihlal etmiştir.

İnsan hakları çeşitli sınıflandırma sistemlerine tabidir. Ana sınıflandırma bunları bir yandan sivil ve siyasi, diğer yandan ise ekonomik, sosyal ve kültürel haklara bölmektir. 80'li yıllarda bunlara 3. nesil denilen haklar da eklendi ki, bunlara dayanışma hakları da denmektedir. Sivil ve siyasi haklar İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi³⁷ 3-21. maddeleri arasında, ayrıca 1966 tarihli BM Sivil ve Siyasi Haklar Anlaşmasında (SSHA) yer almıştır.

Birinci nesil insan haklarının önemi şu ki, bunlar insanın temel, vazgeçilmez ve en önemli haklarını teşkil etmektedirler. Bu haklara örnek olarak, öncelikle yaşama ve özgürlük hakkını gösterilebiliriz. Birinci nesil hakların bir diğer adı da “klasik” haklardır. Bu haklara onun için klasik denilmiştir ki, bunlar için mücadele 18. yüzyılın başlarından beri daha da artmıştır. Birinci nesil haklar arasında bunları gösterebiliriz:

- yaşama hakkı,
- özel hayat ve konut dokunulmazlığı hakkı,

³⁷ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (Universal Declaration of Human Rights), 1948 tarihli BM belgesi olup bağlayıcı gücü yoktur.

- özgürlük hakkı,
- ifade özgürlüğü,
- fikir ve din özgürlüğü,
- adil yargı hakkı,
- serbest toplanma hakkı,
- başkaları ile birleşme hakkı,
- seçim hakkı.

Birinci nesil hakları özgürlükle ilgili oldukları gibi, ikinci nesil hakları eşitlik hakkıyla bağlıdır. İkinci nesil haklar da birinci nesil hakları gibi, İHEB tarafından da öngörülüyor. Ancak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sivil ve Siyasal Haklar üzere Uluslararası Antlaşmada (SSUHA) bunlar esasen yoktur.

İkinci nesil insan haklarına, yasal hakları, yani ekonomik ve sosyal hakları örnek olarak gösterebiliriz. Bunlar İHEB'in 22 - 28. maddeleri arasında, Avrupa Sosyal şartında, ayrıca yine 1966 tarihinde bu haklar için özel olarak oluşturulan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme'de (SSUHA) gösterilmiştir.

İkinci nesil insan haklarına örnek olarak şunları gösterebiliriz:

- konut hakkı (konut dokunulmazlığı ile karıştırmamak gerekir);
- çalışma hakkı;
- sağlık hakkı (devlet tarafından ayrıcalıklı şartlarla tedavi hakkı);
- sosyal sigorta hakkı (emeklilik yaşına ulaşım burs alma imkanı);
- işsizlik sigortası;
- eğitim hukuku.

Üçüncü nesil insan haklarına “dayanışma” (solidarity) hakları da denilmektedir. Bunların bir diğer özelliği şudur ki, 1966 tarihinde SSUHA³⁸ (Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar üzere Uluslararası Sözleşme) sözleşmesine dahil edilmeyen ve sonradan

---

³⁸ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar üzere Uluslararası Sözleşme (ESKHUS), BM tarafından 3 Ocak 1976'da kurulmuştur.

ileri sürülen haklar, esasen, bu kategoriye dahil edilmiştir. Tartışmalı olan bu hakların kategorisine şunlar dahildir:

- grup ve kolektif hakları, örneğin, grup şeklinde başvuru hakkı;
- kendi kaderini tayin etme hakkı;
- ekonomik ve sosyal gelişme hakkı;
- sağlıklı çevrede yaşama hakkı;
- ülkenin doğal kaynaklarıyla ilgili hak;
- başkaları ile ilişki kurma hakkı;
- kültürel varislikte yer alma hakkı.

Şimdi de gelelim somut olarak Ermenistan'ın ihlal ettiği insan haklarına. Ermenistan'ın üyesi olduğu uluslararası kuruluşlar bunlardır: Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, AGİT, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ), Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü (OGAÖ). (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.) Burda Ermenistan'ın işlediği suçların sonucu olarak ihlal ettiği insan haklarını bahsi geçen (Ermenistan'ın üye olduğu) kuruluşların ve daha başka bölgesel, uluslararası ve evrensel sözleşmelerin insan haklarıyla ilgili ilkeleri ve kuralları bazında değerlendirmeye çalıştım. Ermenistan'ın ihlal ettiği yurttaşlarımızın insan hakları insanın sırf insan olduğu için doğuştan sahip olduğu, herkese karşı ireli sürebileceği, herbir politik sistemden bağımsız olarak bireyin “olmazsa-olmaz” hakları saydığımız temel insan haklarıdır. Ermenistan'ın temel insan hakları başta olmakla ihlal ettiği pek çok diğer insan haklarının bazıları aşağıda belirtilmiştir:

3.2.6.1. YAŞAM HAKKI (right to life)

Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır. (İHEB, m.3) Herkesin yaşam hakkı yasayla korunur. Yasanın ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın infaz edilmesi dışında, hiç kimsenin

yaşamına kasten son verilemez. (AİHS, m.1) Yaşam hakkı İHEB³⁹'in 3. maddesiyle, ESKHUS'un⁴⁰ 6. maddesiyle ve AİHS'nin⁴¹ 2. maddesiyle, Uluslararası Ceza Mahkemesi Tüzüğü'nün 8. maddesiyle (2.a.i.), Azerbaycan anayasasının 27. maddesiyle, Azerbaycan CK'nun 120.2.12. maddelerinde teminat altına alınmıştır.

3.2.6.2. ÖZGÜRLÜK HAKKI

Herkesin, doğduğu andan itibaren dokunulmaz ve devredilmez hak ve özgürlükleri vardır. Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler, birbirlerine karşı kardeşlik anlayışıyla davranmalıdırlar. Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet veya herhangi başka bir ayırım gözetmeksizin İnsan Hakları Evrensel Bildirgesiyle ilan olunan bütün haklardan ve bütün özgürlüklerden yararlanabilir. Ayrıca, ister bağımsız olsun, ister vesayet altında veya özerk olmayan ya da başka bir egemenlik kısıtlamasına bağlı ülke yurttaşı olsun, bir kimse hakkında, uyruğunda bulunduğu devlet veya ülkenin siyasal, hukuksal veya uluslararası statüsü bakımından hiçbir ayırım gözetilmeyecektir. Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır. (İHEB, m. 2, 3) Özgürlük hakkı İHEB'in 1., 2., 3. maddeleriyle, ESKHUS'un 9., 17. maddesiyle, AİHS'nin 5. maddesiyle, Azerbaycan anayasasının 12., 24. maddeleriyle teminat altına alınmıştır.

3.2.6.3. İŞKENCE, İNSANLIK DIŞI VE AŞAĞILAYICI, KÜÇÜK DÜŞÜRÜCÜ MUAMELE VE CEZAYA TABİ TUTULMAMA HAKKI

İnsan onuruyla bitişik olan manevi bütünlük ve şahsiyete saygı hakkı onu gerektirir ki, hiçbir durumda hiçbir insana insan onuruna sığmayan, onu aşağılayıcı muamele veya ceza verilmesin. İşkence yasağı sadece fiziksel dokunulmazlığı korumaz. İşkence, yasal yaptırımlardan kaynaklanan, kaza eseri ya da yaptırımın doğasından

³⁹ İnsan Hakları Evrensel Beyannameesi.

⁴⁰ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar üzere Uluslararası Sözleşme

⁴¹ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi.

kaynaklanan acı ve ıstırap hariç olmak üzere, gözaltında bulunan veya sanığın gözetiminde bulunan bir kişinin, fiziksel ya da ussal olarak şiddetli acı veya ıstırap çekmesini bilerek sağlama anlamına gelmektedir. (Uluslararası Ceza Mahkemesinin Roma Tüzüğü, 1998: m. 7, f. 2, par. iv) BM İnsan Hakları Komitesinin belirttiği gibi, işkence yasağı, insan onuru ile beraber onun fiziksel, hem de ruhsal bütünlüğünü de korumaktadır. İşkence insana sadece acı vermiyor, aynı zamanda her bir kötü muamele gibi insan onurunu da aşağılamaktadır. İşkence aynı zamanda, onu uygulayan insanın da onurunu aşağılıyor, şöyle ki, bu hal onun gaddarlığını, hümanizm ve merhamet duygularından uzak olduğunu göstermektedir. İşkence yasağının sunduğu savunma demokratik toplumların temel değerlerinden birini temsil etmektedir. Bu yasağın, öncelikle kişinin fiziksel dokunulmazlığını korumak için düzenlenmiştir. İşkenceye, insanlık dışı veya aşağılayıcı, küçük düşürücü muamele ve cezaya tabi tutulma yasağı İHEB'in 2., 5. maddeleriyle, ESKHUS'un 7. maddesiyle, AİHS'nin 3. maddesiyle, İşkence ve diğer zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı davranış ve ceza türlerine karşı sözleşmenin 2. maddesinin 2. fıkrasıyla, Azerbaycan anayasasının 28., 31., 32., 41., ve 46. maddeleriyle, Azerbaycan CK'nun 126-128., 132-138. maddeleriyle, Uluslararası Ceza Mahkemesi Tüzüğü'nün 7. maddesiyle (f. 1-2) teminat altına alınmıştır.

3.2.6.4. KONUT DOKUNULMAZLIĞI HAKKI

İnsanın barındığı yerde rahat bulması, ailesiyle veya tekbaşına dinlenmesi hem kişisel, hem de aile hayatının ayrılmaz bir parçası olduğu gibi, aynı zamanda, özgürlük hakkının da bir tezahürüdür. Herkesin konutu onun küçük "kalesidir" ve kişi talepedebilir ki, bu kapalı daireye kimse müdahale edip onu rahatsız etmesin. Gerçekten de, insanın özel hayatının bir parçası olan konutunun dokunulmazlığına saygı gösterilmesi, onun doğal haklarından birisidir. İster dünya yasalarında, ister dini kurallara göre, bir insanın evine onun izni olmadan girmek, görüntülemek, dinlemek, kısacası, hasarlanmış ve kenar gözlerden gizlenmiş alana herhangi bir biçimde müdahale etmek yasaktır. Konut dokunulmazlığı hakkı İHEB'in 2., 3., 12. maddeleriyle, ESKHUS'un 9., 17. maddeleriyle, AİHS'nin 3., 5. maddeleriyle, Azerbaycan

anayasasının 31., 33., 43. maddeleriyle, Azerbaycan CK'nun 157., 158., maddeleriyle teminat altına alınmıştır.

3.2.6.5. ÖZEL HAYATIN DOKUNULMAZLIĞI HAKKI

Bu hakkın kapsamı geniş olup özel ve aile hayatının yanında, konut dokunulmazlığını ve yazışma sırrını da içermektedir. Aslında bunların hepsini “özel hayat” ile karşılamak mümkündür, çünkü tüm bu durumlar - aile hayatı ya da konut dokunulmazlığı geniş anlamda kişisel (özel) hayata ait meselelerdir. İnsanın hayatında öyle bir kapalı daire var ki, onun rızası olmadan hiç kimse oraya müdahale etmemelidir. Bu da insanın manevi bütünlüğünün korunmasının gereğidir. İnsan karmaşık bir varlıktır ve onun bir şahsiyet olarak oluşumu ve onurlu yaşaması için kendine özgü dokunulmaz bir özel hayatı olmalıdır. Şahsi hayatın dokunulmazlığı hakkı İHEB'in 2., 12. maddeleriyle, ESKHUS'un 9., 17. maddeleriyle, AİHS'nin 5., 8. maddeleriyle, Azerbaycan anayasasının 28., 31., 32., 43., 46. maddeleriyle, Azerbaycan CK'nun 155. 156. maddeleriyle teminat altına alınmıştır.

3.2.6.6. MÜLKİYET HAKKI

Herkesin tek başına veya başkalarıyla ortaklaşa mülkiyet hakkı vardır. Hiç kimse keyfi olarak mülkiyetinden yoksun bırakılamaz. Mülkiyet hakkı İHEB'in 2., 17., ESKHUS'un 12. maddesiyle, Azerbaycan anayasasının 13., 29., maddesiyle, Azerbaycan CK'nun 118. maddesiyle teminat altına alınmıştır.

3.2.6.7. HUKUKSAL KİŞİLİĞİN TANINMASI HAKKI

Herkesin, nerede olursa olsun, hukuksal kişiliğinin tanınması hakkı vardır. Hukuksal kişiliğinin tanınması hakkı İHEB'in 2., 6., ESKHUS'un 16. maddeleriyle teminat altına alınmıştır.

3.2.6.8. EŞİTLİK HAKKI

Herkes yasa önünde eşittir ve ayırım gözetilmeksizin yasanın korumasından eşit olarak yararlanma hakkına sahiptir. Herkesin her türlü ayırım gözetici işleme karşı ve böyle işlemler için yapılacak her türlü kışkırtmaya karşı eşit korunma hakkı vardır. Eşitlik hakkı İHEB'in 2., 7., ESKHUS'un 14., 26., AİHS'in 14. maddesiyle, Azerbaycan anayasasının 25. maddesiyle, Azerbaycan CK'nun 154. maddesiyle teminat altına alınmıştır.

3.2.6.9. ÖZGÜRCE HAREKET ETME HAKKI

Herkesin bir devletin toprakları üzerinde serbestçe dolaşma ve oturma hakkı vardır. Herkes, kendi ülkesi de dahil olmak üzere, herhangi bir ülkeden ayrılmak ve ülkesine yeniden dönmek hakkına sahiptir. Özgürce hareket etme hakkı İHEB'in 2, 13., ESKHUS'un 12., Azerbaycan anayasasının 28. maddesiyle teminat altına alınmıştır.

3.2.6.10. SAĞLIKLI ÇEVREDE YAŞAMA HAKKI

Herkesin çevrenin gerçek durumu hakkında bilgi toplamak ve çevre hukukuna aykırı hareketler sonucunda, sağlığına ve malvarlığına değmiş zararın tazminatını alma hakkı vardır. Hiçkimse, çevreye, doğal kaynaklara, kanunla belirlenen sınırların ötesinde, tehlike yaratamaz veya zarar veremez. Herkesin sağlıklı çevrede yaşama hakkı vardır. Devlet, ekolojik dengenin muhafazasını, yabani bitkilerin ve vahşi hayvanların kanunla belirlenmiş türlerinin korunmasını güvence altına almıştır. Sağlıklı çevrede yaşama hakkı Azerbaycan anayasasının 39. maddesiyle teminat altına alınmıştır.

3.2.6.11. VATANDAŞLIK HAKKI

Herkesin yurttaşlık hakkı vardır. Hiç kimse keyfi olarak yurttaşlığından veya yurttaşlığını değiştirme hakkından yoksun bırakılamaz. Vatandaşlık hakkı İHEB'in 2., 15. maddesiyle, Azerbaycan anayasasının 44., 52., 53. maddesiyle teminat altına alınmıştır.

3.2.6.12. AİLENİN KORUNMASI HAKKI

Aile, toplumun doğal ve temel unsuru olup toplum ve devlet tarafından korunmaktadır. Ailenin korunması hakkı İHEB`in 12., 16., ESKHUS`un 23. maddesiyle, Azerbaycan anayasasının 17., 34. maddeleriyle teminat altına alınmıştır.

3.2.6.13. AYRIMCILIK YASAĞI

Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya herhangi başka bir ayırım gözetilmeksizin İnsan Hakları Evrensel Beyannameyi ile ilan olunan bütün haklardan ve özgürlüklerden yararlanabilir. (İHEB, m. 2) Ayırım-cılığın yasak edilmesi İHEB`in 1. ve 2., AİHS`in 14., Azerbaycan anayasasının 71., Azerbaycan CK`nun 154. maddesiyle teminat altına alınmıştır.

3.2.6.14. KEYFİ TUTUKLAMA YASAĞI

Hiç kimse keyfi olarak yakalanamaz, tutuklanamaz ve sürgün edilemez. Keyfi tutuklanma yasağı İHEB`in 2. ve 9. maddeleriyle teminat altına alınmıştır.

3.2.6.15. KÖLELİK VEYA KULLUK ALTINDA BULUNDURULMA YASAĞI

Hiç kimse kölelik veya kulluk altında bulundurulamaz. Kölelik ve köle ticareti yasaktır. Köleliğin ve mecburi emeğin yasaklanması İHEB`in 2., 4., ESKHUS`un 8., AİHS`in 4. maddesiyle, Azerbaycan CK`nun 106. maddesiyle teminat altına alınmıştır.

3.3. AZERBAJYCAN CUMHURİYETİNİN ZORUNLU GÖÇMENLERLE İLGİLİ YAPTIĞI İŞLER

Haydar Aliyev`in 29 Aralık 1999 tarihli fermanı esasında oluşturulan Devlet Petrol Fonu`nun teşkilindeki en önemli amaçlardan biri Azerbaycan halkının ihlal edilen insan haklarının temin edilmesini sağlamak, sosyal yönden dezavantajlı vatandaşların, mülteci

ve zorunlu göçmenlerin durumlarının iyileştirilmesine yardım edilmesidir. Azerbaycan petrolünün ilk geliri mülteci ve göçmenlerin sosyal savunmasına, maişet ortamlarının iyileştirilmesine yönlendirilmiştir. Bununla birlikte, cumhurbaşkanımız Sayın İlham Aliyev, 2007 yılının Aralık ayında ülkemizdeki 12 çadır kampından son çadırı da iptal ettirdi. Böylece, Devlet Petrol Fonu'ndan ayrılmış gelirler hesabına genellikle 2,5 milyon km.kare konuttan oluşan tüm sosyal ve teknik altyapısıyla birlikte 82 yeni kasaba kurulmuş, 40 bin aile - 180 bin kişiyedek mülteci ve zorunlu göçmenin konut geçim koşulları iyileştirilmiştir. Tüm bunların sonucu olarak gerçekleştirilen eylemler ve uluslararası insani kuruluşlarla işbirliği, Azerbaycan'ı ziyaret eden saygın kurumların yöneticileri tarafından takdir edilmiştir. (A.C. MK işleri üzere Devlet Komisyonu, t.y.)

Genelde, mülteci ve göçmenlerin sosyal sorunlarının çözümüne 1993-2013 yıllarında 5,5 milyar dolarlık harcama sarfedilmiştir. Bunun 2,5 milyar doları devlet bütçesinin, 1,9 milyar doları Devlet Petrol Fonu'nun ve 1,1 milyar dolarıysa ülkemizde faaliyet gösteren uluslararası insani kuruluşların birikimidir. Bugün 49 uluslararası ve 43 yerel insani örgüt Azerbaycan'ın göçmen, mülteci ve dezavantajlı nüfusuna çeşitli yönlerden yardım etmektedir. Uluslararası insani kuruluşlardan 10'u BM ajanslarını, 14'ü ABD'yi, 14'ü Avrupa'nı ve 11'i Doğu ülkelerini temsil etmektedir. (A.C. XİN. 2013)

Azerbaycan 26 Nisan 2012 tarihinde daha nüfuzlu uluslararası örgüte - BM Mülteciler Yüksek Komiserliği Yürütme Komitesine tam üye seçilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti 1992 yılının Aralık ayında BM'in 1951 tarihli "Mültecilerin durumu hakkında" Sözleşmesi ve 1967 tarihli Protokolüne katılmış, mülteci ve zorunlu göçmenlerle ilgili uluslararası kanunlarla tam uygun yasal dayanak oluşturulmuştur.

Bu da kaydedilmelidir ki, cumhurbaşkanımız tarafından bu sorunla ilgili toplam 95 ferman ve emir imzalanmış, uzun vadeli Devlet Uygulamaları onaylanmış, Bakanlar Kurulu 357 karar ve emir, Milli Meclis ise 33 kanun kabul etmiştir. (A.C. MK işleri üzere Devlet Komisyonu. t.y.)

Azerbaycan'ın işgal altında olan %20 oranındaki topraklarında altyapı tamamen yıkılmış, 1949 Cenevre Sözleşmesinin gereklerine aykırı olarak milliyetce Ermeni sivil nüfus dışarıdan getirilerek bu arazilere zorla yerleştirilmiştir. İçeriğinde BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin temsilcilerinin de yer aldığı AGİT'in Minsk Grubu'nun Sahra Değerlendirme Misyonu Ekim 2010 tarihinde işgal altında olan Dağlık Karabağ ve çevresindeki 7 bölgeye ziyaret sırasında bu tür durumların bir daha şahidi olmuşlardı.

BM Güvenlik Konseyi'nin 4 kararı, NATO PA, AKPA, İKT ve diğer kurumların aldığı kararlar sorunun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözümü için yasal dayanağı teşkil etse de, Ermenistan bunların hiçbirine uymak istememektedir. Ne uluslararası kuruluşlar, ne de insan haklarının korunmasından “ağızdolusu bahseden” bazı çevrelerse sanki “kör olmuş, sağır kesilmişlerdir”. Bunun da sebebi bellidir. Çünkü, bugün Ermenistan Cumhuriyeti'ne rehberlik eden kişiler zamanıyla Dağlık Karabağ topraklarında bölücülüğü tutuşturanlar sivil Azerbaycan'lı nüfusa karşı işlenen kanlı suçların katılımcıdır. Yüz binlerce insanın trajedisi hesabına iktidara gelmiş bu kişilerin uzlaşmaz tutumu bugün sadece Azerbaycan'ın mülteci nüfusunu değil, Ermenistan Cumhuriyetinin vatandaşlarını da zor duruma düşürmüştür. Ermenistan tüm bölgesel projelerden izole edilmiş, tüm ilişkilerin dışında kalmıştır. Ülke nüfusu sorunun başlangıcından beri 25 yıldır ki, açlık ve sefalet içinde yaşamaktadır. (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2015c)

Ermeni diaspora örgütleri 20 yıl önce bu sorunu dünyaya dini çatışma olduğunu iddia etseler de, bugün onlara gizli ve açık destek veren, onlarla yakından işbirliği yapan devletlerin listesine baktığımızda bunun ne kadar saçma bir düşünce olduğu açıkça görülmektedir.

Ermeniler Azerbaycan'ın Fuzuli ilindeki Horadiz kasabasından Zengilan'adek 198 km'lik Azerbaycan-İran sınırlarını tamamen kontrol altına almıştır. Ermeni işgalleri sonucunda Dağlık Karabağ bölgesinde 50 bin kadar Azerbaycan'ının yaşadığı 2 şehir, 1 kasaba, 53 köy işgal edildi ve yağmalandı. Dağlık Karabağ dışındaki bölgelerin işgalleriyle birlikte 890 şehir, köy ve kasaba Ermeni'lerin eline geçti. Dağıtılmış yapılar, istila edilmiş ekin ve orman alanları - Azerbaycan'ın cıva, obsidiyen ve perlit rezervleri-

nin tamamı, inşaat ve kaplama malzemelerinin %35-60'i, orman fonunun %23,8'i, su kaynaklarının %7,8'i vb. işgal altındaki topraklarda bulunmaktaydı. Burada 6 devlet tabiat rezervi, 3 büyük su tesisi de bulunmaktaydı. (A.C. MK işleri üzere Devlet Komisyonu. t.y.)

Ermeniler işgal ettikleri bölgelerde 12 müze ve 6 resim galerisini, tarihi önem taşıyan 9 sarayı yağmalamış ve yakmışlardır. Ender tarihi önem taşıyan 40 bin adet müze serveti ve eşyası yağmalanmış, 44 ibadethane ve 18 cami hakarete uğramıştır. Yakılan ve yıkılan 927 kütüphanede toplam 4.600.000 kitap ve eşsiz el yazması örnekleri tamamen yok edilmiştir. (A.C. MK işleri üzere Devlet Komisyonu. t.y.)

1994'de ateşkes elde edildi. AGİT'in 1994'de Budapeşt, 1996'da Lizbon ve 1999'da İstanbul zirvelerinde sorunun barışçıl ve diplomatik yollarla çözümü yönünde önlemler alındı, ABD Kongresi'nin bağımsız Azerbaycan'a doğrudan yardım gösterilmesini yasaklayan Özgürlüğe Destek Yasasına adaletsiz 907. değişikliğin uygulanması durduruldu. Şöyle ki, ABD Kongresi henüz 1992 yılının Ekim ayında "Özgürlük Yasası"na 907. eklentiyi kabul etmişti. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ulusal çıkarlarına karşı yöneltilmiş bu kararın kabul edilmesinin bir sebebi AHC-Musavat iktidarının başarısız dış politikasıydı, diğer nedeni ABD'de Ermeni lobisinin faaliyetlerinin genel sonucuydu. 907. ekte Azerbaycan Cumhuriyeti Ermenistan'ı ve Dağlık Karabağ'ı ablukada tutmakta itham olunmuş ve buna göre de bağımsızlığını ilan etmiş eski Sovyet Cumhuriyetleri içerisinde Kongre kararına göre Azerbaycan Cumhuriyetinden başka, onların her birine her yıl ABD devleti tarafından mali yardım gösteriliyordu. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in çabalarıyla 2001 yılında ABD Başkanı Corc Buş 907. eklentinin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı uygulanmasının her yıl geçici olarak 1 yıl süreyle durdurulması hakkında karar kabul etti.

Devlet Petrol Fonu'ndan ayrılan ödenek hesabına 18 şehir ve bölgede gerekli sosyal ve teknik altyapıya sahip 32 kasaba, 400 bin metrekare konut alanı olan 6.411 ev, 3.174 kişilik 18 okul, 6 müzik okulu, 576 kişilik 18 anaokul, 2 hastane, 10 kulüp, 11 iletişim evi, 14 idari bina, 16 revir inşa edilmiş, 197 km uzunluğunda asfalt yol, 170 km

su hattı, 350 km hava elektrik hattı, 22 artezyen kuyusu, 133 km sulama sistemi, 73 su deposu vb. gibi sosyal tesisler kullanıma verilmiştir.

Sonuçta, 1330 göçmen ve 5081 mülteci ailesinin (32 bin kişi) konut koşulları iyileştirilmiş ve ülkemizde mevcut olan 12 çadır kampından Bilesuvar ilçesindeki 5'i 2003 yılında iptal edilmiştir. 2006 yılında Berde (3 çadır kampı) ve Ağcabedi (1 çadır kampı) bölgelerinde 4 çadır kampının, 2007 yılının Aralık ayındaysa Saatlı ve Sabirabat bölgelerindeki 3 çadır kampının iptali de gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda, ülkede olan, kullanım tarihi geçmiş 16 fin tipi kasabadan 12'si iptal edilmiş, orada geçici yerleşmiş 4400 mülteci ailesi yeni kurulmuş kasabalara yerleştirilmiştir.

Genellikle, 2001-2013 yıllarında Devlet Petrol Fonu'ndan ve diğer kaynaklardan ayrılmış ödenek hesabına 2,5 milyon metre kare alanı olan, tüm sosyal ve teknik altyapıya sahip 82 modern kasaba salınmış, 40 bin aile - 180 bin kişi mülteci ve zorunlu göçmenin konut ortamı geliştirilmiştir. Yeni alınmış yerleşim bölgelerinde 139 okul, 6 müzik okulu, 51 anaokul, 55 revir, 45 kültür merkezi, 2 olimpiyat spor kompleksi inşa edilmiş, 648 kilometre yol, 815 kilometre su, 1412 kilometre elektrik, 333 kilometre doğalgaz hattı çekilmiş, 715 adet çeşitli güce sahip elektrik transformatörü temin ve inşa edilmiştir.

Çeşitli finans kaynaklarından ayrılmış ödenekler hesabına zorunlu göçmenlerin geçici meskunlaştığı 220 yurt tamir edilmiş, sonuçta 68 bin mülteci bundan yararlanmıştır. Zorunlu göçmenlere aylık yemek giderleri için verilen ödeneğin toplamı 3,6 kat, Devlet Mülteci Komisyonunun yıllık bütçesi ise 5,5 kat artmıştır. Çalışma gücü olan 380 bin mülteci den 161 bini daimi istihdam edilmiş, 200 biniyse mevsimsel işlerle temin edilmiştir. Girişimciliğe Yardım Milli Fonunun hattı ile son 10 yılda 1841 mülteci girişimcilik subjesinin yatırım projesinin finanse edilmesine 37,2 milyon manat harcanmıştır. Dünya Bankası ve Azerbaycan Hükümeti arasında yapılmış kredi anlaşması (Göçmenlerin Ekonomik Gelişmesine Yardım Projesi) üzere Azerbaycan Cumhuriyeti Göçmenlerin Sosyal Kalkınma Fonu tarafından 10,8 bin kişi zorunlu göçmene 7,7 milyon manat tutarında mikrokredit vermiş ve bu programlardan 46 bin mülteci faydalanmıştır. Göçmenlerin Sosyal Kalkınma Fonu tarafından son 10 yılda 310

bin kişinin yararlandığı (bunun da %83'ü mecburi göçmendir) ve değeri 30 milyon manat oluşturan 520 farklı türde mikroproje yürütülmüştür.

2013 yılında bir zorunlu göçmene harcanan ödeneğin tutarı yaklaşık 1100 manat teşkil etmiştir ki, bu da dünyanın diğer çatışma bölgeleriyle karşılaştırıldığında en yüksek göstergedir. Mülteciler arasında yoksulluk sınırı son 10 yılda %75'den %15'dek azalmıştır. Vaktiyle bütçeden finanse edilen işletmelerde, kurumlarda çalışmış, kendilerinden bağımsız nedenlerle iş yerlerinden mahrum olmuş ve istihdam edilmeyen 11 bin kişiyedek zorunlu göçmene ortalama aylık ücretin ödenilmesi sürdürülmektedir. 64,4 bin mülteci ailesinin her biri kış mevsiminde ayda 40 litre beyaz petrolle temin edilmektedir. Bütçeden finanse edilen işletmelerde, kurumlarda çalışmış, kendilerinden bağımsız olmayan nedenlerle iş yerlerinden mahrum olmuş ve istihdam edilmeyen 11 bin kadar zorunlu göçmene ortalama aylık maaş ödenmektedir.

30 Şehir ve bölgenin topraklarında bütün sosyal-tekni altyapıya sahip, toplam alanı 1,5 milyon metrekare olan 57 modern kasaba ve yerleşim kompleksi kurulmuştur. Bu yerleşim birimlerinin hepsi Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in katılımıyla hizmete sunulmuştur. Bu konut komplekslerine çadır kamplarında, yük vagonlarında, fin tipi kasabalarda, okullarda, pansiyonlar inşaatı yarım kalmış binalarda geçici yerleşmiş 23,5 bin aile veya 110 bin mülteci aktarılmıştır. Son 10 yılda mültecilerin ve göçmenlerin konut geçim koşullarının iyileştirilmesi amacıyla Devlet Petrol Fonu ve diğer kaynaklardan 1 milyar 546.9 milyon manat harcama yapılmıştır.

Goranboy, Bilesuvar, Sabunçu, Ağdam ve Füzuli bölgelerinde, Abşeron, Karadağ, Şeki, Bilesuvar, Ağcabedi, Beylegan, Goranboy, Ağdam ve Füzuli ilçelerinde mülteciler için inşa edilen yeni kasabalarda parklar ve dinlenme merkezleri de hizmete sunulmuştur. Çiftlikde çalışan mülteciler için devlet ve belediye yedek fonlarından 50 bin dönüm arazi ayrılmıştır. Yeni kasaba ve yerleşim komplekslerinin inşası sırasında 70 binden fazla mülteci inşaat çalışmalarına dahil edilmiştir. 1654 mülteci girişimcilik subjelinin yatırım projelerinin finanse edilmesine devlet tarafından 23,9 milyon manat, aynı zamanda yeni teknolojilere dayanan 3 yatırım projesine 9,3 milyon manat tutarında tercihli kredi verilmiştir. Füzuli ilçesinde 5 bin tonluk soğutucu depo inşa edilerek

hizmete sunulmuştur. Cumhuriyetin şehir ve bölgelerine tahkim edilmiş 78 bakanlık, komite, şirket, konsern ve diğer merkezi kurumlar tarafından bayramlar arifesinde zorunlu göçmenlere çeşitli yardımlar gösterilmektedir. Olumlu bir durumdur ki, donör ülkelerin, uluslararası kuruluşların bu alanda etkinliği bugün de sürdürülmektedir. Hazırda faaliyetleri Uluslararası İnsani Yardım üzere Cumhuriyet Komisyonu tarafından ilişkilendirilen 49 uluslararası, 43 yerel insani ve bu alandaki gelişim kurumlarının hattı ile göçmen, mülteci ve dezavantajlı nüfusun sosyal sorunlarının çözümü ile ilgili çeşitli projeler gerçekleştirilmektedir.

Sadece son 10 yıl boyunca yabancı ülkelerin, uluslararası finans kuruluşlarının, insani kuruluşların temsilcileriyle 800'den fazla görüşme yapılmış, bu görüşmelerde hem münakaşa, hem de Hocalı faciası hakkında onlara bilgi verilmiştir. Dağlık Karabağ sorununun ve Hocalı faciasının uluslararası kamuoyuna ulaştırılması amacıyla yabancı ülkelere sürekli seferler düzenlenmekte, parlamentolarda görüşler yapılmakta, parlamento üyelerine geniş bilgiler verilmektedir. Sadece 2012 yılında bu amaçla başbakan yardımcısı, Mülteci ve Göçmenlerin İşleri üzere Devlet Komitesi'nin başkanı Ali Hasanov'un yönetimindeki heyet 5 ülkede (aynı yıl Martın 5-7'de Belçika Federal Parlamentosu'nun Temsilciler Palatasında, 22-23 Ağustosda Meksika Senatosu'nun yönetimi ve senatörlerle, 1 Ekimde Cenevre'de BM'in Mülteciler Yüksek Komiserliği Yürütme Komitesi'nin 63. toplantısında, 6-8 Kasımda Finlandiya Parlamentosu'nda, 22 Kasımda İspanya Senatosu'nda, 13-14 Aralıkta Andorra Senatosu'nda) seferde olmuştur. (A.C. MK işleri üzere Devlet Komisyonu. t.y.)

3.4. DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN ÇÖZÜLMESİ AMACIYLA AZERBAYCAN'IN GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ÇALIŞMALAR

3.4.1. BM ARACILIĞIYLA

Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili BM Güvenlik Konseyi say itibarıyla dört karar kabul etmiştir (822, 853, 874, 884). Bu kararlar Ermeni askeri birleşmelerinden işgal

altındaki toprakların boşaltılmasını ve bölgede silahlı çatışmaya son verilmesini talep etmektedir:

1. 822 sayılı kararın 1. maddesi silahlı çatışmalara son verilmesini, işgalci güçlerin Kelbecerden ve Azerbaycan'ın diğer işgal altındaki topraklarından çıkmasını gerektirmektedir. (BM GK'nin 1993 yılının nisan, mayıs ve haziran ayları için ekler, 1993)

2. 853 sayılı karar yeni toprakların elde edilmesi amacıyla güç kullanımının yasak olduğunu ve uluslararası düzeyde tanınmış sınırların dokunulmazlığını bir daha kanıtlamaktadır. Kararın 1. maddesi Ağdamın işgalini kınamakta, 3. maddesiye Ermeni birliklerinin bu bölgelerden koşulsuz olarak çıkarılmasını talep etmektedir. (BM Güvenlik Konseyinin 1993 yılının Temmuz, Ağustos ve Eylül ayları için ek, 1993).

3. 874 sayılı kararın 5. maddesi işgal edilmiş topraklardan silahlı güçlerin çıkarılmasının gerekliliğini bir daha teyit etmektedir.

4. 884 sayılı karar Zengilan ve Horadiz illerinin işgalini kınayarak Ermeni birliklerinin bu bölgelerden çıkarılmasını gerektirmektedir.

Tüm bu kararlara rağmen, Güvenlik Konseyinin adı geçen kararları bugüne kadar uygulanmamıştır. Dikkat edersek, Güvenlik Konseyi'nin kabul ettiği kararların üye devletler tarafından uygulanması zorunludur, Ermenistan'ın bu belgelere uymaması uluslararası hukukun ihlali ile sonuçlanmaktadır. Uluslararası hukukta kabul edilmiş prosedüre göre belirtmek gerekir ki, aslında bu gibi durumlar gerçekleştiğinde, Güvenlik Konseyi tedbir alınmalıdır.⁴² (Charter of of the United Nations, 1945: m. 40) Kararların hayata geçirilmediği halde BM tarafından kabul edilmesi mümkün olan yaptırımlar askeri veya sivil karakterli olabilmektedir. Aynı zamanda, Güvenlik Konseyi'nin taleplerine uymayan devlete karşı geniş çaplı yaptırımlar uygulanacaktır. Bu yaptırımlara bu devletle bütün ilişkilerin kesilmesiyle birlikte, ona karşı askeri güce başvurmak da dahildir. Şimdiyedek güç kullanma prosedürü örneğin, 1991 yılında Irak'ın Kuveyt'i yasadışı işgal etmesinden sonra bu ülkeye karşı kullanılmıştır. Askeri

⁴² Durumun kötüleşmesini önlemek amacıyla, Güvenlik Konseyi, 39. madde uyarınca tedbir almazdan önce, tarafları kabul edilmiş sözleşme maddelerini hayata geçirmeye davet etmektedir.

olmayan yaptırımlara gelince, onlar farklı olabilmektedir. “Güvenlik Konseyi, kararlarını yürütmek için silahlı kuvvet kullanımını içermeyen ne gibi önlemler alınması gerektiğini kararlaştırabilir ve Bilemiş Milletler üyelerini bu önlemleri uygulamaya çağırabilir. Bu önlemler, ekonomik ilişkilerin ve demiryolu, deniz, hava, posta, telgraf, radyo ve diğer iletişim ve ulaştırma araçlarının tümüyle ya da bir bölümüyle kesintiye uğratılmasını, diplomatik ilişkilerin kesilmesini içerebilir. Güvenlik Konseyi, 41. maddede öngörülen önlemlerin yetersiz kalacağı ya da kaldığı kanısına varırsa, uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için, hava, deniz ya da kara kuvvetleri aracılığıyla, gerekli saydığı her türlü girişimde bulunabilir. Bu girişimler gösterileri, ablukayı ve Birleşmiş Milletler üyelerinin hava, deniz ya da kara kuvvetlerince yapılacak başka operasyonları içerebilir. (Charter of of the United Nations, 1945: m. 41, 42)

Ayrıca, onların uygulanmasını kontrol etmek amacıyla Güvenlik Konseyi tarafından oluşturulan **Yaptırımlar Komiteleri** faaliyet göstermektedir. Bu komitelerin amacı karar alınmış yaptırımların uygulanmasını denetlemekten ibarettir. Ama üzülmek gerekir ki, hayata geçirilmemiş tek kararlardan olan Dağlık Karabağ sorununa ilişkin kararların uygulanmamasına karşın şimdiye kadar bu tip tedbirler uygulamaya konulmamıştır. Bu durum elbette ki, uluslararası hukuka aykırıdır.

BM Güvenlik Konseyi'nin belirtilen 4 kararıyla birlikte, Azerbaycan'ın diplomatik çabaları sonucunda BM Genel Kurulunun 62. ve 63. oturumlarında da Ermenistan'ın işgalci politikasına karşı kararlar kabul edilmiştir. (BM GK, 1993: 822) Bununla birlikte Dağlık Karabağ sorununun başlangıcından bugüne kadar BM dahil, diğer uluslararası kuruluşların kararları ve toprak bütünlüğünün dokunulmazlığını kabul eden uluslararası hukuk da Ermenistan'ın işgalci ülke olduğunu teyit etmektedir. Ermenistan uluslararası hukuk kurallarına aykırı adımını daha Azerbaycan topraklarını işgal etmek planının ilk aşamasını uygularken atmıştı. Öyle ki, işgalcilik politikasını gerçekleştirmek için Batı Azerbaycan'dan aynı zamanda, Karabağ bölgesinden yüz binlerce Azerbaycan'lı Ermeniler tarafından sınır dışı edildi. Bununla da Ermenistan 16 Aralık 1966'da kabul edilen “Medeni ve siyasi haklara ilişkin Uluslararası Sözleşmenin, 10 Aralık 1984'de

kabul edilen “İnsan onurunu tehdit eden ve diğer zalimane, beşeri veya aşağılayıcı cezalara karşı “ Sözleşmenin ve diğer önemli uluslararası hukuki belgelerin temel ilkelerini ihlal etmiştir. Sınırdışı etme politikası gerçekleştirildikten sonra Azerbaycan topraklarına karşı Ermeni ordusu işgal politikasını uyguladı.

3.4.2. AGİT ARACILIĞIYLA

Minsk Grubunun etkinlikleri

Serj Sarkisyan'ın katılmadığı NATO'nun 2010'daki **Lizbon zirvesi** de Ermeniler için sarsıcı oldu. Ermenilerin sürekli atıfta bulunduğu “kendi mukadderatını tayin etme” prensibi burada reddedildi. NATO'nun kabul edilmiş yeni stratejik kararının 34. maddesinde “devletlerin egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı” ilkesi bir daha teyit edilmekle Ermeni’lerin işgalci politikalarına beraat kazandırmak için daim atıfta bulunduğu “kendi mukadderatını tayin etme” ilkesi kabul edilmedi.

Malesef, Minsk Grubunun Ermenistan’la Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ münakaşasını “**Madrid ilkeleri**” çerçevesinde çözmek girişimleri de olumlu sonuç vermedi. Ermenistan tarafı beklenenin aksine henüz AK PM’nin dışişleri bakanlarının 2009’un yazında Atina’da yapılan zirvesinde ona resmi olarak teklif edilmiş “Madrid ilkeleri”nin yenilenmiş versiyonunu kabul etmedi. (Musabeyov, 2011) ABD, Fransa ve Rusya cumhurbaşkanlarının Akvil’de ve Muskok’da verdikleri bildiregelere göre “Madrid ilkeleri”nde bunlar öngörülmekteydi:

- Dağlık Karabağ etrafındaki bölgelerin Azerbaycan'ın kontrolüne iade edilmesi;
- Dağlık Karabağ'a geçici statünün verilmesi ve orada güvenliğin ve kendi kendini idare-etmenin sağlanması;
- Ermenistan’la Dağlık Karabağ arasında koridorun açılması;
- Gelecekte Dağlık Karabağ'a hukuki statünün verilmesi;
- Mülteci ve göçmenlerin tüm haklarının restore edilerek önceki yerleşim yerlerine dönmelerinin sağlanması;
- Barış işlemlerinin ve güvenliğin uluslararası teminatı.

Genelde, böyle bir sonucuna varabiliriz ki, Rusya sorunun çözümünde sadece sembolik adımlar atmakla yetinmek istemektedir. Buysa Azerbaycan için kabul edilemez. Bu gerçekler artık Minsk Grubuna üye ülkeler için de net olduğundan, onlar **Astana Zirvesi**'nde kendi faaliyetlerini de aktifleştireceklerini vaat ettiler. Böylece, neredeyse, Rusya'nın Karabağ sorununun çözümündeki bu uzlaşmaz etkinliğini Fransa ve ABD kendi girişimleriyle dengelemeye çalışacaklar.

Astana Zirvesi'nde DK sorununun çözümü görüşmelerinin “3+2” formatında yapılması konusunda kararın alınması da önemli bir olaydı. Azerbaycan ve Ermenistan cumhurbaşkanları uluslararası hukuk kurallarına, BM Tüzüğüne, Helsinki Nihai Senedi'ne, ayrıca o dönemin Rusya devlet başkanı Dmitri Medvedev'in, Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin ve ABD Başkanı Barack Obama'nın 10 Temmuz 2009 yılında Akvilde ve 26 Haziran 2010 tarihinde Muskok'da verilen ortak açıklamaları bazında DK sorununun tam çözümüne hazır olduklarını bildirmişlerdi. (Bayramlı, 2011: 12)

AGİT'in anayasası olarak kabul edilen Helsinki Nihai Senedi'nin uluslararası hukuktan doğan 10 temel güvenlik ilkesi vardır. Bu ilkelerin hepsi de Ermenistan tarafından DK olayları zamanında Azerbaycan'a karşı ihlal edilmiştir. Helsinki Nihai Senedi'nin uluslararası hukuktan doğan 10 temel güvenlik ilkesi bunlardır:

1. Egemen eşitlik ve egemenliğe saygı;
2. Güc kullanmak veya güçle tehdit etmekten vazgeçmek;
3. Sınırların dokunmazlığı;
4. Devletlerin toprak bütünlüğünün korunması;
5. Sorunların barış yoluyla çözülmesi;
6. İç işlerine karışmamak;
7. İnsan hakları ve temel özgürlüklerine saygı;
8. Halkların eşit haklar veya kaderini tayin etme hakkını kullanması;
9. Devletler arasında işbirliği;
10. Uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerin iyi niyetle yerine getirilmesi.

Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı işgalci siyaseti yürütmekle bu ilkelerin hiç birini “umursamadığını ortaya koymuştur”: Azerbaycan'ın egemenliğine kast etmiştir (1. prensibin ihlali). Ülkemize ve halkımıza karşı silahlı güç kullanmıştır. (2. prensibin ihlali) Sınırlarımızı ihlal ederek topraklarımızı işgal etmiştir. (3. prensibin ihlali) Toprak bütünlüğümüzü tanımadığını defalarca uluslararası çapta önemli görüşmelerde sergilemiş ve saldırgan eylemleriyle bunu bir kez daha doğrulamıştır. (4. prensibin ihlali) DK sorununun barışçıl yollarla çözümü için halen hiç bir uzlaşma veya tutum sergilememektedir. (5. prensibin ihlali) Azerbaycan'ın iç işlerine karışmıştır. Öyle ki, bu Dağlık Karabağ'da Ermenistan hükümetinin tahriki ile başlayan süreçlerde açıkça gözükmemektedir. (6. prensibin ihlali) Bir milyondan çok mülteci ve zorunlu köçmenin haklarını çiğnemiş, binlerce askerimiz ve sivil olan bebek, çocuk, kadın, hasta, yaşlı demeden herkesi binbir işkenceyle ya öldürmüş, ya rehin almış yada sürgün etmişler. (Esir ve kayıp düşmüş, rehin alınmış vatandaşlarla ilgili Devlet Komisyonu, t.y.a) (7. prensibin ihlali), Ermenistan'ın “halkların eşit haklar veya kaderini tayin etme hakkını kullanması” ilkesini uygularken gözünün gördüğü her şeyi (anıtlar ve ya tabii yapıtlar) yerle bir etme, yağmalama ve her kesi bebek, kadın, hasta, yaşlı demeden sürgün, işkence verme, dövme, öldürme metodunu tercih etmiştir. (8. prensibin ihlali) Ulusların eşitliği anlayışına saygı etmediğini ve Azerbaycan'lıları, aynı zamanda, tüm türkleri, müslümanları düşman olarak kabul ettiğini amelleriyle ispat etmiştir. Ermeni halkı kendi kaderini çoktan tayin etmiş ve devletini kurmuştur. Şimdi kasten tekrar bu halkın kendi kaderini tayin etmesini bahane ederek halkımıza karşı görülmemiş vahşetler işlemiştir. (9. prensibin ihlali) Tüm bunlar buize bunu söylemeye esas veriyor ki, Ermenistan uluslararası hukuka dair hiçbir yükümlülüğü yerine getirmemektedir (10. prensibin ihlali).

3.4.3. AK ARACILIĞIYLA YAPILAN İŞLER

Avrupa Konseyi bu sorunun çözümü işini önemli ölçüde etkileyebilecek birkaç karar kabul etmiştir. Öyle ki, 22 Nisan 1997'de Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi (EC PA), özel konuşmacı Saytlin-Ger'in 10 Nisan 1997 tarihli raporu esasında

“Kafkasya'da çatışmalar hakkında” isimli karar kabul etmiştir. (A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi, 2005c: 148) Abhazya'da ve Dağlık Karabağ'daki çatışmalarla ilgili olarak kurul kaydetmiştir ki, kendi doğasına göre bu çatışma farklı olsa bile, bu sorunların siyasi çözümü, özellikle aşağıda gösterilen 1975 tarihli Helsinki Nihai Senedi ve 1990 Paris Şartı'na dayanmalıdır. (PACE, 2005)

29 Kasım 2004'de (belge 10364) Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi'nin özel muhabiri D.Atkinsonun raporunda kaydedilmektedir: “Azerbaycan'ın önemli bir kısmı hala Ermeni kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir. Azerbaycan'ın sınırları ülkenin 1991 yılında bağımsız bir devlet olarak tanınması anında uluslararası seviyede tanınmıştır. Dağlık Karabağ bölgesi Azerbaycan'a aitti.” (EC, 2004) Bu bildiri esasında AKPM kendisinin kurul toplantısında 1416 sayılı (2005) **“AGİT’in Minsk Konferansı'nın ilgilendiği Dağlık Karabağ bölgesi etrafında çatışma hakkında”** adlı karar kabul etti. Bu kararda Azerbaycan topraklarının önemli bir bölümünün işgal edilmesi olgusu ve bununla birlikte, Dağlık Karabağ bölgesi topraklarının diğer devlet (Ermenistan) tarafından istila edilmesi olgusu kaydedilmektedir. Bu olguya dair kararda kaydedilmiştir: “Kurul bir daha beyan ediyor ki, herhangi bir üye devlet tarafından diğer devletin topraklarının işgal edilmesi Avrupa Konseyi'nin üyesi olarak bu üye devletin yükümlülüklerinin ciddi ihlal edilmesi demektir”. (EC, 2004) Bu karar çok yüksek öneme sahiptir.

Ardındansa, AKPM tarafından Ermenistan'a tavsiye niteliğinde 1690 sayılı belge kabul edildi. Tavsiye belgesinin birinci fıkrasında kaydedilmiştir: “Çatışma taraflarını ısrarla BM Güvenlik Konseyi'nin 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlarına uymaya, özellikle herhangi askeri operasyonlardan kaçınmaya ve silahlı kuvvetleri Azerbaycan'ın işgal edilmiş tüm topraklarından çıkarmaya çağırıyoruz”. İslam Konferansı Teşkilatından (İİT) sonra AKPM Azerbaycan'ın topraklarını işgal eden devlet gibi doğrudan Ermenistan'ı gösterdi ve Ermenistan'ı Azerbaycan'a karşı tecavüzde itham etti. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi 2008 yılında da kendisinin yay toplantısında Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne destek verdi. AKPM'in bu oturumunda özel konuşmacılar Andreas Xerkel ve Yevgeniya Jivkova tarafından 6 Haziran 2008'de

yapılmış aynı isimli konuşmaya dayanarak 24 Temmuz 2008'de 1614 numaralı “Azerbaycan'da demokratik kurumların işleyişi hakkında” adlı karar kabul edilmiştir. (EC, 2008a)

Yine AKPM'nin 1614 numaralı kararının 25.1. fıkrasında belirtilmiştir ki, “*ülkenin toprak bütünlüğü restore edilene kadar Azerbaycan'da sabit, demokratik gelişme çok zor olacaktır*”. AKPM'nin 1614 numaralı kararının 25.2. fıkrasında kaydediyor ki, “Kurul BM Genel Kurulunun “*Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarında durum hakkında*” 14 Mart 2008 tarihli kararını dikkate almaktadır.”

Genel Kurul kararda Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde ve çevresinde yaşanan askeri çatışmanın uluslararası barışa ve güvenliğe tehdit oluşturmasıyla ilgili ciddi endişesini belirtmektedir. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü onaylıyor, onun uluslararası çapta tanınmış sınırlarına destek veriyor ve işgal edilmiş topraklardan Ermeni askeri güçlerinin derhal çıkarılmasını talep ediyor. (EC, 2008b)

Böylece, AKPM açıkça BM Genel Kurulu'nun “*Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarında durum hakkında*” 14 Mart 2008 tarihli kararına kendi desteğini sergilemiştir. Dağlık Karabağ bölgesinin Azerbaycan'a ait olduğunu doğrulamış ve Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarından Ermeni askeri güçlerinin derhal çıkarılmasını talep etmiştir. AKPM 2008 yılında aynı oturumda kabul ettiği diğer kararında da üç Post-Sovyet ülkesinin - Azerbaycan, Gürcistan ve Moldova'nın toprak bütünlüğüne kendi desteğini gösterdi. 9 Haziran 2008 yılında muhabir S.Qolovatıy tarafından “Avrupa'da demokrasinin durumu. Avrupa'da demokratik kurumların etkinliği ve Kurul tarafından izleme prosedürünün yürütülmesi” adlı konuşması bazında 25 Haziran 2008'de aynı adlı 1619 (2008) sayılı karar kabul etmiştir. (EC, t.y.b) Bu kararın 10.1. fıkrasında kaydediliyor ki, Azerbaycan'da, Gürcistan'da ve Moldova'da, bu devletlerin toprak bütünlüğü restore olunmayana kadar, demokratik değişiklikleri güçlendirmek mümkün olmayacaktır. (EC, 2008b)

Sonuç olarak, Avrupa Konseyi Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanımaktadır. Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorununu Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde Dağlık Karabağ'a geniş özerklik vererek, halledilmesinden

yanadır. BM Genel Kurulu'nun 14 Mart 2008 tarihinde kabul ettiği kararını desteklemektedir. Bu kararda işgal altındaki Azerbaycan topraklarından Ermeni güçlerinin çıkarılması talep edilmiştir ve beyan ediliyor ki, Avrupa Konseyi'ne üye olan bir devlet tarafından diğer üye devletin topraklarının işgal edilmesi Avrupa Konseyi üyesi olarak bu üye devletin yükümlülüğünü ciddi ihlal etmek demektir. Kanaatimizce, Ermenistan'a uluslararası basıncın gösterilmesi ve bunun giderek artırılması tamamen bu sorunun adil çözüm işine yardımcı olacaktır.

3.4.4. İİT ARACILIĞIYLA

İİT'nin DK sorunuyla ilgili aldığı kararlardan bazı elementler:

A. ... Ermenistan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı saldırısı sonucunda Azerbaycan topraklarının %20'sinden fazlasının işgalinden derin endişe duyarak; Ermenistan'ın saldırısı sonucunda 1 milyondan fazla Azerbaycan'lı mülteci ve mecburi göçgünün akıbeti ve insani sorunların büyük hacminden etkilenerek; Geçen konferansların bu sorunla ilgili uygun tüm kararlarını, özellikle İİT Devlet ve Hükümet Başkanlarının IX Zirve toplantısında alınan "21/9-P (İS) sayılı" kararı bir kez daha teyit ederek; Tüm üye devletlerin Azerbaycan Cumhuriyeti'nin egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına saygı duyması gerektiğini bir kez daha teyit ederek; Ermenistan Cumhuriyeti'nin sürdürdüğü saldırgan politikanın AGİT çerçevesinde yürütülen sürece yıkıcı etkisini idrak ederek; (Ermenistan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne saldırısı hakkında İİT'nin 13/30-P sayılı kararı, 2003)

1. Ermenistan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı tecavüzünü keskin şekilde kınamaktadır.

2. Tecavüz sonucu işgal edilmiş Azerbaycan topraklarında sivil Azerbaycan vatandaşlarına karşı yapılan eylemleri insanlığa karşı suç olarak değerlendirmektedir.

3. İşgal altındaki Azerbaycan topraklarında arkeolojik, kültürel ve dini yapıların yağma ve tahrip edilmesini şiddetle kınamaktadır.

4. BM Güvenlik Konseyi'nin 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlarının yerine getirilmesini, Ermenistan silahlı kuvvetlerinin işgal edilmiş tüm Azerbaycan topraklarından, aynı zamanda, Laçın ve Şuşa bölgelerinden derhal, tam ve koşulsuz çıkarılmasını kesin olarak talep etmektedir. Ermenistan'ı ciddi şekilde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı duymaya davet etmektedir.

15. Mülteci ve göçmenlerin kendi yerleşim yerlerine güvenli, saygı ve şerefle dönmelerine imkan verilmesine çağırıyor.

18. Azerbaycan ona vurulmuş zararın mukabilini almak hakkına sahiptir ve Ermenistan bu hasarın mukabilini ödemek üzere tam sorumludur.

B. Ermenistan'ın Azerbaycan'ın Yukarı Karabağ bölgesinde yürüttüğü askeri operasyonlar sonucunda Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'sinin işgali, ayrıca gaddarlıkla gerçekleştirilen saldırılar sonucunda 1 milyondan fazla Azerbaycan'lı'nın doğma yurtlarından zorla kovulması, ayrıca, insan haklarının kabaca ihlal edilmesi eşliğinde bu saldırıları kötüleyerek; (A.C'ne Ekonomik yardım edilmesi hakkında 21/30-E sayılı İİT kararı, 2003)

1. Üye devletleri ve İslam kurumlarını Azerbaycan halkının azablarını hafifletmek amacıyla Azerbaycan hükümetine gerekli ekonomik ve insani yardım göstermeye çağırıyor.

2. Uluslararası kuruluşları Azerbaycan'a acil mali ve insani yardım sağlamayı sürdürme ye davet ediyor.

C. Azerbaycan tarihinin, kültürünün, arkeolojisinin, etnoğrafisinin ve mimarisinin Azerbaycan'ın ve onun halkının tarihinin ayrılmaz bir parçası olarak İslam mirasının kaynaklarından biri olduğu bilinciyle; Ermenistan tarafından etnik temizleme amacıyla Azerbaycan'da camilerin ve İslama ait olan diğer kutsal yerlerin tamamen ve vahşetle dağıdılmasının vandalizm eylemi olduğunu beyan ederek; Ermenistan Cumhuriyeti'nin işgal ettiği Azerbaycan topraklarında Ermeni saldırganları tarafından İslam mirasına vurulmuş büyük zararların, İslam kültürüne ait eşsiz yapıların, ayrıca camilerin,

mabetlerin, mezarlıkların, arkeolojik kazıların, müzelerin, kütüphanelerin, resim galerilerinin, devlet tiyatrolarının, müzik okullarının tamamen veya bir kısmının yıkılması, zapt edilmiş müzelerden çok sayıda değerli eşyaların, milyonlarca kitap ve tarihi elyazmaların çıkarılması ve imha edilmesi olgularını dikkate alarak;

1. Ermeni saldırganlarının Azerbaycan Cumhuriyeti'nin işgal olmuş topraklarında İslam sivilizasyonunun tamamen imha edilmesine yönelik vahşice eylemlerini ciddi şekilde kınıyor.

3. Askeri tecavüzün durdurulması ve sonuçlarının ortadan kaldırılmasına yönelik, ayrıca, askeri çatışmalar yaşandığı zaman devletlerin işgal altındaki bölgelerden kültürel değerlerin çıkarılmasının önlenmesi konusunda kendi üzerine aldıkları yükümlülüklerini öngören “Askeri çatışma sırasında kültürel değerlerin korunması hakkında” 1954 tarihli Lahey Sözleşmesinin hükümlerinden kaynaklanan yükümlülüklerin yerine getirilmesi yönünde Azerbaycan'ın uluslararası örgütler çerçevesinde çabalarını desteklediğini belirtiyor. Devletler ayrıca kültürel değerlerin herhangi bir şekilde çalınması, yağmalanması veya yasadışı olarak benimsenilmesini, aynı zamanda, bu değerlere karşı herhangi vandalizm düzenlemelerinin yasaklanması ve böyle eylemlerin önlenmesi, gerektiğinde bunları gidermeyi kendi üzerine yüklenmişlerdir.

4. Aldığı zararlara göre Azerbaycan'ın tazminat almak hakkının doğduğunu ve bu zararın ödenmesi için Ermenistan Cumhuriyeti'nin tam sorumluluk taşıdığını belirtmektedir. (Ermenistan Cumhuriyeti'nin saldırısı sonucu Azerbaycan Cumhuriyeti'nin işgal altındaki topraklarında İslam tarihi ve kültürü anıtlarının imha edilmesi ve dağıtılması hakkında 10/30-C sayılı İİT kararı, 2003)

3.4.5. AB ARACILIĞIYLA

Dünyanın saygın kuruluşlarından olan Avrupa Birliği de işgal altındaki toprakların Azerbaycan'a mahsus olduğunu doğrulayan ve bu arazilerin boşaltılmasının gerekliliğini vurgulayan bildirisini daha 1993 yılının Nisan'ında duyurmuştu. Nitekim, AB beyanatında BM kararlarına saygı gösterilmesini her iki taraftan talep etmiş, Azerbaycan'ın Kelbecer, Ağdam, Fuzuli, Cebrail bölgelerinden birliklerin

çıkarılmasının gerekliliği belirtmişti. Aynı zamanda, bildiride Ermenistan'dan Azerbaycan topraklarına saldıran yerli Ermeni kuvvetlerine yardım gösterilmemesi de talep edilmekteydi. 1993 Kasım'ında AB Dağlık Karabağ sorununa ilişkin sonraki bildirisini kabul etti ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve egemenliği özel olarak vurgulandı.

3.4.6. NATO ARACILIĞIYLA

NATO'nun 1994'de Brüksel'de, 2006'da Riga'da, 2008'de Bükreş'te, 2009'da Kehl'de gerçekleştirilen zirve toplantılarında olduğu gibi, 19-20 Kasım 2010'da Lizbon'da yapılan zirve toplantısında kabul edilen Nihai Bildiri'nin 35. maddesinde de NATO Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü, bağımsızlığını ve egemenliğini tanıdığını bir kez daha teyit etmiştir. (NATO, 2010; A.C'nin NATO yanında Temsilciliği, 2009: 33) 2011 yılında, dünyanın en güçlü askeri örgütü kabul edilen NATO zirvesi'nin kapanış bildirisinin 58. maddesinde Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü desteklenmiş ve dolayısıyla Ermenistan'ın işgalcilik siyaseti bir daha vurgulanmıştır. Öyle ki, bildiride kaydedilmiştir ki, NATO Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü, bağımsızlığı ve egemenliğini desteklemekte devam ediyor ve aynı zamanda, bölgesel anlaşmazlıkların barışçıl çözümünü desteklemekte de devam edecektir. (Babayev, 2008: 126-127, 232-242)

GENEL SONUÇLAR VE TARTIŞMALAR

Genel olarak şimdiki “Azerbaycan-Ermenistan Dağlık Karabağ sorunu” üzerine yapılan çalışmaların pek çok ortak noktaları olmuştur. Bununla birlikte bazıları bu konuyu sadece ekonomik düzeyde, bazıları hukuk düzeyinde, pek çoğuyse siyasi düzeyde araştırmıştır. Bu çalışmanın diğerlerinden farkıysa konuyu tektarafli olarak değil, aynı zamanda en son gelişmeleri de içine alarak hem ekonomik, hem siyasi, hem de hukuki olarak kapsamlı bir araştırma oluşturmuş olmasıdır. Bununla birlikte, Dağlık Karabağ sorunu başladıktan sonra Azerbaycan’da ve Ermenistan’da oluşan gelişmeler, sorunun bu ülkelere getirdikleri ve götürdükleri, insan haklarının restore edilmesi için yapılan teşebbüsler ve uluslararası düzeyde gerçekleştirilen çalışmalar, görüşler ve projeler analiz edilmiştir. Aynı zamanda bu ülkelerin Dağlık Karabağ sorununun mağdurlarına karşı sergilediği tavır, devlet kaygısı, dünyada bu sorunun doğru anlaşılması ve değerlendirilmesi için yapılan projeler de olanca açıklığıyla ortaya konulmuştur. Bu konuyla ilgili çalışma hazırlayacak olanlara konuya tektarafli değil, kapsamlı biçimde yaklaşmalarını, sadece Ermenistan’ın hiyamecileri olan Rusya, Fransa veya Amerika gibi devletlerin konuyla ilgili kaynaklarından değil aynı zamanda tarafsız ülkelerin kaynaklarından da yararlanmalarını öneriyorum. Çünkü yalnız bu takdirde doğru olanı bulabilir ve bilimsel olarak doğru sonuca varabilirler.

Son yıllarda uluslararası hukuk uygulanma fonksiyonu o kadar kaybetti ki, büyük devletler uluslararası alemde yaşanan sorunları kendileri tarafından oluşturulan ve sistemleştirilen uluslararası hukuk normları ve ilkeleriyle değil, açıkça zor kullanarak çözmeye çalışmaktalar. Örneğin, DK sorunu açısından BM Güvenlik Konseyi’nin Dağlık Karabağ’la ilgili kabul ettiği dört karar halen uygulanmamıştır. Ermenistan’a bölge ve uluslararası güvenliği tehdit ettiği için her hangi ekonomik veya siyasi yaptırımın uygulandığı görülmedi. Kuzey Kıbrıs 40 yılı aşkın bir süredir ki, ekonomik ve siyasi yaptırımlara maruz kalsa da, sözde DK rejimine ABD hükümeti her yıl milyonlarca dolar yardım etmektedir. ABD okyanusun ötesinden milli çıkarları için tehdit gördüğü konularda dünyanın çeşitli noktalarına askeri müdahale etse de, toprakları işgal edilen Azerbaycan’ın haklı taleplerini görmezlikten gelmektedir. ABD ve diğer

eşbaşkan devletler Azerbaycan topraklarının işgalden kurtarılması için sorunun uluslararası hukuk ve Helsinki belgesinin kural ve ilkeleri çerçevesinde çözülmesi gerektiğini vurgulasalar da, yakın tarihe dikkat edildiğinde bu devletlerin tesbit ettikleri kural ve ilkelere ve insan haklarına kendilerinin bile uymadıklarını görmekteyiz.

BM tüzüğü'nün 51. maddesi üye devletlere onlara karşı yapılan herhangi saldırı sırasında kendilerini savunmaya ve güç kullanmaya hak vermiştir. Bu hakkın doğması içinse ani, beklenmedik ve önüne geçilemez bir durumun olması gerekmektedir. Bu tür tehlikenin önlenmesi için alınan tedbirler mantıklı ve mevcut tehlikeyle aynı oranda olmalıdır. Devletler bu hakkı kullanmadan önce Güvenlik Konseyi'ne bilgi vermeli ve BM yönetmeliğinin 41. ve 42. maddesi uyarınca geçici tedbirler almalıdırlar. Geçici olarak görülecek tedbirlerse şunlardır:

1. diplomatik yaptırım;
2. ekonomik yaptırım;
3. askeri yaptırım.

Birincisi, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesi olgusu aniliyini çoktan kaybetmiştir. Azerbaycan 20 yıldan fazladır ki, bu olguyu sürekli uluslararası kamuoyunun ve uluslararası kuruluşların dikkatine sunmaktadır. Ayrıca, Azerbaycan 20 yıldan fazladır ki, topraklarını işgal etmiş Ermenistan'a karşı yaptırımların uygulanmasına çalışmaktadır. Bu kadar sürede BM yönetmeliğinin 41. ve 42. maddelerini uyguladıktan sonra da hiçbir sonuç elde edilmediği için Azerbaycan'ın BM'in 51. maddesini uygulamaya tamamen hakkı vardır.

Dağlık Karabağ sorununun barışçıl çözümüne ulaşmak ve ihlal edilen yurttaşlarımızın insan haklarını restore etmek için yapılan son görüşmeler, AGİT'in Minsk grubunda temsil olunan ülkelerin sorunla ilgili açıklamaları Ermenistan'ın işgalci devlet olduğunu göstermektedir. Nitekim, 1 Haziran 1992 tarihinde Roma'da Minsk Grubu'nun aracılığıyla gerçekleşen görüşmeler sürecinin ilk aşamasına başlandı. Bundan sonraki dönemde AGİT çerçevesinde alınan önlemler açıkcası, hiçbir olumlu sonuç vermemiştir. Buna rağmen Azerbaycan tarafının yaptığı çalışmalar sayesinde Kasım 1993'de AGİT'e üye devletlerin Viyana'da yapılan toplantısında Dağlık Karabağ

sorunuyla ilgili kabul edilen kararda Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesi olgusunun uluslararası hukukun ilkelerine aykırı adım olduğu vurgulanmakta, işgalci güçlerin Horadiz ve Zengilan ilçelerinden çıkarılmasının gerekliliği talep edilmekteydi.

Genellikle, Ermenistan-Azerbaycan sorununun çözümlenmesi ve ihlal edilen insan haklarının restore edilmesi yönünde uluslararası kuruluşların çabalarıyla birlikte, Nisan 1999 başlayarak yeni adımlar atılmıştır. Bu Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanlarının doğrudan dialogunun yapılmasıdır. O zamandan bugüne kadar iki ülkenin cumhurbaşkanları Moskova'da, Washington'da, Cenevre'de, Yalta'da, İstanbul'da, Davos'ta, New York'ta, Minskde, Paris'te, Ki-Uest'de, Soçi'de, Kişinev'de, Prag'da, Strasbourg'da, Varşova'da, Astana'da, Kazan'da, Rambuye'de, Bükreş'te, Petersburg'da, Zürih'te, Münih'te, Astrahan'da ve ayrıca iki ülkenin sınırı - Sederek'de 40'dan fazla görüşme yapmışlardır. Bundan sonra, sorunun hukuki tarafı olarak, 2007 yılında Madrid'de Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanlarının görüşünde temel ilkeler kabul edilmiştir. Bu ilkeler Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün yeniden kazanmasının ve DK sorunu sırasında ihlal edilen insan haklarının restore edilmesinin sağlanmasını gerektirmekteydi. Ermenistan tarafıysa, yapılan görüşmeler sürecini ve kabul edilen temel ilkeleri ihlal ederek işgalci siyasetini halen sürdürmektedir. Ermenistan'ın bu tavrı toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığıyla ilgili uluslararası sözleşmeler, barışı ve insanlığı çağırıştıran tüm uluslararası anlaşmalar da dahil olmakla, dünya kamuoyunun yetki verdiği BM kararları ve bildirimlerine aykırıdır. Bu da, otomatik olarak, Ermenistan devletinin uluslararası hukuk kurallarını ihlal ettiğini gösteren daha bir örnektir.

Bir olguya da dikkat edilmelidir ki, etnik temizleme sonucunda Ermenistan şimdi mono-etnik, yani ulusal azınlıkların yaşamadığı devlete dönüşmüştür. Bununla birlikte, bugün kendini dünyadan tecrit edilmiş bir duruma düşürmüş Ermenistan nüfusunun sayısı durmadan azalmaktadır. BM Kalkınma Programı'nın himayesi altında yayınlanan İnsan Kapasitesinin Gelişimi hakkında sunumda belirtilmektedir ki, her yıl Ermenistan'ı 23-27 bin kişi terk etmektedir. Konumuza dönecek olursak, çok ağır ve zor geçen görüşmeler sırasında Azerbaycan tarafı kendi haklı tutumunu savunurken bir takım zorluklarla karşılaşmaktadır. Çünkü çatışmanın başlamasından itibaren geçen dönem

boyunca yapılan görüşmelerde Ermenistan devleti yapıcı olmayan yayılmacı politikasından el çekmemektedir. Diğer yandan dünya topluluğunun soruna “çifte standartlar” prensibinden yaklaşması, BM ve AGİT gibi uluslararası kuruluşların kendi öneri ve kararlarını hayata geçirmesi için somut faaliyetler gerçekleştirmemesi görüşmeler sürecinde ilerleme elde edilmesini engellemektedir.

Buna rağmen Azerbaycan devleti uluslararası kuruluşların, özellikle de sorunu barışçıl araçlarla çerçevelemek için faaliyet gösteren AGİT’in barış önerilerine saygı duyup onun işinde düzenli ve pratik şekilde yer almaktadır. Sadece şunu vurgulamak yeterlidir ki, Azerbaycan’ın Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 2014 yılı boyunca AGİT’in Minsk Grubu’nun eşbaşkanlarıyla 50’den fazla görüşme yapmış ve bu da sorunun çözümlenmesi yönünde yapılan görüşmelerde ülkemizin, öncelikle, barış seçeneğine üstünlük verdiğinin delilidir.

Ne yazık ki, kurulduğu zamandan itibaren AGİT’in Minsk grubunun aldığı kararlarda Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünün, sınırlarının dokunulmazlığının, egemenliğinin ve ihlal edilmiş insan haklarının restore edilmesinin zorunluluğu bildirilse de, şimdiye kadar bu kurumun faaliyetleri barış sürecinde beklenen sonucu vermemiştir. AGİT çerçevesinde oluşturulan Minsk grubu ve bu gruba eşbaşkanlık eden ABD, Fransa ve Rusya gibi büyük devletler sorunun dondurulmuş şekilde kalmasının sorumluluğunu almamış ve Ermenistan’a karşı hiçbir baskı yapmak eğiliminde olmamışlardır.

Bunun yanı sıra, münakaşada Ermenistan’ın Azerbaycan’a saldırısından doğrudan konuşmadan kabul edilen belgelerle sorunun adil çözümü yolunda olumlu ilerlemeye ulaşmak çok zordur. Aynı zamanda Ermenistan’a karşı hiçbir pratik tedbirin alınmaması AGİT’in (ve aynı zamanda BM’in) otoritesine hanel getirmekle beraber, AGİT’in bünyesinde oluşturulan Minsk Grubu’na olan umutları da boşa çıkarmıştır. Onun için de büyük devletler modern uluslararası ilişkiler için tehlikeli olan saldırgan Ermenistan devletini önlemek istiyorlarsa, kesin pratik adımlar atmalı ve Ermenistan’ı uluslararası topluluğun iradesine boyun eğdirmeliler.

Sonuçta denilebilir ki, uluslararası hukuk Ermenistan’ın işgalci devlet olduğunu doğruluyor. Tüm uluslararası hukuk ve dünya kamuoyunun tutumu Karabağ’ın

Azerbaycan toprakları olduğunu, DK sorunu sırasında yüzbinlerce yurttaşlarımızın insan haklarının ihlal edildiğini ve ayrıca Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı işgalci siyaset yürüttüğünü teyid ediyor yönündedir. Öncelikle Ermenistan Azerbaycan'a karşı toprak iddialarıyla uluslararası hukukca düzenlenen toprak bütünlüğünün dokunulmazlığı ilkesini ihlal etmiştir. Savaş sırasında bile işlediği suçlarla yine de uluslararası hukukun sağladığı savaş kurallarına aykırı davranışlar sergileyerek binlerce insanımızın insan haklarını çok kabaca ihlal etmiştir. Dağlık Karabağ'da yapılan savaşlar sırasında BM'in kabul ettiği kararların üstünden 26 yıl geçmesine rağmen bu kararlar halen uygulanmamış kalmaktadır. Bununla da uluslararası hukuk Ermenistan'ın işgalci devlet olduğunu bir daha teyit etmektedir.

Bununla birlikte Azerbaycan hükümetinin ülkede bulunan mülteci ve zorunlu göçmenlerin yaşam durumlarını geliştirmek, asgari insan haklarını temin etmek üzere hayata geçirdiği önlemler saygın uluslararası kurumlar tarafından da takdir edilmektedir. Nitekim, BM'in Mülteciler üzere Yüksek Komiseri Antonio Guterres, BM'in Dünya Gıda Programının başkanı James Morris, BM Genel Sekreteri'nin göçmenlerin insan hakları temsilcisi Walter Kalin ülkemize son seferleri sırasında Azerbaycan cumhurbaşkanının ülkedeki tüm göçmen ve mülteciler için, aynı zamanda uluslararası insani kuruluşlar için yaptıkları hizmetlerin dünyanın benzer sorunla karşılaşan çoğu ülkeleri için örnek olduğunu, Azerbaycan Hükümetiyle işbirliğinin çok yüksek seviyede olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda Azerbaycan 26 Nisan 2012 tarihinde BM'in Mülteciler üzere Yüksek Komiserliği'nin Yürütme Komitesi'ne tam üye seçilmiştir.

Azerbaycan'ın birinci hanımı sayın Mehriban hanım Aliyeva'nın özel çabası sonucu Azerbaycan gerçekleri dünyanın her yerinde sergilenmekte ve bu halkımız tarafından takdirle karşılanmaktadır. Bu yönde gerçekleştirilen çalışmalara özel önem veren "Haydar Aliyev Fonu" 2005 yılından başlayarak, çeşitli dillerde "Karabağ gerçekleri" toplusunu yayınlamaktadır. Uluslararası kamuoyuna yöneltilmiş bu toplu başlangıçta Azerbaycan, Rus, İngiliz, Alman ve Macar dillerinde basılmıştır.

Bununla birlikte Hocalı soykırımına adanmış törenler 2005 yılından itibaren Washington, New York, Varşova, Londra, Pekin, Lahey, Dubai, Kiev, Moskova, Berlin, Strasbourg, Brüksel, Bükreş, Cenevre, Ankara, İstanbul, Prag, Paris, Roma, Tiflis, Sarayev ve başka şehirlerde gerçekleştirilmektedir. Haydar Aliyev Fonu'nun organizasyonu ile Hocalı soykırımına adanmış kitaplar, broşürler basılmakta, filmler yayınlanarak dünya kamuoyuna iletilmektedir. Bununla birlikte savaşta şehit düşen soydaşlarımıza ve gazilerimize cumhurbaşkanlığı seviyesinde resmen “Azerbaycan Milli Kahramanı”, “Azerbaycan Sancağı”, “İğitliğe Göre” madalya ve nişanları verilmiştir.

Sayın Leyla hanım Aliyeva'nın başkanlığında gerçekleştirilen “Hocalı'ya adalet” kampanyası tüm Hocalıların sesini dünya kamuoyuna iletmektedir. Ermenistan'ın işlediği Hocalı soykırımının dünya kamuoyuna duyurulması yönünde Haydar Aliyev Vakfı'nın Başkan Yardımcısı, İslam Konferansı Gençler Forumu'nun Kültürlerarası Diyalog üzere Genel Kordinatörü Leyla Aliyeva'nın büyük rolü olmuştur. Onun girişimiyle 8 Mayıs 2008 tarihinde Şuşa'nın işgalinin yıldönümünde ileri sürülmüş “Hocalı'ya adalet” kampanyası halihazırda 80'den fazla ülkede yüzlerce gönüllünün katılımıyla başarıyla sürdürülmektedir. Kampanyanın amacı uluslararası kamuoyunun Hocalı faciası ile ilgili bilgilendirilmesi, ihlal edilen insan haklarının sergilenmesi, faciaya uluslararası siyasi-hukuki ve manevi değer verilmesi ve uluslararası düzeyde anılmasının sağlanmasıydı. Şimdi dünyanın birçok yerinde gerçekleştirilen bu kampanya çerçevesinde yapılan çalışmalar sonucunda İslam İşbirliği Teşkilatı'nın üyesi olan 50'den fazla ülkenin parlamento heyeti Hocalı faciasını uluslararası düzeyde soykırım olarak tanımıştır. Artık dünyanın büyük şehirlerinde Hocalı soykırımı kurbanlarının anısına sokaklara ve parklara Hocalı'nın adı verilmektedir. Hocalı hakkında gerçekler kamuoyuna sunulmaktadır. 24 Şubat 2012 tarihinde Bosna Hersek'in başkenti Sarayeva'da Haydar Aliyev Vakfı'nın girişimiyle yeniden kurulan “Dostluk parkı”nın ve Hocalı Soykırımı kurbanlarının anısına adanmış anıtın açılışı olmuş, Vakfın başkanı Leyla hanım Aliyeva şehir kamuoyuna Hocalı Soykırımı ile ilgili geniş bilgi vermiş ve toplantı katılımcılarına soykırımı yansıtan film sunulmuştur.

Son zamanlarda Amsterdam, Brüksel, Viyana, Vlnüs, Mexico, Paris, Moskova ve Los Angeles'ta da bu yönde tedbirler gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan topraklarının işgalden serbest bırakılmasını savunan, Ermenistan'ı saldırgan devlet olarak tanıyan birçok kararlar kabul eden İslam İşbirliği Teşkilatı aynı zamanda, Hocalı soykırımını soykırım olarak tanıyan ilk uluslararası örgüttür.

Tüm bu yapılan çalışmalar, projeler ve çabalar sadece ve sadece bağımsız ülke olarak Azerbaycan'ın bütünlüğünü ve ihlal edilmiş insan haklarını restore etmek amacı taşımaktadır.

ABD'nin Hocalı soykırımını tanıyan ve bu cinayeti kınayan eyaletlerinin sayısı her yıl artmaktadır. Gerçekleştirilen makul tedbirler sonucunda artık 7 devlet - Pakistan (1 Şubat 2012), Meksika (2 Şubat 2012) Kolombiya (24 Nisan 2012), Romanya (12 Şubat 2013), Çek Cumhuriyeti (19 Şubat 2013), Bosna-Hersek (26 Şubat 2013), Peru (2013) parlamentosunda ve ABD'nin 15 eyaleti (Massachusetts, Texas, Kuzey Karolina, New Jersey, Corciya, Arkansas, Oklahoma, Nyu-Meksiko, İndiana, Tennessee, Pensilvanya, Missisipi, Vest Virginia, Connecticut) bu katliamı soykırım eylemi olarak tanımış ve bu konuda özel karar kabul etmişlerdir. Meksika'nın başkenti Mexico şehrinin merkezi tarihi ilçesindeki "Tlakskoake-Hocalı" meydanında Hocalı Soykırımı kurbanlarına anıt konulmuştur. 2011 yılındaysa Hocalı Soykırımı kurbanlarına anıt Almanya'nın Berlin şehrinde konulmuştur. 2013 yılında Türkiyenin Uşak kentinde de Hocalı soykırımı kurbanlarının anısına anıt konulmuştur. 27 Mart 2014'te Ankara'nın Kızılcahamam ilçesinde "Hocalı Anıtı ve Hocalı Müzesi" kompleksinin açılış töreni olmuştur.

Çek Cumhuriyeti Avrupa Birliği üyeleri arasında Ermenistan'ı sivil Hocalı sakinlerinin katliamına göre resmen kötüleyen ve bu eylemleri insanlığa karşı suç olarak tanıyan ilk devlet, Çek Cumhuriyeti Parlamentosu ise Avrupa Birliği'nde bunu teyid eden ilk yasama organı olmuştur. 7 Şubat 2013'de bu ülkenin yüksek yasama kurumunun Millet Meclisinin Uluslararası İlişkiler Komitesi 24 yıl önce "Ermeni askeri birlikleri tarafından Azerbaycan'ın işgal altındaki Hocalı kentinde 613 savunmasız sivil sakinin hunharca katledilmesiyle işlenen katliama göre" Ermenistan'ı kınayan karar tasarısını oybirliğiyle kabul etmiştir.

Aynı zamanda cumhurbaşkanımız sayın İlham Aliyev'in mülteci ve zorunlu göçmenlere karşı kaygısından bahseden “Mülteci ve zorunlu göçmenlere cumhurbaşkanının kaygısı” kitabı da yayınlanmıştır. Bunun yanı sıra sayın İlham Aliyev'in cumhurbaşkanlık faaliyeti döneminde yaptığı işleri kapsayan rapor koleksiyonu, 10 dakikalık film, ayrıca mülteciler hakkında iki dilde “Ümit ve güven” adlı belgesel film hazırlanmıştır. Sorunun tarihi köklerine, mülteci ve göçmenlerin mevcut sorunlarına ve onların giderilmesi için yapılan çalışmalara adanmış geniş hacimli, 52 dakikalık “Vatan özlemi ... Sönmeyen Umutlar” adlı film de hazırlanarak tüm kanallarda yayınlanmış, farklı ülkelerde yayınlanması amacıyla 8 dilde 15 dakikalık kısa film, ayrıca Mülteci ve Göçmenlerin İşleri üzere Devlet Komitesinin 2 dilde web sitesi hazırlanmıştır.

Tüm bunların yanı sıra “Dağlık Karabağ sorunu sonucunda Azerbaycan Cumhuriyeti'nde bulunan mülteciler, ayrıca “göçmen statüsü almak niyetinde olan” (3. ülkelerden sığınmacı) kişiler, onların sosyal teminatının iyileştirilmesi alanında alınan önlemler ve mevcut sorunlar hakkında bilgi her yıl Azerbaycan’ca ve ingilizce yayınlanmaktadır. 2012 yılındaysa Azerbaycanca, ingilizce ve ispanyolca yayınlanmıştır. Bunlara ek olarak, zikredilen eylemleri sosyal açıdan, her geçen gün biraz daha ilerleyen teknolojinin yardımıyla daha yaygın hale getirmeli, melesa, tüm web sitelerde Azerbaycan’cayla birlikte ingilizce ve rusça da olmak üzere tarihimizi belgelere dayatarak kısaca aksettirmeli, “facebook”, “instagram” başta olmakla çok kullanılmasıyla bilinen tüm sosyal medya araçlarında çeşitli resimler, ilanlar, şiir, makale, müzik ve diğer sosyal etkinlikler aracılığıyla gençler bilgilendirilmeli ve onların da bu konuya destek ve sahip çıkmaları için yollar aranmalıdır.

Bununla birlikte, her yıl yalnız DK olaylarını değil, aynı zamanda 1905 katliamlarını, 1918 facialarını, 1920-22 olaylarını, kanlı 1937’yi, 1948-50 sürgünlerini ve daha nicelerini hatırlatacak, zihinlerimizde canlı kalmasını sağlayacak pek çok spor, kültür, müzik, yemek, giyisi, tarihi eşyalar, resim sergileri, sancak törenleri ve s. konuları daim kendisinde ihtiva eden aktiviteler, televizyon ve radyo programları, şehit

ve gazi ailelerinin sık-sık ve devamlı ziyaretleri ve onlara ait resmi programların teşkili, şehit ailelerini ve gazilerimizin, onların aile bireylerinin bilim, spor, kültür ve diğer programlarda öne geçirilmesi, katılımlarının sağlanması halkımıza ciddi motivasyon verecek ve daim tetikte kalmamızı, birlikte olmamızı sağlayacaktır.

Diğer taraftan, Ermeni'lerin tarihen "başımıza açtığı oyunlar" daha küçük yaşlardan itibaren okullarda ders olarak okutulmalı ve bunun yanısıra, 1905'ten bu yana olan tüm olayları, 1937'yi, Hocalıyı ve diğer faciaları anım programları ve etkinlikleri sınıflar arasında ve okullar arasında çeşitli dallarda sıklıkla hayata geçirilmeli, öğrenci ve talebeler devamlı buna teşvik edilmeliler. Bununla birlikte ülkemize sefer eden tüm resmi heyetler resmi olarak bu olayların kısa hülasası ve anım yerleriyle tanış edilmelidir. İlâveten, gayri-resmi seferde olanlara da bu olaylar hakkında gittikleri yerlerin kütüphanelerine en azı 20 kitap ve 50 bröşür götürmeleri teşvik ve temin edilmelidir. Resmi seferlerde de aynı şekilde bu tip aktiviteler örnek alınmalıdır.

Bundan başka şehit ailelerinin, gazilerin veya onların ailelerinin haklarını savunan avukatlara ayrıcalık tanınmalı, onların bölgesel ve hatta uluslararası düzeyde faaliyet göstermeleri için devlet desteği sağlanmalıdır. Bahsi geçen olayları ihtiva eden ve hukuki olarak bu olayları açıklayan, kanıtlayan, farklı dillere tercüme eden gerçek veya tüzel kişiler maddi ve manevi olarak desteklenmeli, teşvik edilmeli ve onurlandırılmalı.

Sonuç olarak biz hepimiz aynı gezegenin sakinleriyiz ve ortak evimizi ölüm ve kanla tehdit eden kişilere karşı kararlı ve birlikte savaşmak zorundayız. Biz inanıyoruz ki, XXI yüzyıla adım atmış halkların mutlu yaşamaları adına, adalet adına, yüksek insani değerlerin zaferi uğruna dünya devletleri, parlamentoları ve uluslararası kurumlar adaletin, insan haklarının restore edilmesini destekleyeceklerdir. Karabağ sorununun barış ve diplomasi yoluyla çözümünün yanısıra olarak, biz bir daha inandığımızı belirtiyoruz ki, ülkemizin, tüm dünya devletlerinin ve uluslararası kurumların ortak çabaları sonucunda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ihlal edilmiş toprak bütünlüğü ve insan hakları en kısa zamanda sağlanacak, mülteci ve zorunlu göçmenlerimiz doğma yurt yuvalarına döneceklerdir!

KAYNAKÇA

- 1948-1953 yıllarında Azerbaycan'lıların Ermenistan SSC arazisindeki tarihi-etnik topraklarından toplu şekilde sınırđışı edilmesi hakkında Azerbaycan Cumhuriyetinin fermanı. (18 Aralık 1997). Azerbaycan gazetesi. (no: 656).
- A.C. Anayasası. (2009). Azerbaycan gazetesi. (no: 66). 30 Mart 2009.
- A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi. (2005a). Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ Münakaşası. <http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl8.pdf>, Erişim Tarihi: 03.02.2015
- A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi. (2005b). Dağlık Karabağ Münakaşası. <http://files.preslib.az/site/karabakh/gl1.pdf>, Erişim Tarihi: 29.03.2015
- A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi. (2005c). Bağımsızlık arefesinde ve bağımsızlık yıllarında mühüm hadiselerin kronolojisi (1988-2011). http://files.preslib.az/projects/republic/az/azr6_1.pdf, Erişim Tarihi: 13.04.2015
- A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi. (2010). Azerbaycana karşı Cinayet. http://files.preslib.az/projects/aggression/m1_az.pdf, Erişim Tarihi: 10.06.2015
- A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi. (2015a). Resmi Belgeler. <http://files.preslib.az/projects/khojali/azkhojali/gl2.pdf>, Erişim Tarihi: 14.02.2015
- A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi. (2015b). Hocalı Soykırımı. <http://files.preslib.az/projects/khojali/azkhojali/gl1.pdf>, Erişim Tarihi: 23.06.2015
- A.C. Başkanının İşler İdaresinin Başkan Kütüphanesi. (2015c). Mülteci ve Göçmenlerin İşleri üzere Devlet Komisyonu. <http://files.preslib.az/site/karabakh/gl5.pdf>, Erişim Tarihi: 15.06.2015
- A.C. Ceza Kanunu. (2012). Azerbaycan gazetesi. (no: 61),16 Mart 2012.
- A.C. Devlet Toprak ve Haritaçekme Komisyonu, AMEA'nın Tarih Enstitüsü. (2007). Azerbaycan Tarihi Atlası. Bakü: Bakü Kartografi Fabrikası. 21, 23
- A.C. Devlet Toprak ve Haritaçekme Komisyonu, AMEA'nın Tarih Enstitüsü. (t.y.). Karabağ'ın Tarihi. <http://www.dtxk.gov.az/node/1112>, Erişim Tarihi: 12.02.2015

- A.C. Esir ve kayıp düşmüş, rehin alınmış vatandaşlarla ilgili Devlet Komisyonu. (t.y.a). Ermeni Vahşeti, Esirlikte katledilenler. <http://www.human.gov.az/?sehife=etr%20afli&dil=az&sid=MTMzNjAzMTA4MTI0MDU2Mw==>, Erişim Tarihi: 19.10.2014
- A.C. Esir ve kayıp düşmüş, rehin alınmış vatandaşlarla ilgili Devlet Komisyonu. (t.y.b). Soykırım. 1988-1989 yıllarında Azerbaycan'lıların Ermenistan'dan sınır dışı edilmesi. <http://www.human.gov.az/?sehife=etrafli&dil=az&sid=MTIyMTA2MTA4MTIzNjA2Ng==>, Erişim Tarihi: 14.12.2014
- A.C. Esir ve kayıp düşmüş, rehin alınmış vatandaşlarla ilgili Devlet Komisyonu. (t.y.c). 1918–1920 olayları. Mart Soykırımı. <http://www.human.gov.az/?sehife=etrafli&dil=az&sid=MTIxMTUzM TA4MTIzNTUxMw==>, Erişim Tarihi: 01.03.2015
- A.C. Esir ve kayıp düşmüş, rehin alınmış vatandaşlarla ilgili Devlet Komisyonu. (t.y.ç). 1948–1953 tarihlerinde Azerbaycan'lıların Ermenistan'dan sınır dışı edilmesi. <http://www.human.gov.az/?sehife=etrafli&dil=az&sid=MTIxMTUzM TA4MTIzNTUxMw==>, Erişim Tarihi: 04.02.2015
- A.C. Esir ve kayıp, rehin alınmış vatandaşlarla ilgili Devlet Komisyonu. (t.y.d). Soykırım. <http://www.human.gov.az/?sehife=etrafli&dil=az&sid=MTIz MzEyMTA4MTIzNjc5Mg==>, Erişim Tarihi: 19.10.2014
- A.C. ETSN. (18.05.2012). Laçın ilinin işgalinden 20 yıl geçti. <http://www.eco.gov.az/news.php?id=8106>, Erişim Tarihi: 13.01.2015
- A.C. ETSN. (27 Haziran 2001a). Azerbaycan Cumhuriyeti'nde (Dağlık Karabağ, Şuşa, Laçın, Kubatlı, Zengilan, Kelbecer, Ağdam, Fuzuli, Cebrayıl) Ekolojik durum. (Doküman no: 9148)
- A.C. ETSN. (27 Haziran 2001b). Azerbaycan'ın kültür mirasının dağıtılması ve ele geçirilmesi. (Doküman no: 9147)
- A.C. İşler idaresinin başkan kütüphanesi. (2010). “2010. Yıl”. <http://files.preslib.az/projects/khojali/azkhojali/glava3/2010.pdf>, Erişim Tarihi: 25.06.2015
- A.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Mirze Feteli Ahundov adına Azerbaycan Milli Kütüphanesi. (2008). Azerbaycan Halk Cumhuriyeti-90 (1918-1920). Bakü: Bibliografi Yayını. 8

- A.C. Merkezi Seçim Komisyonu. (2005). Merkezi Seçim Komisyonu'nun belgeleri. Bakü: İlim Yayıncılık. 38
- A.C. MK işleri üzre Devlet Komisyonu. (t.y.). Mültecilerin, göçmenlerin ve mülteci statüsü almak niyetinde olan (sığınmacı) kişilerin sosyal durumuyla ilgili mevcut sorunlar. <http://www.refugees-idps-committee.gov.az/az/pages/18/>, Erişim Tarihi: 14.12.2014
- A.C. MM aparatının analitik malumat tetkikat sektörü, AMEA A. A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü. (t.y.). Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ münakaşası. Bakü: Milli Meclis Yayını. 9
- A.C. MM. (2007). AGİT'in Helsinki 24 Mart 1992 tarihli 1. Ek Sonuçların Özeti Görüşü. http://www.meclis.gov.az/?/az/qarabakh_content/10#1, Erişim Tarihi: 09.03.2015
- A.C. MM. (31 Mayıs 1996). Soykırım suçunun önlenmesi ve suçluların cezalandırılması hakkında BM Sözleşmesi'ne katılma hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu. Bakü: Kanun Yayını.
- A.C. MM. (t.y.). Dağlık Karabağ münakaşasının hukuki yönleri. http://www.meclis.gov.az/?/az/qarabakh_content/3/, Erişim Tarihi: 14.01.2015
- A.C. MM'nin Beyannamesi. (13 Ekim 2006). Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi <http://www.meclis.gov.az/?/az/statement/view/23/>, Erişim Tarihi: 17.02.2015
- A.C. MSK. (18 Haziran 2005). 19 Haziranda sözde "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti"nde düzenlenecek "parlamento seçimleri"yle ilgili Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Seçim Komisyonu'nun açıklaması. <http://www.msk.gov.az/az/beyanatlar/434/>, Erişim Tarihi: 01.03.2015
- A.C. MTN. (2005). Ermenistan'ın askeri saldırısı sonucu yokedilmiş objeler" hakkında bilgi (1 Mayıs 2005 tarihine olan durum). <http://www.mns.gov.az/az/pages/43.html>, Erişim Tarihi: 10.12.2015
- A.C. MTN. (2014). Terör: eylemler, olgular, deliller. <http://www.mns.gov.az/az/pages/108.html>, Erişim Tarihi: 07.11.2014

- A.C. MTN. (t.y.). Tarihi bilgi ve sorunun çözümü. <http://www.mns.gov.az/az/pages/50-113.html>, Erişim Tarihi: 27.02.2015
- A.C. Savunma Bakanlığı. (t.y.). Karabağın Tarihi. <http://www.mod.gov.az/index2.Php?content=qarabag/Tarih>, Erişim Tarihi: 04.02.2015
- A.C. Televizyon ve Radyo Programları Kurumu. (t.y.). Hocalı'lılar uluslararası kamuoyuna çağrıda bulundular. <http://www.aztv.az/readnews.php?lang=az&id=669>, Erişim Tarihi: 27.02.2015
- A.C. XİN. (2013). Mülteciler, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde mültecilerin ve göçmenlerin durumu, sosyal güvencesi ve mevcut sorunları hakkında Bilgi. (26 Şubat 2013) <http://www.mfa.gov.az/?options=content&id=117>, Erişim Tarihi: 23.02.2015
- A.C. XİN. (t.y.a). Genel Hulusa. <http://www.mfa.gov.az/index.php?options=content&id=816>, Erişim Tarihi: 01.03.2015
- A.C. XİN. (t.y.). Karabağ Çar Rusyası devrinde, <http://www.mfa.gov.az/index.php?options=content&id=805>, Erişim Tarihi: 10.02.2015
- A.C. Yüksek Mahkemesi. (t.y.). Hocalı Soykırımını Dünyanın Gözüyle. <http://supremecourt.gov.az/static/view/176>, Erişim Tarihi: 09.07.2015
- A.C'ne Ekonomik yardım edilmesi hakkında İİT kararı. (2003). İslam Konferansı Teşkilatı. (28-30 Mayıs 2003 tarihli 21/30-E sayılı Tahran Toplantısı)
- A.C'nin İnsan Hakları üzere Müvekkili (Ombudsman). (2003). Azerbaycan Cumhuriyeti'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin milli mevzuatta tespiti. Bakü: Kanun Yayını. 176
- A.C'nin NATO yanında Temsilciliği. (2009). Azerbaycan-NATO 15 Yıllık Tarafdaşlık. (NATO'nun 3-4 Nisan 2009 tarihli Strasburg / Kehl Zirve Toplantısının Bildirgesi). Brüssel: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin NATO yanında Temsilciliği. 33
- A.C'nin Petersburg şehrindeki Baş Konsolosluğu'nun Basın Hizmeti. (t.y.). Ermenistan'ın Saldırısının Sonuçları. <http://www.azconsulate.spb.ru/az/da-l-q-qaraba/erm-nistan-n-t-cav-z-n-n-tic-l-ri/>, Erişim Tarihi: 23.01.2015
- Abdullayev, E. (1995). Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırganlık politikası tarihinden. Bakü: Elm Yayını. 15

- Abdullayev, E. (2004). Dağlık Karabağ sorunu uluslararası hukuk düzleminde. Bakü: Tehsil Yayını. 241
- Abdullayev, Natig. (t.y.). Azerbaycan'lılara karşı soykırımın uluslararası hukuk düzleminde tanıtılması ve Ermenistan Cumhuriyeti'nin cezalandırılması için Uluslararası Adalet Divanına verilmesi teşebbüsüne dair. http://legalreform.az/viewpage.php?page_id=72, Erişim Tarihi: 07.03.2015
- ADC'nin organı olan Azerbaycan gazetesinden belgeler (1918-1919). (1919). Azerbaycan gazetesi. http://www.azerbaijan.az/Karabakh/Documents/Documents/document_19_a.html, Erişim Tarihi: 17.03.2015
- AHC arşivi. (1918-1920). Şamahı kazasında Ermeni vahşetleri hakkında arşiv materyalleri. http://www.azerbaijan.az/Karabakh/Documents/Documents/document_11_a.html, Erişim Tarihi: 14.08.2015
- AHC arşivi. (1918-1920a). İstiklal Beyannamesi.
- Ahmedov, Elçin. (15 nisan 2010). Ermenistan'ın Azerbaycan'a Saldırısı ve AGİT-2023. Azerbaycan gazetesi, 4.
- Ahmedov, Elçin. (2012). Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırısı: tahlili kronik (1987-2011). Bakü: Ensiklopedik Yayın. 912
- AK/b/P MK Siyasi ve Teşkilat Büroları arşivi. (1921). Zengezur'un müslüman kesiminin idari cihetten teşkili hakkında 12 Ocak 1921 tarihli karar.
- Alişrefkızı, Leman. (11.12.2012). Ermenistan'a yardıma giden Azerbaycan'lıların ölümünden 24 yıl geçti, <http://www.anspress.com/index.php?a=2&lng=az&nid=179576>, Erişim Tarihi: 20.02.2015
- Aliyev, İlham. (2012). Kafkasya'da İmparatorluklar ve Ermeni'lerin Azerbaycan topraklarına aktarılması. Bakü: ADPU Yayını. 190
- Alizade, Samet. (1987). Oğuzname. Bakü: Yazıcı Yayını. 24
- Altıntop, Ömer. (Ekim 2010). Kıyamet 1915 Yeni Başlayanlar için: Ermeni Meslesi, İstanbul: Akis Kitab Yayıncılık. 143
- AMEA İnsan Hakları ve Konfliktoloji Enstitüsü. (t.y.). Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu: Vurulmuş ekonomik zararın değerlendirilmesi, gelecek nesillere

- kaygı. <http://www.ihr-az.org/index.php?lang=2&ind=conf&id=49>, Erişim Tarihi: 23.01.2015
- AMEA'nın A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü. (2007a). Azerbaycan Tarihi 13-18. Asırlar. III Cilt. Bakü: İlim Yayını. 19, 34, 79, 389
- AMEA'nın A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü. (2007b). Azerbaycan Dili ve Tarihi, 3-13. Asrın I yarısı. II Cilt. Bakü: İlim Yayınları. 267
- AMEA'nın A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü. (t.y.a). Azerbaycana karşı ilan edilmemiş Savaş. http://azerbaijan.az/Karabakh/ArmenianAgression/armenianAgression_02_a.html, Erişim Tarihi: 12.02.2015
- AMEA'nın A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü. (t.y.b). Dağlık Karabağ Münakaşasının Tarihi. <http://Tarix.gov.az/konflikt.php>, Erişim Tarihi: 16.06.2015
- AMEA'nın A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü. (t.y.c). Karabağ'ın etimolojisi, arazisi ve sınırları. http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:pfrI-DsGgdJ:fact-info.az/ts_general/azl/hd_az/hd-2.htm+&cd=3&hl=az&ct=clnk&gl=az, Erişim Tarihi: 27.06.2015
- AMEA'nın Tarih Enstitüsü. (t.y.). Karabağ'ın kısa Tarihi. <http://www.tarix.gov.az/qarabagh.php>, Erişim Tarihi: 01.07.2015
- Anadolu Tarih Araştırmaları Merkezi Derneği. (t.y.). Ermeni'lerin gizli planları ve meselenin ayrıntıları. <http://www.atukad.org.tr/ermenediasporasi.html>, Erişim Tarihi: 20.07.2015
- Arakelov, Robert. (1991). Dağlık Karabağ: Facianın faili malumdur. Bakü: İlim Yayını. 72
- Arzumanlı, Vaqif ve Mustafa, Nazim. (1998). Tarihin Siyah Sayfaları: Sürgün. Soykırım. Göçmenlik. Bakü: Kartal Yayını. 8
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Yazı İşleri Müdürlüğü. (Haziran 2010). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi. 11. ve 14. Protokoller ile değiştirilen metin. Avrupa Antlaşmaları Serisi. (no: 5). http://www.anayasa.gov.tr/files/bireysel_basvuru/AIHS_tr.pdf, Erişim Tarihi: 06.03.2015

- Azerbaycan gazetesi. (24 Ekim 2014). Bölgesel barış ve güvenlik için en önemli tehlike Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırısıdır. <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=52276> Erişim Tarihi: 19.07.2015
- Azerbaycan hükümeti yanında FİK'nin arşivi. (1919). Şamahı bölgesinde Ermeni vahşetleri hakkında arşiv belgeleri (1918). http://www.azerbaijan.az/Karabakh/Documents/Documents/document_11_a.html, Erişim tarihi: 14.04.2015
- Azerbaycan Yeni Nesil Komünist Partisi. (2012). M.C. Bağirov veya bir mektubun hükmü! (M. C. Bağirovun 117. yıldönümünün anısına - 06 Ağustos 2012). <http://kommunist.biz/m-c-bagirov-v%C9%99-ya-bir-m%C9%99ktubun-hokmu/>, Erişim Tarihi: 11.02.2015
- Azerbaycan'ın Parisdeki Heyeti. (1919). Azerbaycan Paris Barış Konferansında (1919 - 1920). (Çeviren: Vilayet Guliyev). Bakü: Ozan Yayını. 11, 46, 59.
- Aziz, Boran. (2014). Hocalı Soykırımı: Sebepleri, Uygulama Metotları ve Sonuçları. Bakü: Azereşr Yayını. 17-18,
- Babayev, Zahir. (2008). "Uyanış-XXI yüzyıl" Azerbaycan-NATO ilişkilerinin uluslararası yasal çözülmesi. Bakü: AMEA'nın Felsefe ve Siyasi-Hukuki Araştırmalar Enstitüsü. 126-127, 232-242
- Bayramlı, Elçin. (23 Şubat 2011). Ermeni hastalığının son 23 yıllık tarihi. Ses gazetesi. 12.
- Bayramov, Aslan. (2015). Tarihi Facialarımız: Sürgün, Baskı ve Soykırım. Sumgayıt: AM965 MMC Yayımevi. 22
- BBC Azeri. (8 Aralık 2013). Ermenistan depremi 25 yıl önce yardıma gönderilmiş Azerbaycan'lıların hafızasında. http://www.bbc.co.uk/azeri/multimedia /2013/12 /131208_spitak_azeri_memories, Erişim Tarihi: 20.09.2015
- Bedelov, Kamran. (24 Şubat 2005) Amerikalı kongresmen Den Barton Hocalı faciasını unutmamaya çağırıyor: "Hocalı'da işlenen benzeri görülmemiş gaddarlık ve insanlık dışı eylemler Ermenistan birliklerinin savaşın kalan süresi boyunca gerçekleştirdiği dağıntıların ve etnik temizlemelerin sadece başlangıcı olmuştur". Halk gazetesi. (no: 43). 3

- Behramov, Cebi. (2008). Bırakılmış yanlışın affedilmez acı sonuçları. (19 Şubat 2008). Halk gazetesi. II makale. (no: 31). 3
- Berzhe A.P. (1870). Акты собранные Кавказской Архографической Комиссией. том 4. Документ 37. Тифлис: издательство Тифлис. 702-705
- BM GK'nin (Güvenlik Konseyi) 1993 yılının nisan, mayıs ve haziran ayları için ekler. (1993). Güvenlik Konseyi'nin 1993 yılı resmi raporları, bildirimleri ve kararları. (30 Nisan 1993 tarihli, 822 sayılı karar. Belgeler: S/25600; S/25199; S/25539)
- BM Güvenlik Konseyinin 1993 yılının Temmuz, Ağustos ve Eylül ayları için ek. (1993). Güvenlik Konseyi'nin 1993 yılı resmi raporları, bildirimleri ve kararları. (29 Temmuz 1993 tarihli 853 sayılı karar. Belge: S/26184)
- Bölgesel Sabitlik ve Güvenlik (RST). (15 Ekim 2014). Azerbaycan topraklarının Ermenilere verilmesiyle ilgili ilginç gerçekler tesbit edilmiştir - Batum Anlaşması. <http://rst.az/?p=14721>, Erişim Tarihi: 29.02.2015
- Burcanadze, Nino. (23.06.2007). Gürcistan hükümeti Vatana dönen Ahıska Türkleri için özel ortam yaratmayacaktır. <http://arxiv.az/az/az.apa.az/24978/Nino+Burcanadze:+Gurcistan+hokumeti+Vetene+qay+idan+Axisxa+turkleri+ucun+xususi+sherait+yaratmayacaq>, Erişim Tarihi: 06.03.2015
- Cabbarlı, Hatem. (10 Temmuz 2014). Varis devlet tarafından eski imparatorluğun varlıklarına yönelik egemenlik hakkı ve özellikle de toprak talepleri ile ilgili siyasi kanun. Ses gazetesi. 14
- Cafer Cabbarlı adına Cumhuriyet Gençler kütüphanesi. (t.y.). 31 Mart-Soykırım Günü. <http://ryl.az/mart.html>, Erişim Tarihi: 16.01.2015
- Çakmaklı, Gafar. (2011). "Türksüz Ermenistan" ideolojisi ve uygulanması yöntemleri. <http://karabakhinfo.com/wp-content/uploads/2014/07/qafar-caxmaqli-turksuz-ermnistan.pdf>, Erişim Tarihi: 06.10.2015
- Charter of of the United Nations. (1945). United Nations Conference on International Organization. 26 June 1945. San Francisco.

- Dağlık Karabağ Özerk Vilayətinin oluşturulması hakkında Dekret. (1925). SSCB İşçi-Köylü Hükümeti'nin 1923 tarihi için kanunlar ve kararnameler Mecmuası. 7 Temmuz 1923 tarihli Belge. Bakü. 384-385
- David, P. Forsythe. (2000). Human Rights in International Relations. USA: Cambridge University Press. 29
- ЕС РА. (t.y.). “Позиция Совета Европы состоит в том, что вооруженные силы Армении должны покинуть оккупированные территории” <http://www.day.az/news/politics/123050.html>, Erişim Tarihi: 12.11.2014
- ЕС. (2004). “О конфликте в Нагорно-Карабахском регионе, решением которого занимается Минская конференция ОБСЕ”. (Документ 10364. III част. 29 ноября 2004) http://assembly.coe.int/documents/working_Doks/doc04_Edoc_10364.html, Erişim Tarihi: 19.01.2015
- ЕС. (2008a). The functioning of democratic institutions in Azerbaijan. (Resolution 1614). http://assembly.Coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta_08/ERES_1614.html, Erişim Tarihi: 10.12.2015
- ЕС. (2008b). State of democracy in Europe Functioning of democratic institutions in Europe and progress of the Assembly monitoring procedure. (Resolution 1619). http://assembly.coe.int/Doc-uments/AdoptedText/ta08/ERES_1619.html, Erişim Tarihi: 12.01.2015
- ЕС. Report Committee on the Honouring of Obligations and commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee). (t.y.a). The functioning of democratic institutions in Azerbaijan. <http://assembly.coe.int/Main.asp?Link=/documents/Working-Docs/Doc08/EDOC11627.html>, Erişim Tarihi: 10.12.2015
- ЕС. Report Committee on the Honouring of Obligations and commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee). (t.y.b). The state of democracy in Europe. The functioning of democratic institutions in Europe and progress of the Assembly’s monitoring procedure. (Report 11628). http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/Working_Docs/Doc08/EDOC11628.html, Erişim Tarihi: 24.01.2015

- Ermenistan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne saldırısı hakkında İİT kararı. (2003). İslam Konferansı Teşkilatı. (13/30-P sayılı karar. 28-30 Mayıs 2003 tarihli Tahran Toplantısı)
- Ermenistan Cumhuriyeti'nin saldırısı sonucu Azerbaycan Cumhuriyeti'nin işgal altındaki topraklarında İslam tarihi ve kültürü anıtlarının imha edilmesi ve dağıtılması hakkında İİT kararı. (2003). İslam Konferansı Teşkilatı. (10/30-C sayılı karar. 28-30 Mayıs 2003 tarihli Tahran Toplantısı)
- Etkili Teşebbüsler Merkezi. (t.y.a). Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun başlaması (1988). <http://Azerbaycanli.org/az/page640.html>, Erişim Tarihi: 16.02.2015
- Etkili Teşebbüsler Merkezi. (t.y.b). İtirdiğimiz Tarihi Yurtlar: Zengezur (Tarihi İcmal), <http://Azerbaycanli.org/az/page604.html>, Erişim Tarihi: 07.02.2015
- Etkili Teşebbüsler Merkezi'nin Analitik Grubu. (t.y.). 31 Mart Azerbaycan'lıların soykırım günüdür. İki asır devam eden soykırım. <http://Azerbaycanli.org/az/page49.html>, Erişim Tarihi: 03.02.2015
- Gurban, Teyyub. (2006). Düşmanlarından güçlü şahsiyyet (1. Kitap. Mir Cafer Bağirov hakkında makaleler toplusu). Bakü: Şirvanneşr Yayını. 51
- Hacıyev, Qasım. (t.y.). Kürekçay sözleşmesi ve Karabağ'ın sonraki tarihi kaderi. http://www.anl.az/el/q/qarabag_4/q-25.html, Erişim Tarihi: 26.02.2015
- Hacıyeva, Şebnem. (2013). Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde Azerbaycan faktörü. Tarih ve Onun Problemleri Dergisi 2. (Umummilli lider Haydar Aliyev'in 90. yıldönümüne özel), 365
- Halilov, H.D. (1992). Karabağ'ın elat dünyası. Bakü: Azərneşr Yayınevi. 17
- Halilzade, Flora. (2013). Başkasının yanında bal arayan. Azerbaycan gazetesi. 16 Şubat 2013. <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=20607>, Erişim Tarihi: 01.02.2015
- Hartvill, Leonard Ramsden. (1928). İnsanlar böyledir. 1918-1922 yılları Azerbaycan olayları bir Ermeni'nin hatıratında. ABD, İndianapolis: Bobbs Meril Company Yayınevi. 50

- Hasanlı, Cemil. (2013). Elimerdan bey Topçubaşı: büyük çarpışmalarda geçen ömür. <http://www.gunaz.tv/?id=4&vmode=1&sID=2562&lang=1>, Erişim Tarihi: 18.08.2015
- Hasanov, Cemil. (1993). İngiltere-İran Antlaşması (1919). Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ensiklopedisi. Bakü: Lider Yayını. 41
- Hasanov, Musa. (2008). Ermeni fitnesi – Sumgayıt olayları. Bakü: Nurlan Yayını. 85
- Haydar Aliyev Fonu. (t.y.). İnsani Felaket, Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ Münakaşası. <http://azerbaijan.az/ Karabakh/ HumanitarianTragedy/ humanitarian Tragedy a.html>, Erişim Tarihi: 01.03.2015
- Haydar Aliyev Heritage International Online Library. (t.y.). General Historical Background, Armenian-Azerbaijani Conflict over the Mountainous Garabagh. Genocide. Khojaly genocide is a crime against the mankind. <http://lib.aliyev-heritage.org/en/81651323.html>, Erişim Tarihi: 20.01.2015
- İbrahimli, F.F. ve Aziz, B.O. (2010). Azerbaycan 1920-30'lu yıllarda. (Editör: Rzayev, A.E.). Azerbaycan Tarihi 19-21. asrın önleri. Bakü: Bakü Üniversitesi Yayını. 37,
- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (İCESCR). (1966). UN Human Rights Office of the Commissioner for Human Rights. (General Assembly resolution of 2200A (XXI)). 16 December 1966.
- International Law Commission. (1996). Report of the International Law Commission on the work of its 48th session, 6 May-26 July 1996. (UN General Assembly resolution of A/51/10) United Nations, New York.
- İskenderov, Habil. (2010). Soykırım Suçu (Uluslararası düzenlemeler, belgeler, müracaatlar ve yorumlar toplusu). Bakü: AZE Konsaltinq Qrup. 22
- İsmayılov, Aslan. (2010). Sumgayıt–SSCB'nin Çöküşünün Başlangıcı. (Türkçeye çeviren: Memmedova, Elmira) <http://sumgayit1988.com/files/book-turk.pdf>, Erişim Tarihi: 09.12.2014
- İsmayılov, Faik. (2012). Laçın: hakikatler, mülahazalar, tarihi değerler. Bakü: Nurlar Yayın-Poligrafi Merkezi. 24

- İstiklal Beyannamesi. (28 Mayıs 1918). Azerbaycan'ın bağımsız devlet olarak ilan edilmesi hakkında Azerbaycan Milli Şurasının kararı. Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümet yasa ve binagüzarlıkları dergisi. 1919. (no:1). 5-7
- Karaca, Bahtiyar. (2013). DKÖV-Karabağın sızlayan yarası. Azerbaycan gazetesi. 16 şubat 2013. 2
- Kasımova, Hayale. (10.01.2015). Ermeniler kendilerinin yaptıkları anıtı dağıttılar. <http://modern.az/articles/70325/1/>, Erişim Tarihi: 04.02.2015
- Leledağ, Mahmud E. (2002). Yaddan çıkmaz günlerim. Bakü: Tefekkür neşriyatı. 119-121
- Mahmudov, Yakup ve Şükürov, Kerim. (2 Şubat 2010). Ermenistan'ın ve Dağlık Karabağ Ermeni bölücülerinin Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'dan koparmak için işgal savaşı. Olaylar gazetesi. 15.
- Mahmudov, Y. (2002). Azerbaycan tarihinde Haydar Aliyev şahsiyeti. Bakü: Azerbaycan Yayınları. 120-123
- Mahmudov, Y. (Baş editör) (2005). Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ensiklopedisi. II cild. Bakü: Lider Yayımı. 472.
- Mahmudov, Yakup ve Şükürov, Kerim. (2005a). Karabağ: gerçek tarih, gerçekler, belgeler. Bakü: Eğitim Yayımı. 22, 24, 52
- Mahmudov, Yakup ve Şükürov, Kerim. (2005b). Karabağ tarihi, geçmiş zamanlardan muasır devre kadar. Bakü: Qismet Yayımı. 21.
- Mehtiyev, Ramiz. (2000). Azerbaycan'lılara karşı soykırım gerçeklikleri. Bakü: İlim Yayınevi. 13-40.
- Mehdiyev, Ramiz A. (2010). Gorus-2010: Saçma Tiyatrosu Mevsimi. Bakü: Şark-Garb Yayımı. 17-18
- Memmedov, E. (1998). 28'den 29'na geçen gece Sumqayıt. Sumqayıt: Sumqayıt Yayını 74
- Musabeyov, Rasim. (2011). DK Sorunu: 2010 yılının sonuçları. <http://jurnal.meclis.gov.az/news.php?id=265>, Erişim Tarihi: 07.03.2015

- Musayev, İ. (1998). Azərbaycanın Nahçıvan və Zengezur bölgələrində siyasi durum və yabancı devletlərin siyasəti (1917-1921) monoqrafisi. Bakü: Bakı Üniversitesi Yayını. 284
- NATO. (20 November 2010). Lisbon Summit Declaration of NATO. http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68828.htm, Erişim Tarihi: 23.10.2015
- Necefli, Tofiq və Dedeyev, Bilal. (2013). Azərbaycan Cumhuriyyətində okuyan yabancı talebələr üçün “Azərbaycan Tarixi” dərslər kitabı. Bakü: Qafqaz Üniversitesi Yayını. 3, 15-17, 26, 27, 28, 121-122, 138, 194, 197, 71-72, 82-86
- Necefov, Bahtiyar. (2006). Deportasiya. III Cilt. Bakü: Çarşoğlu Yayını 3
- Nevvap, Mir Muhsin. (1993). 1905-1906 yıllarında Ermeni-Müslüman davası. Bakü: Azərbaycan Yayını. 37
- Niftaliyev, İlqar. (t.y.). Visions of Azerbaijan, Armenia’s Territorial Claims on Azerbaijan (The late 1940s–1960s). http://www.visions.az/nagorno_karabagh_con_214/, Erişim Tarihi: 07.02.2015
- Niyazi, Mehdi. (1999). Həqləri nəsil qorunmalı. Bakü: Kanun Yayını. 64
- Ordubadi, Mehmet Said. (1991). Kanlı yıllar. 1905-1906 yıllarında Kafkasya’da yaşanan Ermeni-Müslüman davasının tarixi. Bakı: Karabağ’a Halq Yardım Komitəsi. 173
- Orucov, Yunis. (13 Ocak 2004) ABD’ye qaçan Ermeni Azərbaycan’lı esirlərə verilən işkence olgularını itiraf etdi. Yeni Azərbaycan gazetesi. 3
- PACE. (25 January 2005). The conflict over the Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference. (2nd sitting. Resolution 1416.) <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17290&lang=en>, Erişim Tarihi: 21.07.2015
- Paşayev, Atahan. (t.y.) Tariximizin Böyük Himayədarı. <http://www.milliarxiv.gov.az/?lang=3&id=20>, Erişim Tarihi: 24.07.2015
- Pavlenkov, F. ve Qorki, M. (1933). Meşhur İnsanların Hayatı (Haydar Aliyev). (Çevirenler: Andriyanov, V.İ. ve Mirelemov, H.F.) Bakü: Nurlan Yayını, 154

- Permanent Mission of the Republic of Azerbaijan to the UN Office and other International Organizations at Geneva (t.y.) History. <http://www.azmission. Ch /az/conflict/historicalbackground/>. Erişim Tarihi: 12.07.2015
- Piriyev, Vaqif. (5 Aralık 1989). Karabağ XIII-XIV asrlarda. Azerbaycan gazetesi. 3-4.
- Qafarov, Vasif. (2009). Batum Sözleşmesi ve Azerbaycan. Tarih ve onun problemleri dergisi. (no:1-2). Bakü: Yeni Devir Yayını, 9
- Qafarov, Vasif. (2014). Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin milli devlet tarihimizde yeri. Halk gazetesi. 29 Mayıs 2014. <http://www.xalqqazeti.com/az/news/politics/45037>, Erişim Tarihi: 10.02.2015
- Qeybullayev, Q. (1990). Karabağ: Etnik ve Siyasi Tarihine dair. Bakü: İlim Yayını. 24
- RYTN. (t.y.). Azerbaycan Cumhuriyetine karşı Ermeni saldırısının sonuçları. <http://www.mincom.gov.az/faydali-kecidler/dagliq-qarabag/az-rbaycana-qar-erm-ni-t-cavuezuenuen-n-tic-l-ri/>, Erişim Tarihi: 14.01.2015
- Rzayev, A.E., Memmedov, N.Z., ve.d. (2010). Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Oluşması, onun İç ve Dış politikası (Editör: Rzayev, A.E.). Azerbaycan Tarihi 19-21. asrın önleri. Bakü: Bakü Üniversitesi Yayını. 419
- Semendecrov, Firidun. (2007). Azerbaycan Cumhuriyeti CK'nun Yorumu. Bakü: Digesta Yayını. 462-463
- Şerafeddin, Turan. (t.y.). 1829 Edirne Antlaşması. <http://dergiler.ankara.edu.tr /dergiler /26/1004/12278.pdf>, Erişim Tarihi: 12.06.2015
- Soykırım suçunun önlenmesi ve failinin cezalandırılması hakkında sözleşme. (1948). BMT Baş Meclisi. (96 (1) sayılı, 11 Aralık 1946 tarihli karar)
- Şükürov, Kerim. (2000). Ermeni'lerin Azerbaycan'da ve Osmanlı İmparatorluğundaki türk soykırım tarihinin öğrenilmesi: Metodolojik Problemler. Azerbaycan tarihinin çağdaş sorunları. Bakü: İlim Yayını. 166-275
- Şükürov, Kerim. (2006). Turkmenchay 1828: The Historical chronicle (with redaction). Baku: Çayıoğlu Matbaası. 14, 78
- Svietoxovskiy, T. (1990). Russkiy Azerbaydjan 1905-1920. Bakü: Hazar Yayını. 86

- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (1973). Türk Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946). Ankara: Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü. 264–274
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). Ermenistan, Ülke Künyesi. <http://www.mfa.gov.tr/Ermenistan-kunyesi.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 06.03.2015
- The European Azerbaijan Society. (t.y.). Hocalı hiçbir zaman unutulmayacak. <http://teas.eu/az/khojaly>, Erişim Tarihi: 20.11.2015
- Uğur. (2014). Kürekçay Faciası. 13 Mayıs 2014. <http://www.xalqcebhesi.az/news.Php?id=2052>, Erişim Tarihi: 27.07.2015
- Uluslararası Avukatlar Kurulu Derneği İnsan Hakları Enstitüsü. (Nisan 2007). Azerbaycan: Mahkeme sürecinde İfade Özgürlüğü. Bakü: International BAR Assocation. 42
- Uluslararası Ceza Mahkemesinin Roma Tüzüğü. (1998). Diplomatik Konferans sonucu alınan BM kararı. 15-17 Temmuz 1998. Roma.
- UN UDHR (Universal Declaration of Human Rights). (1948). United Nations General Assembly. (resolution of 217 A). 10 December 1948. Paris.
- Virtual Karabagh İKT Merkezi. (t.y.a). Belgeler. <http://www.virtualkarabakh.Az/menu.php?lang=1&id=22>, Erişim Tarihi: 08.03.2015
- Virtual Karabagh İKT Merkezi. (t.y.ç). Göçmenlere kaygı, Kaçkınlara ve göçmenlere devlet kaygısı. <http://www.virtualkarabakh.az/read.php?lang=1&menu=25&id=32#.VJfYZsAM>, Erişim Tarihi: 16.01.2015
- Virtual Karabagh İKT Merkezi. (t.y.d). Ermenistan - Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu. <http://www.virtualkarabakh.az/read.php?lang=4&menu=135&id=1572#.Vkg3YrLIW>, Erişim Tarihi: 11.03.2015
- World Nuclear Association. (December, 2014). Nuclear Power in Armenia. <http://www.world-nuclear.org/info/Country-Profiles/Countries-A-F/Armenia/>, Erişim Tarihi: 16.02.2015

- Zeynalov, İ.X. ve Abbasova, X.M. (2010). Azərbaycan SSR XX yüzüylın 70-80'li yıllarında, (Editör: A.E. Rzayev). Azərbaycan Tarihi 19-21. asrın önleri. Bakü: Bakü Üniversitesi Yayını. 486
- Гейдаров, Н.Г. (1986). В горах Зангезура. Ваку: издательство Азернешр. 3
- Глинка, С.Н. (1831). Описание переселения армян аддербиджанских в пределы России, с кратким предварительным изложением исторических времен Армении. Москва. 131
- Грибоедов, А.С. (1971). Записка о переселении армян из Персии в наши области. 2. том. Moskva: издательство Правда. 78
- Ермолов, А.П. (1826). Записки А.П. Ермолова (1798-1826). Moskva: издательство Правда. 57
- Мамедов, Сулейман. (1993). Азербайджан по источникам XV-первой половины XVIII вв. Ваку: издательство Элм. 41
- Нерсисян, Мкртич. (1980). История армянского народа. Ереван: издательство Ереванского университета. 268
- Прокуратура Союз СССР. (1989). Уголовное Дело No. 18/55461-88, Город Сумгаит, <http://sumlib.az/sumqayit/images/cinayat1.pdf>, Erişim Tarihi: 09.12.2014
- Свиетаховский, Т. (1990). Русский Азербайджан 1905-1920. (No:1). Баку: издательство Хазар. СПб (С-Петербург). 99
- Скибицкий, А.М. (1991). Карабахский кризис. No:7. Ваку: издательство Союз. СПб. 5
- Стельмашук, Н.П. (1916). Кавказский календарь за 1917 год. Тифлис: издательство Тифлис. СПб. 174
- Шавров, Н.И. (1911). Новая угроза русскому делу в Закавказье: предстоящая распродажа Мугани и народцам. СПб. 204, 59
- Юзефович, Т. (1869). Договоры России с Востоком: политические и торговые. Собрал и издал. СПб. 58-70

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	Gündüz Ramazanov			
Doğum Yeri	Azerbaycan Cumhuriyetinin Zaqatala ilinin Çökek köyü			
Doğum tarihi	30 Mayıs 1986			
Medeni Durumu	Evli			
Öğrenim Durumu	Lisans			
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Şihali Gurbanov adına 3 sayılı Okul		Zagatala	1993-1997
Ortaöğretim	Avrupa Dilleri Temayüllü Gimnaziya		Zagatala	1997-1999
Lise	Avrupa Dilleri Temayüllü Gimnazya		Zagatala	1999-2004
Lisans	Qafqaz Üniversitesi		Hırdalan	2004-2009
Becerileri	Spor, piyano çalmak			
İlgi Alanları	Kitap okumak, seyahat etmek, yüzmek, fotoraf çekmek			
Hakkında bilgi almak için öğrenebileceğim şahıslar	Dr. Ferhat Mehtiyev – QÜ Ceza Hukuku öğretim üyesi Dr. Server Süleymanlı – QÜ Medeni Hukuk öğretim üyesi Dr. Mübariz Yolçiyev – QÜ Sigorta Hukuku öğretim üyesi			
Tel:	+994504452996			
Posta	gramazanov@hotmail.com			
Adres	Azerbaycan, Hırdalan şehri, H. Aliyev cad, Aparman 1, ev 124.			

